

**QAACCESSA BARREEFFAMootA HOJJETootA
MOOTUMMAA WAAJJIRAALEE MOOTUMMAA
GODINA ARSII AANAA COLLEE**

ZAWUDEE XILAAHUN DISAASAATIIN

**WARAQAA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA (MA)
GAMISAAN GUUTTACHUUF MUUMMEE AFAAN
OROMOO, OGBARRUUF FOOKILOORIIF DHIYAATE**

**YUUNIVARSIITII ADDIS ABABAA
KOLLEEJJII NAMOOMAA, QO'ANNOO AFAANII,
JOORNAALIZIMIIFI QUUNNAMTII MUUMMEE
AFAAN OROMOO, OGBARRUUF FOOKLOORII**

HAGAYYA, 2008/2016

FINFINNEE

**Yuunivarsiitii Addis Ababaa Kolleejjii Namoomaa, Qo’annoo
Afaanotaa, Joornaalizimiifi Quunnamtiitti Muummee Afaan
Oromoo, Og-barruufi Fookloorii**

**Qaaccessa Barreeffamoota Hojjetoota Mootummaa Waajjiraalee
Mootummaa Godina Arsii Aanaa Collee**

Qorataan: Zawudee Xilaahun Disaasaa

Gorsaan: Amaanu`eel Alamaayyoo (PhD)

Hagayya, 2008/2016

Finfinnee

YUUNIVARSIITII ADDIS ABABAA

DHAABBATA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA

Waraqaa Qorannoo Ulaagaa Digirii Lammaffaa (MA) Afaan Oromoo, Ogbaruufi Fookiloorii Gamisaan Guuttachuuf Zawudee Xilaahun Disaasaatiin, Mataduree: “*Qaaccessa Barreeffamoota Hojjetoota Mootummaa Waajjiraalee Mootummaa Aanaa Collee*” jedhurratti qophaa’e adeemsa barbaachisu guutee dhiyaatedha.

Koree Qormaataa

Qoraa Alaa_____Mallattoo_____Guyyaa_____

Qoraa Keessaa_____Mallattoo_____Guyyaa_____

Gorsaa_____Mallattoo_____Guyyaa_____

Gabaabsa

Qorannoon kun kan irratti xiyyeeffatu Qaaccessa barreeffamoota hojjettoota mootummaa waajjiraalee mootummaa Godina Arsii Aanaa Colleeti. Matadureen qorannoo kun akka qoratamu qoratichaaf kaka'umsa kan ta'e; yeroo baay'ee barreeffamoota hojjettoota mootummaa irratti hanqina mul'atu ilaalchisee qeeqa namoota garaagaraatiin dhiyaataniidha. Akkasumas, hayyoota afaanii garaagaraatiin komii waltajjii leenjii garaagaraa irratti dhagaa'amaniidha. Kanaafuu, kaayyoon qorannoon kun qabatee ka'e barreeffamoota hojjeettoota mootummaa waajjiraalee mootummaa xiinxaluudha. Mataduree qorannoo kanaa ijaaruudhaaf kitaabileen garaagaraa sakatta'amanii akka sakatta'a barruutti qorannicha keessatti hammatamanii jiru. Qorannoo kana geggeessuuf malli qoratichi itti dhimma bahe mala makaadha (mixed) mala kanaan odeeffannoos funaannatee jira, akkasumas ragaalees xiixalee jira. Dabalataanis, meeshaalee ragaan ittiin funaanaman garaagaraa: bargaaaffii, af-gaaffii, sakatta'a dookimantiitti dhimma bahamee jira. Bifa kanaan, ragaalee cunfame kanarraa argannoon qoratichaa: barreeffamoota Hojjettoota mootummaa keessa hanqinni jiraachuu qoratichi adda baasee jira; Dogoggorri barreeffamoota isaanii keessatti mul'atanis: seeraan qubeessuu dhabuu, sirna tuqaaleetti seeraan fayyadamuu dhabuufi caasaa afaanichaa akkaataa seerri isaa ajajuun gargaaramuu dhabuu akka ta'e mul'ate jira; Maddi dogongora barreessuu isaanii: xiyyeeffannaa ittikennuu dhabuu, gahumsa barbaachisu fayyadama afaaniirratti dhabuufi leenjiin yeroo yeroon hojjettoota mootummaaf ogummaa barreessuurratti kennamuu dhabuu akka ta'e adda baafamee jira. Kana bu'uureffachuun qoratichi yaada furmaataa kennee jira: Hojjettoonni mootummaa waajjiraalee mootummaa keessaa hojjetan barreeffama mana hojii Afaan Oromoon wayita barreessan qubeessuu, sirna tuqaaleefi caasaa afaanii irratti xiyyeeffachuun gaarii ta'a. Qaamoleen Mootummaas hanqina barreessuu hojjettoota mootummaa biratti mul'atan kana furuuf ogeessota afaanii waliin ta'uun leenjii hojiirraa yeroo yeroon osoo fudhachiisanii filatamaadha. Dabalataanis, gulaalaan barreeffamoota hojjettoota mootummaa ogeessi afaanii utuu waajjiraalee hunda keessa jiraateefi hanqina kana furuuf moosaajiin (software) Afaan Oromoo osoo qophaa'ee shora guddaa qaba jechuun qoratichi yaada furmaata ta'us eeree jira.

Galata

Waan hundumaa dura nagaafi fayyaa naaf laachuudhaan sadarkaa kanaan isa nagahe Waaqayyoon baay`een galateeffadha. Ittaansee, yeroon waraqaa qorannoo kana qopheessu jalqabaa hanga dhumaatti beekumsaafi gahumsa qaban daangaa malee naaf gumaachuudhaan kan nagorsaa ture Amaanu`eel Alamaayyoo (PhD) baay`een galateeffadha. Dabaltaanis, hiriyoota koo iddoo hojiitti yaadaafi beekumsa qabaniin; kallattii adda addaan waraqaa qorannoo koo galmaan gahuuf ragaalee funaanuu keessatti, gulaaluu keessatti natumsaa turanis nangalateeffadha. Akkasumas, ilmakoo Yeroosan Zawudeefi gargaartuu koo kan taate haadha warraa koo Zamzam Kurkuriyaas kan yeroo hunda nuffii tokko malee karaa hundumaan nabira dhaabbattee gargaarsa gahaa naaf gochaa turte baay`ee galateeffachuun barbaada. Ittidabalees, nuffii tokko malee gaaffii kootiif deebii kan naaf kennan, ragaalee ani barbaades kan naaf gumaachan hojjettoota waajjiraalee Godina Arsii Aanaa Collee baay`een galateeffadha. Dhumarratti carraa kana argadhee mataduree kanarratti akkan hojjedhuuf daandii kan naaf bane Yuunivarsiitii Addis Ababaa daran galateeffachuun barbaada.

Gabaajee

- **BLTO:** Barnoota Leenjii Teknikaafi Ogummaa
- **Dip. :** Dippiloomaa
- **Dh.L :** Dhaabbata Leenjii
- **IMX:** Interpiraayizii Maayikiroo Xixiqqaa
- **MMO:** Mana Murtii Ol'aanaa
- **W.L.B.E.N :** Waajjira Lafa Baadiyaafi Eegumsa Naannoo
- **W.Dh.Dub.D:** Waajjira Dhimma Dubartiifi Daa'immanii
- **WSSBG:** Waajjira Siivil Sarvisiifi Bulchiinsa Gaarii
- **W.Dh.Dar.Ispoortii:** Waajjira Dhimma Dargaggoofi Ispoortii
- **WLTO:** Waajjira Leenjii Teknikaafi Ogummaa

Qabeentaa

Gabaabsa	i
Galata	ii
Gabaajee	iii
Tarree Gabateewwanii	viii
BOQONNAA TOKKO:	1
SEENSA	1
1.1. Ariirrata	1
1.2. Ka`umsa Qorannichaa	3
1.3. Kaayyoo Qorannichaa	5
1.3.1. Kaayyoo Gooroo	5
1.3.2. Kaayyoo Gooree	5
1.4. Faayidaa Qorannichaa	6
1.5. Daangaa Qorannichaa	6
1.6. Hanqina Qorannichaa	7
1.7. Qindoomina Qorannichaa	8
BOQONNAA LAMA	9
Sakatta`a Barruu	9
2.1. Sakatta`a Barruu Yaadrimee	9
2.1.1. Maalummaa Barreessuu	9
2.1.2. Maalummaa Barreessu Waajjiraalee Keessatti	10
2.1.3. Qabata Waajjiraalee Mootummaa Keessatti Barreeffamuuf	12
2.1.4. Amaloota Barreeffamoota Waajjiraalee	13
2.1.4.1. Ergaa Murtaa`oof Barreeffamuu Qabu	13
2.1.4.2. Sirrummaa Qabaachuu	14
2.1.4.3. Qusannaa Jechootaa Qabaachuu	14
2.1.5. Hanqinoota Barreessuu Mana Hojii Keessatti Mul`atuu danda`an	14
2.1.5.1. Hanqina Caaslugaa, Sirna Tuqaaleefi Qubeessuu	14
2.1.5.1.1. Hanqina Caaslugaa	15

2.1.5.1.2. Hanqina Sirna Tuqaalee	15
2.1.5.1.2.1. Tuqaafi Qooduu Fayyadamuu	16
2.1.5.1.2.2. Qub-guddeessa Fayyadamuu	17
2.1.5.1.3. Hanqina Qubeessuu	17
2.1.5.1.3.1. Jabeessuufi Laaffisuu Sagalee.....	18
2.1.5.1.3.2. Dheeressuufi Gabaabsuu Sagalee.....	19
2.1.5.2. Jechoota Hinbarbaachifne Gargaaramuu	19
2.1.5.3. Dubbistoota Ilaalcha Keessa Galchuu Dhabuu	20
2.1.5.4. Himoota Dhedheerootti Gargaaramuu	20
2.1.5.5. Himoota Xaxamootti Gargaaramuu	20
2.1.5.6. Karoorsuu Dhabuu.....	21
2.1.5.7. Dhimmicha Ibsuu Dadhabuu.....	21
2.1.5.8. Barreeffama Baay`isuu	21
2.1.5.9. Gabaajee Gargaaramuu	22
2.1.5.10. Himoota Hinhubatamne Fayyadamuu	22
2.1.6. Maddoota Hanqinaalee Barreessuu Waajjiraalee	22
2.1.6.1. Shaakala Barreessuu Dhabuu	24
2.1.6.2. Xiyyeeffannoo IttiKennuu Dhabuu	24
2.1.6.3. Filannoo Jechootaa	25
2.1.7. Miidhaa HanqinaBarreessuutiin Dhufu	25
2.1.8. Barreeffamoota Waajjiraalee Mootummaa Keessatti Hojiirra Oolan	27
2.1.8.1. Xalayaa	28
2.1.8.1.1. Amaloota Xalayaa Gaarii	29
2.1.8.1.1.1. Karaa Ifaa Ta`een Barreessuu.....	29
2.1.8.1.1.2. Karaa Gababaan Barreessuu	29
2.1.8.1.1.3. Sirna Barreeffamaa Eeguu.....	29
2.1.8.1.1.4. Jechoota Salphaa Fayyadamuu	30
2.1.8.1.1.5. Yaada Murta`aa irraa Gara Dimshaashaatti Barreessuu.....	30
2.1.8.1.1.6. Keeyyata Gaggabaabaatti Qoqqooduun Barreessuu	30
2.1.8.1.1.7. Qindoomina Qabaachuu	30

2.1.8.1.1.8. Baḽina Daangessuu.....	31
2.1.8.2. Beeksisa	31
2.1.8.3. Qaboo Yaa`ii / Meeting Minute/	32
2.1.8.4. Gabaasa.....	32
2.1.8.4.1. Gabaasa Haalaa Hojii	32
2.1.8.4.2. Gabaasa Adeemsa Hojii.....	33
2.2. Sakatta`a Barruu Walfakkii.....	33
BOQONNAA SADII	36
Ijaarsaafi Mala Qorannichaa.....	36
3.1. Saxaaxa Qorannichaa.....	36
3.2. Madda Ragaalee	37
3.3. Mala Iddateessuu	37
3.4. Meeshaalee Funaansa Ragaalee	38
3.4.1. Sakatta`a Sanadaa	38
3.4.2. Bargaaffii	39
3.4.3. Afgaaffii	40
3.5. Mala Ragaaleen Ittiin Qaacceffaman.....	41
BOQONNAA AFUR	42
Xiinxalaafi Ibsa Ragaalee.....	42
4.2. Xiinxala sakatta`a dookimantii Afaan Oromoon barreessuu keessatti hanqinni hojjetoota mootummaa waajjiraalee mootummaa maalfaa akka ta`an adda baasuutiin walqabatan .	44
4.2.1. Hanqina Qubeessuun Walqabatan.....	45
4.2.1.1. Hanqina Jabeessuufi Laaffisuu Sagalee Dubbifamaa.....	45
4.2.1.2. Hanqina Dheeressuufi Gabaabsuu Sagalee Dubbachiisaa.....	47
4.2.2. Hanqina Sagalee Hudhaa Gargaaramuu Waliin Walqabatan.....	50
4.2.3. Hanqina Ijaarsa Jechootaan Walqabatan	51
4.2.3.1. Dubbifamaa Sadii Walitti Aansuun Barreessuu.....	51
4.2.3.2. Hanqina Sagalee Jechoota Keessaa Hambisuu	53
4.2.4. Hanqina Ittifayyadama Sirna Tuqaalee	55
4.2.4.1. Hanqina Fayyadama Tuqaafi Qoodduu	55

4.2.4.1.1.Hanqina Ittifayyadama Qoodduu (,)	55
4.2.4.1.2.Hanqina Ittifayyadama Tuqaa (.)	56
4.2.4.2.Hanqina Ittifayyadama Qubguddeessaa	57
4.2.5. Hanqina Caasaa Afaaniitiin Walqabatan	58
4.2.5.1.Hanqina Irradeddeebiin Walqabatan / reduplication/	60
4.2.6. Dhiibbaa Afaan Birootiin Kan Walqabatu.....	61
4.3. Afaan Oromootiin barreessuu keessatti dogongorri hojjetoota mootummaa biratti mul`atan afaanicha rakkoo maaliirra buusuu danda`a yaada jedhuun kan walqabatu	69
BOQONNAA SHAN	75
Gudunfaafi Yaada Furmaataa	75
5.1. Gudunfaa	75
5.2. Yaada Furmaataa	78
Wabiilee	80
DABALEE -A	
DABALEE -B	
DABALEE-C	

Tarree Gabateewwanii

Gabatee:1. Jechoota hanqina jabeessuutiin walqabatan	46
Gabatee: 2. Hanqina gabaabsuufi dheerressuurratti mul`atu	48
Gabatee :3. Hanqinaa fayyadama hudhaa	50
Gabatee :4. Jechoota dubbifamaa sadii walfaana qabatan	52
Gabatee: 5. Xiinxala bargaaffilee Afaan Oromoon barreessuu keessatti hanqinni hojjettoota mootummaa waajjiraalee mootummaa maalfaa akka ta`an adda baasuutiin walqabatan	62
Gabatee:6. Xiinxala hanqina barreessuu Afaan Oromoo hojjettoota mootummaa sadarkaadhaan	65
Gabatee:7. Xiinxala bargaaffii Dogongorri Afaan Oromoon barreessuu hojjettoota mootummaa waajjiraalee mootummaa eessaa akka maddan eeruun walqabatan.....	66
Gabatee:8. Xiinxala bargaaffii Rakkooleen Afaan Oromoon barreessuu hojjettoota mootummaa biratti mul`atan akkamitti fooyya`uu akka danda`amu waliin walqabatan	70

Tarree Taatoowwanii

Taattoo:1. Saalaan	42
Tattoo:2. Sadarkaa Barnootaa	43
Taattoo:3. Tajaajila Hojiitiin	43
Taattoo:4. Umriidhaan	44

BOQONNAA TOKKO

SEENSA

1.1. Ariirrata

Afaan Oromoo afaan ummata hedduun dubbatamu ta`uun isaa kan walnama gaafachiisu miti. Haata`umalee, afaan kun afaan barreeffamaan tajaajilu ta`ee hinturre. Yaada kana Asafaa(2009)fi Geetaachoon (1998) yoo ibsan, Afaanni Oromoo waggoota muraasaan achitti Afaan hojii, Afaan qorannoo, Afaan barreeffamaafi barnootaa akka hinturre ibsaniiru.Gragg (1976)fi Gadaa (1988), akka ibsanitti;Bara 1970 dura Afaan Oromoo barreessuun kan danda`amu qubee Afaan Gi`iizii yookiin qubee Afaan Arabaa qofa fayyadamuun akka ta`e addeessu. Haata`u malee, jalqaba bara 1970 Addi Biliisummaa Oromoo qubeen laatinii Afaan Oromoo barreessuuf akka ooluuf filate (Tilahun, 1994). Bara 1974-1991tti Afaan Oromoo qubee Gi`iiziitiin akka barreeffamuufi hojiirra oolu sirni abbaa irree murteesset ture (Gragg, 1976;Tilahun,1994). Ittifufuunis, chaarteriin mootummaa ce`umsaa Itoophiyaa Afaan Mootummaa Naannoo Oromiyaa ta`ee bara 1991 irraa eegalee hojiirra akka oolu heera mootummaa naannoo Oromiyaa keeyyata 5^{ffaa} irratti yeroo murteessu kan barreeffamus qubee Afaan Oromootiin (laatiinii) ta`uu mirkaneessee jira (Misgaanuu, 2011).

Kanarraa kan ka`e, bara 1993 irraa eegalee Afaan Oromoo Manneen barnootaa sadarkaa 1^{ffaa} keessatti akka Afaan barnootaatti, manneen barnootaa sadarkaa 2^{ffaa} keessatti immoo akka gosa barnootaa tokkotti akka kennamu ta`uun yeroo ammaattis Kolleejjiifi Yunivarsitii adda addaatti (bakka muraasa irraan kan hafe) sadarkaa Digirii 1^{ffaa}tti kan kennamaa jiruufi barattoonnis kan ittiin eebbifamaa jiraniidha. Dabalataanis, Yunivarsitii Finfinnee, Yunivarsitii Haramaayyaa, Yunivarsitii Wallaggaa, Yunivarsitii Jimmaafi Yunivarsitii Arsiitti sagantaa Digirii 2^{ffaa}tti kennamaafi eebbisiisaa jira.

Haalli kun barnoota Afaan Oromootiif mijaawuun isaa immoo, ogummaan barreessuu yeroodhaa gara yerootti akka fooyya`uuf karaa saaqeera. Ogummaan kun yeroo bay`ee, kan shaakalaan yookiin muuxannoorraa argamu ta`uu isaa beektonni kanneen akka Raimes (1983)fi Byrne (1988) ibsan. Nunan (1989), Halliday (1985) waabeffachuun barbaachisummaa ogummaa kanaarratti yoo ibsitu, Barreessuun sirrii ta`e guddina afaaniifi jijjiirama aadaa keessatti feedhii ummanni dubbii afaaniin guuttachuu hindandeenye furuuf akka gargaaru ibsiti.

Barreessuun ergaa keenya karaa dubbisaan gaariitti hubachuu danda`uun akka dabarfannuuf kan nugargaaruudha. Yaada kana deggeruun Pincas (1982:5) hiika barreessuu jedhu akkas jedhee lafa ka`a, “Writing is an instrument of both communication and self expressions,” jedha. Kana jechuun barreessuun meeshaa quunnamtiifi yaada sammuu ofii keessa jiran kan ittiin ibsaniidha. Barreessaan tokkos, yeroo dhimma barreessuu kana raawwatu yaada isaa haala caasaa afaanichaatiin qindeessuun isarraa eegama. Dabalataan akka Misgaanuu (2011:94-95) ibsutti, “Barreeffamni ulaagaa gaarii guuteera kan jedhamu; barreeffama walquunnamtii yaadaa ifaa, qulqullinaafi gahaa ta`e tokko argachuuf tarsiimoo, caasima, qabiyyee, adeemsa barreessaa, qaama barreeffamaa, dhimma filannoo jechootaafi qindoomina seer-lugaa, sirna tuqaaleefi qub-gudeessa yoo qabaateedha.” Kanaafuu, namni Afaan Oromootiin barreessu tokko kana xiyyeeffannaa keessa galchuun ofeeggannoon barreessuutu isa barbaachisa jechuudha. Dhalli namaa Ogummaawwan afaanii afran keessaa dubbachuufi barreessuudhaan ergaan kan darbu yookiin ergaa ittiin dabarfachuuf irracaalaa kan itti fayyadaman yoo ta`u, Ogummaawwan dhaggeeffachuufi dubbisuu immoo odeeffannoo haaraafi beekumsa ittiin hubachuudhaaf yookiin fudhachuudhaaf kan ittitaajilamaniidha. Barreessuu keessatti garuu, ergaa dabarsuuf ofeeggannoon qindeessaanii barreessuun barbaachisaadha. Dandeettiiwwan kun lamaan karaa ergaa dabarsuutiin walhaafakkaatan malee adda addummaas niqabu. Barreessuun ogummaa ulfaataafi kan dogongorri garaagaraa keessatti argamuu danda`uudha. Dogongorri barreessuu keessatti mul`atanis: qubeessuu, ittifayyadama sirna tuqaaleefi caaslugafaa ta`uu danda`a. Dabalataan, Harmer (1991:53) akka ibsutti: “Barreessuun dubbachuurra

ulfaataa waan ta'eef qindeessuun isaa sammuu cimaa gaafata; kunis waanta bareessaan barreesse dubbisaaf hubatamuu qaba malee kan dubbisaa keessatti gaaffii kaasu ta'uu hinqabu. Sababni isaas, qabxii hinhubatamne iddoo itti barreessaa mariisisu waan hinqabneef" Jedha. Kunis, kan hubachiisu, barreessuun bilchinaan qindeeffamuu akka qabu ibsa.

Dabalataanis, ogummaa kanatti gargaaramanii barreessuun yeroodhaa gara yerootti jijjiirama argamsiisaa dhufuun isaa kitaabileen barnootaa, galmeen jechootaa, barrulleewwan, gaazexaa, kitaabileen caaslugaafi k.k.f fooyya'uu isaaniiti. Ummanni Oromoos afaan isaatiin barachuun, ittiin hojjetee ogummaa isaa dagaagsuuf yaalii godhuun isaa afaanichis mallattoo tokkummaa isaafi agarsiistuu eenyummaa isaa akka ta'e hubachiisa. Yaada kanaan walqabatee, wayita ammaa kana Afaan Oromoo afaan barreeffamaa, Sabquunnamtii, Qorannoofi Qo'annoon ittiin geggeeffamu, afaan hojii mootummaa, afaan mana murtiifi afaan barumsaa ta'ee jira. Haata'u malee, hojjetoota mana hojii mootummaa biratti ogummaa barreessuutiin walqabatee yoo hanqinni adda addaa mul'atan kan ittifufan ta'e barreeffama afaanichaan waliigaluun rakkiisaa ta'uu danda'a. Kanaafuu, qorannoon kun dhimma kana xiyyeeffannoo keessa galchuudhaan qaaccessa barreeffamoota hojjetoota mootummaa Godina Arsii Aanaa Collee keessaa waajjiraalee saddeet irratti xiyyeeffatee kan geggeeffameedha.

1.2. Ka`umsa Qorannichaa

Adeemsa mana hojii mootummaa keessatti ogummaan barreessuu iddoo olaanaa qaba. Hojjettoonni mana hojii mootummaas ogummaa barreessuutiin gahumsa olaanaa ta'e qabaachuun barbaachisaadha.

Haaluma kanaan, qoratichis mataduree kana irratti qorannoo isaa akka geggeessuuf dhimmoonni adda addaa isa kakaasan nijiraatu. Isaanis: barreeffamootni dhimma hojiitiif hojjetoota waajjiraalee mootummaa biraa bahuun gara waajjiraalee birootti deeman namoota hedduu biratti dubbifamanii ergaan isaanii salphaatti kan hinhubatamne ta'uun argamuudha. Gama biroon, leenjii afaanii qaamota mootummaafi miti-mootummaatiin

geggeeffaman irratti yaadni walmormisiisaa ta'e waa'ee barreeffama hojjettoota mootummaa ilaalchisee irradeddeebi`uudhaan kaafamuun isaa qoratichaaf ka`umsa ta'ee jira. Isa qofa utuu hintaane, namoonni hedduun barreeffamoota hojjettoota waajjiraa ilaalchisee qeeqa yeroo yeroon isaan kaasan qoratichaaf kaka`umsa ta`uu danda`ee jira. Dabalataanis, hojjettoonni cheek-liistii garaagaraa waajjiraalee mootummaarraa ergaman bu`uura godhachuudhaan gabaasa dhiyeessanirratti ajajaafi ajajamaa gidduutti walhubachuu dhabuun uumaman qoratichi mataduree kana irratti akka qorannoosaa geggeessuuf kaka`umsa ta'ee jira.

Gama biroon, barreeffamoota mana hojii mootummaa keessaa bahanii gara mana barnootaa dhufan irratti barsiisonni sadarkaa adda addaarrattii argaman dubbisanii yaada isaarratti walmormuudhaan ergaasaa irratti qeeqa qaban wayita dhiyeessan qoratichi ofiisaatii waan argeef mataduree kana irratti qorachuuf kaka`umsa argatee jira. Yaada kanneen ka`umsa godhachuudhaan qoratichi xalayoota, beeksisootaafi gabaasaalee hojii adda addaa hojjettoota mootummaa waajjiraalee mootummaa biraa qabata hojii adda addaatiin bahan xiinxalamanii hangam fayyadama afaanichaa akka isaan guutan, barreeffamni tokko qaama tokkorraa bahee gara qaama biroo yeroo deemu ergaan inni qabatee deemu sun kan salphaatti hubatamuufi ifaa ta`uu, akkasumas, hanqina jiraataniif madda isaanii biragahuun furmaata barbaaduu irratti kan xiyyeeffateedha. Dabalataanis, qorannoon gama xiinxala barreeffamoota hojjettoota mootummaa mana hojii mootummaarratti kallattii adda addaa fayyadama afaaniirratti xiyyeeffatee hojjetame bal`inaan waan hinjirreef, utuu qaawwa jirurratti qoratamee baay`ee barbaachisaa akka ta'e qoratichi amanee hojjetuuf kaka`umsa aargatee jira.

Haluma kanaan mata-duree “Qaaccessa barreeffamoota hojjettoota mootummaa waajjiraalee mootummaa Godina Arsii Aanaa Collee” jedhurratti xiinxala gadifageenya qabu geggeessuun hanqina mul`atan bira gahuun furmaata barbaaduu ta`a. Kanaaf, qoratichi ka`umsa qorannoosaa kanaaf furmaata barbaachiisu eeruudhaaf adeemsa hojii qorannoo kanaa keessatti gaaffiilee armaan gadii deebisuuf yaaliin godhameera.

- ✚ Afaan Oromoon barreessuu keessatti hanqinni hojjettoota mootummaa waajjiraalee mootummaa biratti mul`atan maala fa`i?
- ✚ Dogongorri Afaan Oromoon barreessuu hojjettoota mootummaa waajjiraalee mootummaa maal irraa madda?
- ✚ Afaan Oromootiin barreessuu keessatti dogongorri hojjettoota mootummaa biratti mul`atan afaanicha rakkoo akkamiirra buusuu danda`a?
- ✚ Rakkooleen Afaan Oromoon barreessuu hojjettoota mootummaa biratti mul`atan akkamitti fooyya`uu danda`a?

1.3. Kaayyoo Qorannichaa

Kaayyoon qorannoo kanaa haala armaan gadiitiin qoodamee dhiyaatee jira.

1.3.1. Kaayyoo Gooroo

Kaayyoon gooroo/waliigalaa qorannoo kanaas barreeffamoota hojjettoota mootummaa waajjiraalee mootummaa Godina Arsii Aanaa Collee xiinxaluudha.

1.3.2. Kaayyoo Gooree

1. Afaan Oromoon barreessuu keessatti dogongorri hojjettoota mootummaa waajjiraalee mootummaa biratti mul`atan maalfaa akka ta`an adda baasuu.
2. Dogongorri Afaan Oromoon barreessuu hojjettoota mootummaa waajjiraalee mootummaa eessaa akka maddan eeruu.
3. Afaan Oromootiin barreessuu keessatti dogongorri hojjettoota mootummaa biratti mul`atan afaanicha rakkoo akkamiirra buusuu akka danda`an agarsiisu.
4. Rakkooleen Afaan Oromoon barreessuu hojjettoota mootummaa biratti mul`atan akkamitti fooyya`uu akka danda`an fala kaa`uu.

1.4. Faayidaa Qorannichaa

Faayidaan qorannoo kanarraa argamus akka kanaa gadiitti tarreeffamanii jiru:

- ❖ Hojjettoonni mootummaa waajjiraalee mootummaa keessaa hojjetan barreeffamoota Afaan Oromootiin barreessan hundarratti xiyyeeffannoo akka godhan taasisa.
- ❖ Waajjiraaleen mootummaas qorannoo kana bu`uura godhachuun hojjettoonni mootummaa waan barreessan hunda xiyyeeffannoodhaan akka barreessaaniif karaa ittagarsisa.
- ❖ Gama biroon, hooggantoonni sadarkaa adda addaarra jiran hojjetoota waajjira isaanii jala jiran Afaan Oromootiin haala qindaa`an akka barreessaniif leenjiin yeroo yeroon akka kennamuufiif karaa agarsiisa.
- ❖ Dhumarratti, namoota mataduree kanaafi kana fakkaatan irratti qorannoo sadarkaa garaagaraatti hojjechuu barbaadaniif, akkasumsa, barattoota Yuunivarsitii kanatti baratanii mataduree kana irratti dalaguuf fedhii qabaniif akka madda ka`umsaatti gargaara.

1.5. Daangaa Qorannichaa

Qorannoon kun qaaccessa barreeffamoota hojjetoota mootummaa waajjiraalee mootummaa Naannoo Oromiyaa Godina Arsii Aanaa Collee keessatti hojjetanirratti xiyyeeffata. Barreeffamoota hojjetoota mootummaa kana keessatti fayyadama afaanii ilaalchisee; rakkooleen ogummaa barreessuutiin walqabatan jiraachuufi dhibuu isaanii; rakkoolee mul`ataniif immoo madda isaanii karaa gadifageenya qabuun kan xiinxaleedha. Innis, xalayaalee waajjiraalee kanneen keessatti hojjetoota kanaan barreeffamanii gara waajjiraalee biraatti deeman; akkasumas, beeksisa isaan dhimmoota adda addaatiif gabatee beeksisaarratti maxxansanis askeessatti xiinxalamaniiru. Dabalataanis, dookimantiiwwan akka gabaasaalee hojiis xiinxalamaniiru. Xalayaalee, beeksisaafi gabaasaalee fuula tokkoon dhiyaate kan bara 2008 keessa barreeffaman qofa irratti kan xiyyeeffatameedha. Waajjiraalee hundarratti osoo hojjetamee bu`aan argamu hedduu ture.

Haata`u malee hanqina yeroorraan kan ka`e waajjiraalee saddeet qofairratti xiyyeeffate. Isaanis:

1. Waajjira Aadaafi Tuurizimii Aanaa Collee.
2. Waajjira Dhimma Hojjetaafi Hawaasummaa Aanaa Collee.
3. Waajjira Dargaggoofi Ispoortii Aanaa Collee.
4. Waajjira Dhimma Dubartootaafi Daa`immanii Aanaa Collee.
5. Waajjira Bulchiinsaa Aanaa Collee.
6. Waajjira Siivil Sarvisii Aanaa Collee.
7. Waajjira Lafa Baadiyaafi Eegumsa Naannoo Aanaa Collee.
8. Waajjira Qonnaa Aanaa Collee.

Akkasumas, ogummaawwan jiran hunda keessaa kanirratti xiyyeeffate ogummaa barreessuuti. Qaaccessi qorannoo kanaas, gama fayyadama afaaniifi hanqinni makaanikoota /writing mechanics/ barreessuu mana hojii mootummaa keessati ogummaa kanaan walqabatani mul`ataniif furmaata barbaaduu fa`iin kan walqabataniidha. Ogummaawwan kuunis addatti qorannoo mataa isaanii waan barbaadaniif qorannoo kanaa wajjin walitti makuun rakkisaa waan ta`eef barreessuu qofarratti xiyyeeffatee jira.

1.6. Hanqina Qorannichaa

Qoratichi qorannoo kana wayita geggeessaa turetti, hojjettoota mootummaa qorannoo kanaaf odeeffannoo laatan bakkaafi yeroo barbaadametti argachuu dhabuun nimul`ata kunis milkaa`ina qorannicharratti gufuu ta`eera; kanaafuu, qoratichi rakkoo gama kanaan mul`atan furuuf yeroo hojjettoota kanaaf mijaawaa ta`etti gargaaramuun qorannichi akka galma gahu taasisee jira. Akkasumas, kitaabileen mataduree kana waliin kallattiin walisiman yeroofi bakka barbaadametti argamuu dhabuun qorannicharratti akka hanqinaatti fudahatamnillee, qoratichi baajata galii argaturraa ramaduun Yuunivarsiitiiwwan isatti dhiyaataniifi kitaabileen kun argaman jedhaman adda addaa deemuun dubbisee qaama qorannoosaatii godhatee jira.

1.7. Qindoomina Qorannichaa

Qorannoon kun boqonnaalee shan kan ofkeessatti hammateedha. Boqonnaan tokko ariirrata, ka`umsa qorannichaa, kaayyoo qorannichaa, daangaa qorannichaa, faayidaa qorannichaafi hanqina qorannichaa ofkeessaa qaba. Boqonnaan lama sakatta`a barruu yaadrimeerraa gara murtaawaatti kan hammateedha. Boqonnaan sadii ijarsaafi mala qorannichaa kan ofkeesstti qabteedha. Dabalataan, boqonnaan afur xiinxalaafi ibsa ragaalee kan qabateedha. Dhumarratti, boqonnaan shan gudunfaafi yaada furmaataa kaa`uun duraa duuba isaa eeguun qindaa`e geggeeffameera.

BOQONNAA LAMA

Sakatta`a Barruu

2.1. Sakatta`a Barruu Yaadrimee

Barreessuun ogummaawwan waliigaltee ta`ee, yaada ofii haala qindoomina qabuufi ifa ta`een barreeffamaan ibsachuudha. Kun immoo, namni wanta barbaade sana dubbisuun yaada barreeffamichaa rakkoo tokko malee akka hubatu kan taasisu akka ta`e (Pincas, 1982) ibseera. Haaluma kanaan, barreeffamoota mana hojii keessatti barreeffamaniifi ittifayyadama afaanii achi keessa jiru ilaalchisee beektonni adda addaa kan ibsan haala bal`inaafi gadifageenya qabuun boqonnaa kana jalatti ilaalameera.

2.1.1. Maalummaa Barreessuu

Dandeettii kana ilaalchisee Beekan (2011:57) gubbaatti akka ibsutti, “Barreessuun ogummaawwan isaan bu`uuraa (dhaggeeffachuu, dubbachuu, dubbisuufi barreessuu) keessaa isa tokkoodha. Ogummaan kun akka ogummaa dhaggeeffachuufi dubbachuu waan salphaatti baramu osoo hintaane; xiyyeeffannaan guddaan ittikennamee mana barnootaatti kan baratamuudha. Sababa duraan mana keessatti yookiin maatii biratti muuxannoon isaa hinjirreefi akka haarawaatti mana barnootaatti waan eegalamuuf, dandeettiin barreessuu kun akka ulfaatu ta`uusaa beektonni ni ibsu.” Jedha.

Dabalataanis, Geetaachoon (2006:7) yoo ibsu, “Barreessuun karaa yaada yookiin ergaa ittiin dabarfatan keessaa tokko ta`ee, yaada kana immoo, waraqaarratti barreessuudhaan nama dubbisee hubachuu danda`uuf dabarsuu jechuudha. Kana malees, barreessuun qubeewwan uumaman irratti hundaa`uun kanneen akka waraqaa, sibiila, dhagaafi kan kana fakkaatanirratti barreessuun dhaloota biroodhaaf mala ittiin ergaa dabarsuuti.” jedha.

Yaadni hayyuu kanaas barreessuun mallattoo irratti waliigalametti gargaaramuun yaadota qindaawaa ta`aniin ergaa dabarsuudha. Kana malees, barreessuun sagalee dubbii gara

mallattoo barreeffamaatti jijjiiruun hiika yookiin ergaa kan ofkeessaa qabu barreessuudha. Barreessuun ogummaawwan afaanii keessaa barnootaan kan argamu ta'ee walxaxaafi ulfaataadha. Yaada kana ilaalchisee Atkins, (1996:06) yoo ibsu, "Writing is one of the basic language skills which every learners and writers faced difficult because, writing needs deep understanding of given language" jedha.

Yadni hayyuu kanaas, barreessuun ogummaawwan afaanii keessaa tokko ta'ee, barattootaafi barreessitootaaf ulfaataa kan ta'eedha. Sababni isaas, barreessuun hubannoo afaanichaa gadi fageenyaan qabaachuu gaafata jedha. Kanumaan walqabsiisee, Byrne (1988) yoo ibsu barreessuun tartiiba qubee eeguudhaan barreessuu barbaada. Dhimmi barreeffamaa dhimma callisee barreeffamu osoo hintaane ittiyaaduufi shaakala kan gaafatuudha. Akkasumas, hayyuun Langan (2003:14) yaada armaan olii kana cimsuun yammuu ibsu, " Writing is a skill it makes sense that the more you practice the better you write" jedha. Yaadni kunis, ogummaan barreessuu shaakala yeroo dheeraa akka barbaadu, har`uma olka`uun kan barreeffamu akka hintaane agarsiisa.

Walumaagalatti, barreessuun dandeettii afaanii keessaa meeshaa waliigaltee ta'ee, yaada ofii haala qindoomina qabuufi ifa ta'een tartiiba qabsiisuun ergaa dabarsuu akka danda`utti kan dhiyaatuudha. Kunis, dubbisaan tokko yaada barreessichaa rakkoo tokko malee akka hubatuuf kan gargaaru akka ta'e (Pincas, 1982) hayyoonni armaan olii ni ibsu.

2.1.2. Maalummaa Barreessu Waajjiraalee Keessatti

Mana hojii mootummaa keessatti barreeffamoota adda addaatu dhimmoota garaagaraatiif barreeffamu. Barreeffamoonni achi keessatti hojiirra oolanis barreeffamoota kaan irraa waan adda isaan taasisu qabaachuu danda`u. Akka kitaabni Australian Department of Foreign Affairs and Trade (2007:02) jedhu ibsutti,

Business writing is an important part of work place culture. The prevalence of email culture has even brought some of the basic tenets of business writing into our every day lives. Imagine that you are writing to an office colleague about the supplies you need for your work space. How do you compose that message?

Sometimes the composition is driven by list making; other times you are preparing an agenda or asking for guidance on how to approach a project. You may write a brief introduction that explains the list to follow, and then compose your list. In short, business writing is a genre of writing designed to present the most salient points of a given topic in the most concise and easy-to-decode method possible.

Yaada armaan olii kanarraa hubachuun akka dandaa`amutti, mana hojii keessatti barreessuun isa barbaachisaadha. Aadaa 'e-mail'n barreessuu nuti qabnu barreeffama mana hojii keessatti barreessinuuf bu`uura nuuf ta`a. Fakkeenyaaf, utuu namoota waliin hojjetturraa waajjira keessatti gargaarsa argachuuf kan barreessitu ta`ee akkamitti qindeeffatta? Yeroo tokko tokko namoonni wixineessuudhaan barreessu, yeroo tokko tokko immoo yaada tarreeffatan ibsachuuf akka tolutti seensa gabaabaa ta`e ittiqopheessu; sana booda qindeeffatu. Walumaagalatti, barreeffama mana hojii jechuun karaa ittiin dhimma tokkorratti yaada ijoo barbaachisaa ta`e gabaabsanii haala salphaatti hubatamuu danda`uun ergaa barbaadame tokko ittiin dabarfataniidha. Dabalataanis, hayyuunumti kun barreessuu mana hojii ilaalchisee, barreeffamni mana hojii akkuma barreeffamoota biroo galumsaafi haala keessatti barreeffamu barbaada. Barreeffamoota kaawwanii wajjin yeroo walbira qabamee ilaalamu garuu barreeffamni mana hojii idilaawaa /formal/ ta`uu qaba. Namni dhimma hojiitiif barreessu tokko dubbistoota murtaa`aniifi sababa murata`aa ta`e tokkoof barreessa. Dabalees, barreeffamoonni mana hojii keessatti barreeffaman akkuma barreeffamoota kaawwanii sadarkaalee barreessuu jiran adda addaa keessa darbuun barbaachisaadha.

Ittidabaluudhaan, barreessuu mana hojii ilaalchiftee Lentz (2013:09) yaada gadii kana keessi,

The rapid growth of technology and information sharing in today's organizations has increased the necessity for workplace writing. Twenty-first century organizations increasingly depend on information-sharing and effective communication to successfully run their companies.

Yaada kanarraa kan hubatamu guddinni tekinoooloojiifi odeeffannoo waliif hiruun waajjiraalee adda addaa keessa jiru barbaachisuummaa barreessuu mana hojii keessatti daran guddisee jira. Jaarraa 21^{ffaa} kana keessatti dhaabbileen adda addaa odeeffannoo

argachuufi hiruurratti kan hirkataniifi dhaabbileen mana hojiis haala barbaachisaa ta'een akka socho'aniifi tajaajilaman taasisee jira. Kanaafuu, mana hojii mootummaa keessatti barreessuun gahee guddaa akka qabu hubachuun kan nama dhibu miti jechuudha. Dabalataanis, Sapp and Zhang (2009), akka ibsanitti, namni mana hojii tokko keessatti qacaramu ogummaa barreessuu walqixa ta'e qabaata jechuun hinyaadamu. Kunimmoo, hojjettoonni buleeyyiin warra haareyyii qaxaraman akka hinamanne kan taasisuudha. Kunis yeroo hedduu kan mul'atuuf namni tokko kan inni yaaxxinaan baratee eebbifamuufi kan inni deemee hojiirra oolchu yeroo baay'ee kan walhinsimne waan ta'eefidha. Hanga yoonatti barreessitoonni beekamoodha jedhamaniillee barreeffamni mana hojii keessatti barreeffamu kana jedhanii waanti isaan addaan baasanii lafa kaa'an dhibullee; Qorannoo yeroo dhiyootiin garuu, barreeffamoota qabatamoo mana hojii keessatti hojiirra oolan jedhanii hanga tokko ibsuuf yaalanii jiru (Mabrito, 1997).

2.1.3. QabataWaajjiraalee Mootummaa Keessatti Barreeffamuuf

Namoonni baratan hundinuu barreessuunsanii hinoolu, barreeffamni kamiyyuu qabata barreeffamuuf qabaachuun dhimma barreeffama sanaa waan murteessan keessa tokko. Yaaduma kanaan walqabatee qabata barreeffamni mana hojii tokko barreeffamuu danda'u irratti Marr and Doulman (2008:08) yoo ibsan,

In business, in the workplace, and in our personal lives, we all stand to benefit from more effective communication skills. Writing is essential to communicate your message clearly and professionally and to incite action in those who you supervise, work with and require action from. Many in the workforce today struggle with the basics of writing including grammar, spelling and punctuation and this is what can hold them back and reduce their confidence when it comes to business documents. The style and skills required for formal business writing are best developed by practice and experience, but with the right tools and know-how it is not hard to improve.

Akka yaada hayyoota kanaarraa hubachuun danda'amutti mana hojii keessatti barreessuunis ta'e haajaa jireenya keenyaatiif barreessuun waliigaltee keenya galmaan ga'uudha. Sababni barreessaniif ergaa ofii haala qulqullina qabuun dabarfachuufi

namoota wajjin hojjetaniif qajeelfama hojii kennuu yookiin fudhachiisuudha. Namoonni hedduun mana hojii keessatti wayita ammaa dhimmoota ogummaa barreessuu keessatti iddoo guddaa qaban: caasluga, qubeessuufi sirna tuqaaleetiin wal'aansoo qabaa jiru. Rakkooleen gama kanaan mul'atan immoo wayita gara dookimatii mana hojiitti dhufan ofitti amanamummaa hojjetootaa duubatti kan harkisaniidha. Barreeffamoota mana hojii miidhagaa ta'e barreessuun muuxannoofi shaakala gahaa gochuudhaan kan argamuudha. Meeshaa sirrii ta'e gargaaramuufi haala ittiin barreeffamu beekumsa qabaachuu qofti furmaata ta'uu hindanda'u. Kanaafuu, meeshaa barbaachisuufi muuxannoo beekumsaan deggerame barreessuu irratti hojiirra oolchuun ogummaa barreessuutiif iddoo guddaa kenna.

2.1.4. Amaloota Barreeffamoota Waajjiraalee

Akka Sharon (1994) ibsutti, Galma gahiinsi amala barreeffama qulqullinaan barreeffameeti yookiin iftoominaan dhiyaachuu yaadaati. Iftoominni immoo bu'aa ogummaa barreessuu qabaachuuti: caasluga, kallattummaa, cimina, gooree ta'uu yaadaafi dhageettii ofitti amanamummaati. Yaada kanarraa salphaatti waanti hubachuu dandeenyu barreeffamoonni mana hojii mootummaa amala qulqullinaan barreeffamuu qabaachuun isaanii ergaan isaan dabarsan salphaatti akka dubbistootaaf galu hubachiisa. Dabalataanis, hayyuun kun yoo ibsu, mana hojii tokko keessatti ogummaa barreessuu gaarii qabaachuun hojii ofii galmaan gahuufi hariiroo hojii gaarii uumuuf kan gargaaru kan ta'eefi akka meeshaalee hojiittis kan gargaaruudha. Kanaafuu, amalli barreessuun mana hojii qabu hojjetaa keessatti ofitti amanuu uumuudhaan hojii ifaa ta'e hojjechuuf waan gargaaruuf fiixaan ba'iinsa kaayyoo mana hojichaatiif gumaacha guddaa kan taasisuudha. Gama biroon, amloonna barreeffamoota mana hojii mootummaa kannee gadii kana ofkeessaa qabaachuu qabu:

2.1.4.1. Ergaa Murtaa'oof Barreeffamuu Qabu

Waa'ee dhimma kamiirrattiyyuu barreessaan mana hojii tokko fakkii murtaawaa, haala murtaawaafi ragaalee murtaawaa ta'anitti gargaaramuun barbaachisaadha. Barreeffamni keenya yoo ergaa murtaawaa ta'eef dhaabbachuu baate rakkisaadha. Dubbisaa keenya

birattis amantaa dhabna nama odeeffannoo malee barreessu taanee mul`anna. Dabalataanis, dubbistoota keenya joonjessinee duubdeebii hinbarbaachifnes isaanirraa arganna jechuudha.

2.1.4.2. Sirrummaa Qabaachuu

Barreeffamni mana hojii tokko sirrumaa yoo qabaate dubbisaa isaa biraas kabajaafi tumsa barbaadu ni argata. Dubbisaan yoo ergaa dogongoraa tokko barreeffama keenya keessatti arge ergaawwan kaawwanis waan shakkuuf gaaffii dhiyeessa. Kanaafuu sirrummaan amanamummaadha, barreeffamni mana hojiis sirrummaa qabaachuun barbaachisaadha.

2.1.4.3. Qusannaa Jechootaa Qabaachuu

Akka Sharon (1994:9) ibsutti, “Rambling or saying more than is necessary gives your reader the impression that you do not know your subject. Saying one word more than you need to is saying too much.” Akka yaada hayyuu kanaatti jechoota baay`ee gargaaramtee waan tokko ibsuun akka nama dhimma sana hinbeekneetti si lakkoofsisa, garuu jecha tokkoon ergaa guddaa dabarsuun akka waan hedduu dubbataniiti jechuun lafa kaa`a. Kanaafuu, jechoota filatanii gabaabsuudhaan barreessuun mana hojii mootummaa keessatti baay`ee barbaachisaadha.

2.1.5. Hanqinoota Barreessuu Mana Hojii Keessatti Mul`atu danda`an

Akka Cross (1987), ibsuitti mana hojii mootummaa keessatti barreeffamoonni barreeffaman hanqinoota walfakkaataa kudhan qabu jechuudhaan lafa kaa`ee jira. Isaanis, haala armaan gadiitiin tokko tokkoon yaa ilaallu:

2.1.5.1. Hanqina Caaslugaa, Sirna Tuqaaleefi Qubeessuu

Akka Robbins, (2001) irratti ibsutti, hanqinni akkasii namoota mana hojii keessaa hojjetan biratti yeroo hunda kan mul`atuudha. Namoonni afaan jalqabaan barreessanis ta`e kanneen afaan lammaffaa isaaniitiin barreessanillee walqixa dogongora kana uuman. Dubbistoonni ergaa barreeffamasaanii dubbisan ‘namni kun barreessuu hindanda`u,’ yookiin ‘namni kun waan barreesserra deebi`ee hingulaalu jedhu.’ kanaafuu, hojii ofiitti

xiyyeeffannoo kennuu dhabuu kan mul'isuudha. Rakkoon akkasii akka hafuuf immoo, hojjetaan tokko waan barreesse gulaaluun irradeddeebi'ee gulaaluu. Dabalataanis hiriyoota isaa gulaalchisuun hanqina mul'atu furuun barbaachisaa ta'a.

2.1.5.1.1. Hanqina Caaslugaa

Afaan kamiyyuu seera mataa isaa qaba. Afaan mala ilmi namaa jiruufi jireenya isaa keessatti yaada, fedhiifi hamilee isaa ittiin ibsatuudha. Afaan Oromoos kanaan ala miti. Afaan kunis, caasaa dubbiis ta'ee barreeffamaa kan mataa isaa qaba. Akka Geetaachoon (2010) ibsutti, Caaslugni amala afaan tokkorratti hundaa'ee ka'umsi seera amala afaanichaas hawaasaan walqabata. Hawaasichis, seera afaanii eegeeti dubbata, akkasumas, barreessa. Akka yaada kanaatti, dubbachuufis ta'e barreessuuf caasluga afaanichaa eeguun barbaachisaadha. Gama biroon, caaslugni qabatama qaaccessa afaan tokkooti. Haala afaan tokko ittiin fayyadamnu kan ibsuudha. Kanaaf, maalummaa afaan tokkoo beekuuf caasluga afaanichaa beekuun gaarii ta'a.

Caaslugni walittiqabama barbaachisoo seerota kan himootaa, gaaleewwaniifi jechoota haalaan ijaaraman taasisuuf afaan tokko keessatti barbaachisuudha. Kanaaf, dogongorri caaslugaa barreeffama keessatti mul'atan ergaa darbuuf yaalame maqsuu keessatti gahee guddaa qabaatu.

2.1.5.1.2. Hanqina Sirna Tuqaalee

Barreeffamoota mana hojii keessatti rakkoolee mul'atan keessaa tokko rakkoo itti fayyadama sirna tuqaaleeti. Sirni tuqaalee barreeffama keessatti iddoo barbaachisaa ta'anitti galuudhaan ergaan barreeffama tokkoo haalaan akka hubatamu kan taasisaniidha. Kanaaf, iddoo isaan barbaachisanitti galchanii ittigargaaramuun gaarii ta'a.

Yaada kana ilaalchisee Geetaachoon (2006:154) yoo ibsu, "Sirni tuqaalee caasaa barreeffama Afaan Oromoo keessatti qooda guddaa qaba. Sirni tuqaalee bifaafi bakka ittifayyadamaniin adda adda ta'ullee himoota ijaaraman guutuu taasisuuf barbaachisaadha" jedha. Dabalataanis, hayyuunumti kun, "Sirni tuqaalee mallattoolee jecha yookiin barreeffama afaan tokkoo keessatti galuudha. Barreeffama osoo sirna

tuqaalee hinfayyadamin barreessuun ijoon dubbii fi ergaan barreeffamaa eessa akka jiruufi maal akka ta'e sirriitti hubachuufi xiinxaluun rakkisaadha" jedha.

Akka yaada hayyuu kanaatti, sirni tuqaalee barreeffama keessatti galuudhaan ijoo barreeffamaafi ergaan barreeffamichaa xumuramuu isaa kan nutti agarsiisuudha. Kunis, iddoo adda addaatti mallattoo adda addaa kanneen akka tuqaa, gaaffii, qoodduu, tuqlamee, waraabbiifi kan kana fakkaatan barreeffama keessatti galuudhaan ergaa barreeffama sanaa kan murteessaniidha. Walumaagalatti, hanqinni gama kanaan mul'atan hanqina ergaa barreeffamichaan darbuu barbaadamee gufachiisuu danda'uusaaniiti.

2.1.5.1.2.1. Tuqaafi Qoodduu Fayyadamuu

Fayyadama sirna tuqaalee keessaa tuqaafi qoodduun yeroo baay'ee irraddeddeebiin kan namni waabarreessu tokko ittigargaaramuudha. Yaada kana ka'umsa godhachuun William (2005:22) gubbaatti yoo ibsu, "“Use a period to mark the end of a sentence that makes a statement or express a command.” Yaada kanarraa waanti hubatamu, xumuramuu himaa yookiin himamsaafi yaada ajajaatiin booda tuqaan galuu qaba jedha. Kanaafuu, barreeffama keessatti dhuma himaafi himamsaarratti mallattoo kanatti dhimma bahuun barbaachisaadha. Yoo ittingargaaramnu ta'e garuu seera barreessuu afaan tokkoo hanqisuun ifatti kan mul'atu ta'a.

Dabalataanis, fayyadama sirna tuqaalee keessaa qoodduu ilaalchisee hayyuun Levin (1996:26-27) yoo ibsu,

Certain adverbials may be used to coordinate independent clauses (thus, however, therefore, on the contrary, on the other hand). Unlike the coordinating conjunctions (and, but, for, yet, or, nor) which follow commas, these adverbials called conjunctive adverbs follow semicolons. Thus, however, therefore, and so forth, are most commonly used as adverbials in simple.

Yaada beekaa kanaatiin yoo ibsinu barreeffamoota keessatti walqabsiiftonni akka xumibsaatti tajaajilan qoodduu jabaatti yookiin qoodduutti aananii galuun yaada duubaan dhufu isa duraatiin walitti hidhu. Adeemsi kunimmoo, ergaan barreeffama sanaan darbuuf malu kallattii isaa eeggatee akka dhiyaatuuf gargaara jechuudha.

2.1.5.1.2.2. Qub-guddeessa Fayyadamuu

Barreeffamni tokko adeemsa seera barreeffama afaanichaa eegee barreeffamuu keessatti sirna-tuqaalee keessaa fayyadamni qubee guddaa isa tokkoodha. Qubee guddaan haalaafi waan fayyadamnuuf qabaata. Akkasums, iddoofi yeroo ittigargaaramanis nimurteeffata. Yaaduma kana Tasfaayee (1991) yoo deeggaru, seera maqaa barreessuu Afaan Oromoo keessatti yeroo maqaa barreessinu qubee guddaadhaan jalqabuun dirqama akka ta'e hubachiisa. Akkasumas, qubee guddaan iddoo hundaafi waan hunda ittiin jalqabuuf seeraan alatti kan dandaa`amu miti. Kanaafuu, adeemsa barreessuu keessatti qubee guddaan iddoofi bakka barbaadametti galuun tajaajila isarraa eegamu bahuun barbaachisummaa fayyadama afaanichaatiif qabaata jechuudha.

2.1.5.1.3. Hanqina Qubeessuu

Rakkoolee barreeffamoota adda addaa keessatti mul`atan keessaa tokko rakkoo qubeessuuti. Qubeessuun barreeffama keessatti karaalee adda addaa mul`achuu nidanda`a. Qubee guddaafi xiqqaa walittimakuu, dheeressuufi gabaabsuu, jabeessuufi laaffisuun barreessuun dhimmoota qubeessuun walqabataniidha.

Afaan Oromoo keessatti haala barbaachisuun qubeessuu dhabuun barreeffama tokkoratti dhiibbaa guddaa qaba. Kana ilaalchisee Tafariin (1998:153) yoo ibsu, “Seera barreeffamaa keessatti qubee guddaafi xiqqaa walkeessa makuun barreessuun sirrii miti. Sababni isaas, gaalee yookiin himni barreeffame seera hineegne yoo ta'e ergaan isaa jallachuu danda`a. Kanaaf, yeroo barreessinu haala qubee eegnee barreessuun barbaachisaadha” jedha. Akka yaada hayyuu kanaatti, qubee guddaafi xiqqaa walkeessa gargaaramuun barreessuun sirrii akka hintaaneefi barreeffama tokko keessatti haala barbaachisummaa isaaniitiin fayyadamuu akka qabnu hubachiisa. Afaan Oromoo keessatti walmaknee barreessuun seera afaanichaa nicabsa.

Akka Fedhaan (1999:85) ibsutti, “Rakkoo barreessuu keessatti dhimma qubeessuun walqabatee mul`atu keessaa dheeressuu, gabaabsuu, laaffisuufi jabeessuun barreessuun isa tokkodha. Kunis haala hinbarbaachifneen yoo dheerate, gabaabbate, laafeefi jabaate

ergaan barreeffamaa jallachuu yookiin yaada ergichi qabatee jiru gadi lakkisuu danda'a" kana jechuun barreeffamichi ergaa barbaachiseef dabarsuurratti rakkoo qaba jedhama.

Afaan Oromoo keessatti sagaleen tokko qubeema tokkoon waan bakka bu'amuuf, qubee dachaas yoo ta'e mallattoon lama walbira bu'ee dhaabbataadhaan akka qubee tokkootti waan tajaajiluuf, iddoo bakka bu'e sanatti waan bakka bu'e sanaaf sagaleema tokkoof dhaabbata. Kun ammoo, afaan tokkoof baay'ee barbaachisaadha. Akkasumas, Barnt and Stubbs (1980:385) yoo ibsan, "Life would be easier if a sound were always represented by the same letter." Akka Yaada kanaatti, qubeen tokko yeroo hunda sagalee tokko bakka otoo bu'ee gaarii ta'uudha. Kun immoo Afaan Oromoof baay'ee mijata. Garuu, sagalee ba'u sanaaf qubee bakka bu'u sana hinkeenye taanaan dogoggorri barreessuu dhufuunsaa beekamaadha. Kanarraa kan ka'e akkaataan ittidubbifamu kallattii hiika jecha sanaa yookiin qubeewwan jechi sun ittiin ijaaramuu male jijjiiruu danda'a. Kun immoo, jijjiirraa hiikaa, jijjiirraa caasaafi jecha ijaaramuu sana hiika dhabamsiisuullee danda'a. (Andrzejewski,1980).

2.1.5.1.3.1. Jabeessuufi Laaffisuu Sagalee

Seera barreessuu Afaan Oromoo keessatti bu`uura qubeessuutiif sagalee dubbifamaan sagaleewwan afaanichaa keessatti akkaataa fayyadamaa irratti xiyyeeffannoo kan barbaadaniidha. Adeemsa jabeessuufi laaffisuu sagaleetiif qabata kan ta`anis isaan kana. Kanaaf, wayita Afaan Oromootiin barreeffamu waanti sagaleessan qubeedhaan bakka bu`ee waraqaarra qubachuun barbaachisaadha. Kana yoo ta`uubaate, ergaan darbus kan gufate ta`usaati. Yaaduma kana ilaalchisee Geetaachoon (2006:28) haala kanaan ibsee jira,

Seera katabbii Afaan Oromoo keessatti sagalee jabaa agarsiisuuf dubbifamaa tokko yogguu lama katabna. Seerri kun dubbifamtoota qubee yookiin mallattoo qeenxee qaban qofaaf ta'a. dubbifamtoonni warri qubee yookiin mallattoo dachaa qaban yogguu laafanis yogguu jabaatanis uunka tokkoon katabamu waan ta`eefuu, dubbifamtoota qubee dachaan barreeffaman jabinaafi laafina isaanii addaan baasuuf hima keessa galchuu qabna. Afaan Oromoo keessatti jabinni sagalee gidduu hiriiraa yookiin jechaa qofatti argama. Jalqabaafi dhuma jechaarratti Afaan Oromoo jabaachuu hindanda`u.

Yaada hayyuu kanaarraa hubachuun akkuma dandaa`amu, dubbifamaan qeenxee ta`an yeroo lama jecha tokko keessatti kan katabaman yoo ta`e, sagaleen jecha sana keessatti dhagaahamu yookiin dubbifamu sagalee jabaateedha. Akkasumas, sagalee qeenxeen yeroo tokko kan katabamu yoo ta`e jechichi katabame sagalee laafaa ta`e qabaachuu nuuf mirkaneessa. Kanaafuu, sagaleen jechoota katabnuu ulaagaa kana kan hinhordofne yoo ta`e ergaa barbaadame galmaan gahuu hindanda`u jechuudha.

2.1.5.1.3.2. Dheeressuufi Gabaabsuu Sagalee

Adeemsa qubeessuu barreeffama Afaan Oromoo keessatti jecha tokkoon sagalee dheeraa yookiin sagalee gabaabaa qaba jennee murteessuuf seeraa katabbii Afaan Oromoo hordofuun ta`uun barbaachisaadha. Akkuma, jabeessuufi laaffisuun sagalee dubbifamaarratti hundaa`ee adda baafamu, sagalee dheeraafi gabaabaan immoo dubbachiisaa bu`uura kan godhatuudha. Yaada kana ka`umsa godhachuun Geetaachoo (2006:26), haala armaan gadiitiin yoo ibsu,

Sagalee gabaabaa kan jedhamu dubbachiiftota Afaan Oromoo warra bu`uura shananiin gabaabaa uumani. Sagalee dheeraa uumuuf yeroon barbaachisu sagalee gabaabaa uumuuf yeroo barbaachisu nicaala. Dabalata yeroo kanaan sagaleen uumamu hiika duraan qabu nijijjiira. Kanaaf, Afaan Oromoo keessatti sagalee dheeraa kana agarsiisuuf qubee dubbachiiftuu gosa tokkoo lamaan barreessina jedha.

Yaada hayyuu kanaarraa hubachuun kan dandaa`amu, uumamsa sagalee dheeraafi gabaabaa gidduu garaagarummaan yeroo akka jiruufi akkasumas garaagarummaa hiikaas akka qaban salphaatti nuhubachiisa. Kanaaf, adeemsa ijaaruu sagalee dheeraafi gabaabaa keessatti dubbachiiftota xiyyeeffannoo keessa galchuun isa barbaachisaadha.

2.1.5.2. Jechoota Hinbarbaachifne Gargaaramuu

Barreeffama keessatti jechoota salphaatti dubbisaaf hinhubatamnetti gargaaramuun dubbisaa dadhabsiisuudha. Kanaafuu, hojjettoonni barreeffama isaanii keessatti jechoota gabaajeerraa bilisa ta`anitti gargaaramuudhaan ergaa karaa gabaabaa ta`een dabarfachuun baay`ee barbaachisaadha. Dabalataanis, jechoota ulfaataniif hiika kennuun gabaajees ibsa ittikennuun baay`ee barbaachisaadha. Akkasumas, dhiibbaan jechoota afaan biroos yoo

jiraatan fayyadama afaaniirratti hanqina uumuu akka dandaa`an hayyoonni adda addaa ni ibsu. Hayyuun Sapir (1921) dhiibbaa afaan biroon afaan tokkorratti qabu wayita ibsu, dhiibbaan afaanni tokko kanbiroorraan gahu inni salphaa jedhamu ergifannaa jechootaati. Dabalees, hawaasni tokko aadaa kan waliif ergisu taanaan jechoonni aadaa sanaan hidhata qabanillee duukaa fudhatamu jechuudhaan ibsee jira. Kunimmoo, fayyadama afaaniirratti dhiibbaa qabaachuu akka danda`u nuhubachiisa.

2.1.5.3. Dubbistoota Ilaalcha Keessa Galchuu Dhabuu

Hojjettoonni dhimmi barreeffamu akka isaanirraa bahu qofa yaadu malee dubbisaan koo eenyu jedhanii hintilmaamani. Garuu kan ta`uu qabu, utuu barreeffama tokko hinkatabiniin duratti dubbistoota dandeettii dubbisuu gad-aanaa qaban ilaalcha keessa galchuun baay`ee barbaachisaadha. Ittidabalees, odeeffannoon isaan barbaadan maali? Jechoota akkamiitiin? Ibsa akkamiitiin? Kan jedhu ka`umsa godhachuun hojjettootarraa kan eegamuudha. Isaan kana hubannoo keessa galchuun barreessuu jalqabuun filatamaa ta`a jechuudha.

2.1.5.4. Himoota Dhedheerootti Gargaaramuu

Gaaleewwaniifi jechoota dhedheerootti dhimma bahuun beekumsa qabaachuu kan mul`isu miti. Dubbistoonni barreeffamichaa tarii warra hojiidhaaf jarjaran ta`uu danda`u waan ta`eef yeroo dhaabataniis isa dubbisan dhabuu mala. Dabalataan, ergaa sana hubachuudhaaf eenyutu jechoota haaraa achi keessa jiran hiikkata? Jedhamee yaadamuu qaba. Yaada barbaadame ibsanii gabaabsanii barreessuun ergaa barbaadame galmaan gahuudhaaf baay`ee barbaachisaadha. Kanaafuu, hojjettoonni barreeffama gabaabsuudhaan gara qabxii ijootti deemanii barreessuu qabu.

2.1.5.5. Himoota Xaxamooti Gargaaramuu

Adeemsa barreessuu keessatti himoota xaxamoo ta`an kanneen dubbiistoonni irradeddeebi`anii yoo dubbisanillee hubachuuf rakkisoo ta`anitti gargaaramuun gaarii miti. Himoota gaggabaaboofi salphaatti battala dubbisanitti hubachuu dandaa`an

gargaaramuun murteessaadha. Kanaafuu, geggeessitoonni mana hojii mootummaa rakkoon akkasii akka hinuumamneef warra isaan jala jiran hubachisuun barbaachisadha.

2.1.5.6. Karoorsuu Dhabuu

Karoora fayyadamuu dhabuun barreeffamni barreeffamu akka daangaa dhabu kan taasisuudha. Kanaafuu, hojjetaan tokko barreessuudhaan duratti maaltu keessatti hammatamuu qaba, odeeffannoo kamtu barbaachisa, isa kamtu hinbarbaachisu jedhee murteessuun barbaachisaadha. Ittaansuun, tartiiba sanaan qindeessanii barreessuun barreeffama mana hojii bu`a qabeessa taasisa. Addeemsa kana keessa yoo kan hindarbine ta`e garuu barreeffamichi jalqaabaafi dhumi isaa kan hinbeekamne ta`ee mul`ata. Kanaafuu , hojjetaan kamiyyuu barreessuun dura karoorsuun barbaachisaa ta`a.

2.1.5.7. Dhimmicha Ibsuu Dadhabuu

Barreeffama mana hojii keessatti; ibsi seensarratti taasifamu dubbistoota harkisuudhaaf humana guddaa qaba. Goolabni gaariinis yaada obbaafachiisa. Hojjettoonni baay`een barreeffama isaanii ibsaan jalqabu, seensa isaaniimmoo dhumarratti barreessu yoo fedhanis goolaba keessaa hambisu. Garuu, seensaafi goolabni barreeffama tokko keessati gahee guddaa waan qabaniif keesaa hambisuun barbaachisaa miti. Haaluma kanaan, barreeffamni hunduu addeemsa dubbisaa hawwachuu danda`uun barreeffamee dhiyaachuun barbaachisaadha.

2.1.5.8. Barreeffama Baay`isuu

Barreeffama mana hojii barreessuu keessatti; jechootaan fuula waraqaa uwwisuun namoonni akka dubbisanii hubataniif hinmijatu. Fuulli waraqaa kan ta`uu qabu %50 barreeffamaan %50 immoo waraqaa adiin mul`achuu qaba. Kanaafuu, fuula waraqaa barreeffamaan guutuufi barreeffama shifeessanii barreessuun odeeffannoo barbaachisaa ta`an dabarsuu keessatti dhiibbaa mataa isaanii qabu jechuudha.

2.1.5.9. Gabaajee Gargaaramuu

Gabaajee hubachuun miseensota mana hojii tokko kessatti hojjetaniif ifaa ta'uu dandaa'a. Haata'u malee, namoota waajjira sanaa ala ta'aniif gaaffii guddaa uumuu dandaa'a. Kanaafuu, waan barreeffaman tokko ibsa bal'aa kennuun alatti jechoota salphaatti hubatamuu dandaa'anitti dhimma bahuun barbaachisaadha.

2.1.5.10. Himoota Hinhubatamne Fayyadamuu

Himoonni akkasii salphaatti hubachuun rakkisaa waan ta'aniif himoota salphaa ta'an gargaaramuun barbaachisaadha. Galeewwan akka 'bal'inaan akka hubatametti...' jedhu kan irradeddeebii yaadaa agarsiisan fayyadamuun duratti eenyutu hubata kan jedhuuf gaaffii deebisuun barbaachisaadha. Kanaafuu, barreeffama barreessinu of-eeggannoodhaan himoota ifaafi gaggabaaboo ta'anitti fayyadamnee barreessuutu eegama.

2.1.6. Maddoota Hanqinaalee Barreessuu Waajjiraalee

Afaan hunda galeessa waan ta'eef dhimmoonni afaan ilaallatan karaa adda addaa ibsamuu danda'u. Kana malees, afaan fayyadamaa jiramu sana keessatti dogoggora barreessuu adda addaa uumuun nimul'ata. Inni kun afaan tokkoffaas yookiin lammaffaa keessatti mul'achuu danda'a (Littlewood, 1984; Brown, 1994). Dabalees, haalli qabatamaa keessa jiramu sababa ta'a. Kana ilaalchisee Brown (1994: 214). Akkas jedha "The sociolinguistic context of natural, untutored language acquisition can give rise to certain delicate acquisition that may itself to be a source of error." Yaanni waraabame kun yoo ilaalamu haala qabatamaa yookiin galumsa xiinqooqa hawaasaa keessatti, afaan yoo baramu hanga tokko kan gaggeessaa yookiin to'annaa hin qabne gara looga addaa tokkootti nama geessuu danda'a.

Kun ammoo, afaan dura namoonni akka giddu galeessaatti yookiin waalta'etti fayyadaman keessa galee yoo tajaajilu dogoggoraaf ka'umsa ta'uu danda'a. Kunis adeemsi looga uumamee sanaafi loogni duraan tajaajilarra jiru sun hamma tokko walfudhachuu dhiisuu isaatiin kan dhufu ta'a. Yaada Brown (1994) kaase kana gad-fageenyaan yoo ilaalame loogni adda addaa dogoggora barreessuu afaan tokko keessatti

uumamuuf ka'umsa ta'uu danda'a jedhuuf utuu hintaane; afaan tokko keessatti haalli barreessuu walfakkaatuufi afaan waalta'e tokkotti fayyadamuun barbaachisaa akka ta'e ibsuudha.

Maddi hanqinaa inni biraan dogoggora altokkotti uumame sirreessuurra akkuma sirrii ta'etti bifa dhaabbataan ittifufuun fayyadamuudha. Namni tokko dogoggora wayita hojjete osoo hinsirreeffatiin bifa dhaabbataan ittifufeema dogoggora isa ta'e sana akkuma sirrii ta'etti fayyadamuudha (Brown, 1994). Qabxiin biraan madda hanqina barreessuurratti ka'u, Fergus (1983:3) yoo ibsu, "We have poor study habits and we are careless. We miss pronounce words, we fail to enunciate clearly, we do not use our eyes and ears to discriminate. We may add or omit syllables." Jedha. Akka yaada hayyuu kanaatti haalli namoonni ittiqoratan laafaa ta'uu, dhibaa'ummaan barreessuu yoo jechicha barreessan bifa dogoggoraan sagaleessuu yookin dubbisuu, ijaafi gurra keenyaan fayyadamnee waan barreessinu sana gargar baasaa adeemuu dhabuudha. Dabalees, qubee yookiin birsaga ittidadaluu yookiin irraa hir'isuun dogongora barreessuu kanaaf madda akka ta'anitti kaa'a. Qabxilleen ka'an kunniin Afaan Oromoo keessatti yoo ilaalaman iddoo guddaa qabaachuu danda'u. Qabanni isaas, Afaan Oromoo keessatti qubee tokko ittidadaluu yookaan irraa hir'isuun hiika jecha sanaa jijjiiruu, kallattii tajaajilaa jijjiiruu yookiin hiika dhabamsiisuu danda'a.

Haaluma walfakkaatuun, haalli yeroo barreessaan waan barreessu sana ittidadubbisaa barreessu dogoggora qubeef madda ta'uu danda'a. Kunis, haala sagaleessuu yookiin dubbisuu hinbarbaanneen dubbisuu yookiin looga hinwaaltofneen sagaleessuu ta'uu danda'a. Yaada kana Brown (1994: 206) yoo ibsu, "Faulty pronunciation may hide syntactic or lexical error," jedha. Yaanni kun yoo ilaalamu haalli dubbisuu dogoggora caasaa yookiin jecharratti fiduu danda'uu agarsiisa. Dabalees, qubee keessaa haquu, ittidadaluu, bakka qubee tokkoo kan biraa buusuufi tartiiba qubeewwan jechicha keessatti qaban dhiisanii tartiiba dogoggoraa kaa'uudha (Brown 1994). Maddi dogongoraa gosa kanaa yeroo hedduu barreeffamoota Afaan Oromoo keessatti baay'inaan waan mul'atu fakkaata.

Gama biraatiin, maddi dogoggora barreessuu sababoota adda addaarraa ta'uu danda'a. Dogoggorri barreessuu afaan kamiyyuu keessatti, nimul'ata. Afaan Oromoon afaan hojii yeroo dhihoo ta'e keessatti nimul'ata. Hojjettoonni waajjiraalee mootummaa yemmuu Afaan Oromoon barreessan dogoggorri adda addaa xalayaafi beeksisa barreeffaman keessatti mul'achuu danda'a. Dhimma kana ilaalchisuun hayyoonni yaada garagaraa akka armaan gadiitti kaa'u.

2.1.6.1. Shaakala Barreessuu Dhabuu

Shaakala barreessuu dhabuun maddoota hanqina barreessuutiin walqabatan keessaa tokko ta'a. Barreessuun dhimma altokkoo utuu hinta'in dhimma shaakala barbaaduudha. Kana ilaalchisee Fedhaan (1999), shaakala barreessuu ilaalchisee yaada wayita kennu, shaakala barreessuu dubbisaa biraatiif gonutu ogummaa barreessuu keenya nuuf cimsa jechuurra kan mataa keenyaaf goonutu ogummaa barreessuu qabnu nuuf fooyyeessa. Kanaafuu, shaakala barreessuu gochuu qabna. Yoo shaakala guddaa godhan malee, ogummaa barreessuu cimsachuun akka hindanda'amne kitaaba isaa keessatti ibsee jira.

Akka yaada hayyuu kanaatti, dhimmi barreessuu dhimma shaakala gaafatuudha. Shaakala barreessuu taasisuun immoo, dogoggora adda addaa mul'atan irraa bilisa ta'uuf gargaara. Kanaafuu, shaakala barreessuu gochuun barbaachisaadha.

2.1.6.2. Xiyyeeffannoo IttiKenuu Dhabuu

Akka Byrne (1988) ibsutti barreessuun mana barumsaatti ta'ee alatti niqajeelfama. Unki barreeffama tokkoofi haalli qindoominasaa sirriitti barreeffamuufi to'atamuu qaba. Kunimmoo, haala dubbisaaf ifa ta'uun barreessuudha. Kana jechuun barreessuun xiyyeeffannoofi qindoomina yaadawwan barbaannu xiyyeeffannoo ittikenuun barreessuu dhabuun rakkoo akka ta'e ibseera. Gama biroon, akka Troyka (1996) ibsutti seera ittiin barreessuu mirkaneeffachuu keessatti hiika jecha irra-keessa dimshaashessanii darbuu, tokkoo tokkoo qubeewwan jechichaa xiyyeeffannoon ilaaluurratti xiyyeeffata. Kun keessumaa warra afaan tokkoffaa isaanii barreessaniif fayidaa waan qabu fakkaata. Qabanni isaa namoonni afaan tokkoffaa isaaniin barreessan yaada barreessuuf barbaadan

sana guutuutti sammuutti waan qabaniif mirkaneeffannaaf yoo dubbisan xiyyeeffannoon isaanii qubeessuu jechoota sanaa otoo hintaane yaada yookiin hiika sammuu saanii keessa jiru sana ta'a. Haalli akkasii kunimmoo, hanqinaalee gama barreessuu mana hojii keessatti mul'ataniif daran kan nama saaxiluudha.

2.1.6.3. Filannoo Jechootaa

Bareeffama keessatti hojiin inni guddaan filannoo jechootaa sirriitti adeemsisuudha. Karaa biraan haala sirriitti barreessuu fooyyeffachuuf beekumsa jechootaa gabbifachaa adeemuu, hiika jechoonni gareen ta'anii kennaniifi walitti dhufeenya isaaniif barreessuu isaanii walsimsiisanii barreessuu danda'uun barbaachisaadha. Yaada kana waliin walfakkaatu Diyann and Hoyii (1998:517) yoo ibsan, "To improve your spelling well increasing your vocabulary, learn the meaning of words in cluster to discover the relationship among words and to connect the spelling of words with their meaning" jedhu. Akka yaada waraabame kanaatti filannoon jechootaa sirreessanii barreessuu keessatti gahee qaba. Gaheen isaas, namoonni jechuma beekaniif barreessuu qofa osoo hintaane akka isaan akkaataa hiika galumsa sanaan kennaa jirutti caasaa isaa sirreessaa akkasumas, haala sagaleessuu sirreessaa qubeessuu sirrii akka fayyadaman taasisa.

2.1.7. Miidhaa HanqinaBarreessuutiin Dhufu

Dogoggoraan barreessuun waanuma jiru; ittifufnaan garuu waan lama taati. Tokkoffaan salphina, lammaffaan rakkina. Kana jechuun oolee bulee dogoggorumti waan sirrii fakkaachuu danda'a. Kun immoo, hawwaasa keessatti rakkoo danqaa fida. Afaan keessatti haalli kun kallattiin mul'ata. Dogoggorri uumame hinsirraa'u taanaan turtii keessa akka waan sirrii ta'eetti qaama afaanichaa godhanii fudhachuutu dhufa. Fudhatamus garuu dogoggora waan ta'eef iddoo galee tajaajilu hundatti nama rakkisuun isaa hinoolu. (Brown, 1994). Akkasumas, rakkoo dogoggora barreessuu yookiin qubeessuu walxaxaafi sirraa'uu hindandeenye fida. (Gefvert, 1988; Leggett et al, 1978).

Yaadni armaan olitti ibsame kun akkuma walii galaatti kan jiru yoo ta'u miidhaawwan gooree ammoo hedduu ta'u. Akkaatuma kanaan, dogoggorri barreessuu gama ergaa

darbuun yoo ilaalamu miidhaa cimaa qaqqabsiisuu danda'a. Kunis, barreeffamaan ergaan darbaa jiru tokko akka isa kan afaaniin darbuu, akka dubbii dhaggeeffataaf bakka ifa hin taanetti ibsa biraa dabaluu, sochii qaamaatiinis, haala fuularraa, dhaggeeffataan yoo isaaf hingalle ta'e bakka hingalleefitti gaafachuun odeeffannoo dabalataa argachuufi kanneen biroon dhaggeeffataaf ifa gochuun nidanda'ama. Kanaaf, dubbiin yookiin afaaniin yeroo yaada ibsatan isuma dubbatame sana qofaatu yaadicha akka guututti dhaggeeffattootaaf ifa taasisa miti jechuudha. (Robbins,&triggs 1955).

Barreeffama tokkoon ergaa dabarsuun garuu kanarraa addadha. Dubbisaan ergaa barreeffama sanaa hubachuuf kan isa dandeessisu achumaa argachuu qaba (Norrish, 1983). Kana jechuun barreeffamni tokko ergaa ofkeessatti qabate sana dubbisaa isaaf ifa taasisuu danda'uu qaba. Kana gochuuf wanti fayyadu inni guddaan qubees ta'u jecha bifa galumsaa sanaaf barbaachisuun sirriitti barreessuudha. Yaaduma kana waliin kan walqabate (Glencoe, 2001: 828) yoo ibsu " One of your goals as writer is it communicate your ideas clearly to your audiences. If your writing is filled with misspelled words your ideas may be lost."Akka yaada hayyuu kanaatti, kaayyoon barreessaa tokkoo ergaa dabarsuu barbaade sana bifa ifa ta'een dubbisaa isaaf dabarsuudha. Hanqinni barreeffamaa jiraannaan garuu kun akka ta'uu hindandeenye agarsiisa. Keessattuu Afaan Oromoo keessatti qubeen tokko jecha barreeffamuuf barbaadame sanaaf baay'ee murteessaadha. Sababni isaas, Afaan Oromoo keessatti qubeen tokko sagalee tokkoof bakka waan bu'uuf jijjiiramni wayii jiraannaan dhiibbaa fidu qaba. Kanaafuu, qubeen tokko jecha barreeffamu keessaa hafnaan, ittidabalamnaan yookiin dogoggorumti ta'e tokkoratti uumamnaa rakkoo cimaa fiduu danda'a. Kunis, akkaatuma humnaafi murteessummaa jechichi galumsa sana keessatti qaburratti kan hundaa'u ta'ee ergaa akka darbuuf yaadame sana kallattii jijjiirsisuu, humna dhabsiisuu yookiin ergicha addaan kutuufi hiika dhabsiisuu danda'a. Dogoggorri barreessuu jecha tokkorra jiru hiika hima keessa jiru sana dogoggorsisuu mala (Norrish, 1983). Kun immoo barreeffamni tokko wanta biroon gaarii ta'uu kan danda'u hanqinni barreessuu fudhatama akka dhabu taasisa (Kelly, 1998: 391). Dabalees hanqinni barreessuu haala dubbisa hima tokkoo qofa kan

jijjiiru osoo hintaane haala barreeffama keessatti argamu guutuusaa jijjiiruu danda'a (Hodge, 2009).

Miidhaan hanqinaalee barreessuu kana qofaa miti. Namoonni hojii argachuuf xalayaa iyyannoo waajjira yookiin qaama isa qacaruu barbaade sanaaf nidhiyeessu. Hanqinni barreessuu keessa jiraannaan garuu carraa qacaramuu dhabuu danda'u. Inni hojiirra jirus qabatuma kanaan guddina ittiaanutti darbuu dhabuu danda'a. Inni guddaan iddoo hundatti walfakkaatu ammoo barreessaafi dubbisaan walquunnamuu dadhabuu isaaniiti. (Fergus, 1983). Kana jechuun ammo, yeroo ittiguddinni hawaasummaa, saayinsiifi teekinoloojiin dagaagaa jirutti rakkoon kun ittifufinsaan jiraachuun miidhaa ta'uurra darbee hawaasa abbaa afaan sanaafis ta'e afaanichaaf balaa guddaa ta'uu isaa raagaalee armaan olitti ibsamanirraa hubachuun nidanda'ama.

Walumaagalatti, hanqinaaleen barreessuu jiruuf jireenya hawaasaa keessatti gama guddina afaanichaas ta'e tajaajila afaanichaan rakkoo guddaa fida. Kunis, ergaa darbuu male tokko danquu yookiin hiika dhabamsiisuu danda'a. Kun immoo, yoo gadi qabamee ilaalamu gama guddina afaanichaatiinis ta'ee tajaajila inni kennurratti dhiibbaa qaba. Akkasumas, hawaasni nama barreeffama dogoggora qubee qabu barreesse sana akka nama barnootaafi dandeettii hinqabneetti fudhachuufi barreeffamichis fudhatama akka hinqabnetti fudhachuu danda'a. Kun immoo, yaada barreeffamichaa fudhatama dhabsiisa. Fayidaan afaanicharraa argamu nihi'ata jechuudha. Haalli kun gama barreeffamaan hawaasni akka inni afaansaa sanaan tajaajilamuufi fayidaarraa argaturratti mamii qabaatu taasisuu danda'a.

2.1.8. Barreeffamoota Waajjiraalee Mootummaa Keessatti Hojiirra Oolan

Hojjettoonni mana hojii mootummaa adeemsa hojii isaanii keessatti barreeffamoota garaagaraa guyyaadhaa gara guyyaatti barreessaa oolu. Kanumaan walqabatee, wantoonni isaan barreessan kanneen tarreeffamaniidha. Isaanis: xalayaa, beeksisa, gabaasa hojiifi qaboo yaa'iifi kan kana fakkaatan ta'uu malu. Qabxiilee kanniin adda addaan armaan gaditti haalaallu.

2.1.8.1. Xalayaa

Xalayaan daandii ittiin dhalli namaa ergaa isaa waliif dabarsu keessaa isa tokkodha. Akkasumas, mana hojii mootummaa keessattis hojii kutaalee garaagaraatti hojjetaman geggeessuuf xalayaatti dhimma bahama. Maalummaa xalayaa ilaalchisee hayyuun Robert (2004:03), jedhamu akka ibsutti,

Letters that get your message across without the reader calling you for clarification, Letters that persuade your readers to accept your point of view, or take the actions you want them to take. Letters that get you the results business and personal you desire. In this part, we cover some rules and tools for effective letter writing. They may seem like a lot of work right now and maybe they will be, for now. But, soon they will become a reflexive part of your letter-writing process. You won't have to think about most of them; you will just use them to make your letters sharper, clearer, and more convincing than ever.

Akka yaada kanarraa hubatamutti, namni tokko xalayaa dhuunfaas ta'e kan mana hojii kan dubbisaa isaatiif salphaatti hubatamu, kan yaada barreessaa dubbisaa biraan gahu, akkasumas, dhimma barreeffameef kan raawwatu barreessuu qaba. Kana gochuuf immoo, adeemsa xalayaa gaariin ittiin barreeffamu hordofuun barbaachisaadha. Yeroo jalqabaaf hojii baay'ee fakkaachuu danda'a ta'uus mala. Garuu, yeroo gabaabaa keessatti qaama gahumsa xalayaa barreessuu ta'uu danda'u. Qabxiilee kanniin irraadeddeebiin yaaduun hinbarbaachisu; yeroo kamiyyuu akka ogummaatti ittifayyadamuudhaan xalayaa miidhagaa, ifaafi amansiisaa barreessuun waan danda'amuudha. Haaluma kanaan, adeemsa xalayaa barreessuu keessatti dursi kennamuufii qabu asiin gaditti tarreeffamanii jiru:

Dhimma, dubbisaafi barbaachisummaa xalayichaa tartiiba barbaachisaa ta'een keeyachuudha; xalayaa sana barreessanii xumuruudhaaf odeeffannoo barbaachisan guuruudhaan xalayicha odeeffannoon guutuu taasisuufi qabxiilee ijoo ta'an tartiiba xalayaa sana keessatti galuu qabaniin tarreeffachuun qopheeffachuudha.

2.1.8.1.1. Amaloota Xalayaa Gaarii

Akka Robert (2004:7-14), ibsetti, “Better writing can result in letters, memos, and reports that get your message across to the reader. Here are eight tips on style and word choice that can make writing clear and persuasive.” Akka yaada hayyuu kanaatti, xalayaa, yaadannoofi gabaasa ergaa keenya dubbisaa keenya biraan nuuf gahu gaarii ta’e tokko barreessuuf beekumsa adeemsa xalayaa barreessuu qabaachuun bay’ee barbaachisaadha. Yaada kana ka’umsa godhachuudhaan qabxiilee hordofamuu qaban 8 (saddeet) kan xalayaa qulqullinaan barreessuuf gargaaran tarreessee jira:

2.1.8.1.1.1. Karaa Ifaa Ta’een Barreessuu

Yaadaafi waan irratti xiyyeeffannee barreessaa jirru tokko haala irradeddeebii qabuun barreessuu utuu hinta’in karaa ifaa ta’eefi dubbisaa keenyaaf salphaatti hubatamuu danda’uun gargaaramnee barreessuun barbaachisaadha. Barreeffamichi karaa nama bashannansiisuun yookiin ofittitti nama hawwatuun barreeffamuu qaba jechuudha.

2.1.8.1.1.2. Karaa Gababaan Barreessuu

Hojjettoonni waajjiraalee adda addaa keessaa hojjetan hanqina yeroo waan qabaniif xalayaan isaaniif barreeffamus gabaabaa ta’ee barreeffamuun barbaachisaadha. Kana jechuun, ergaa barbaachisaa ta’e utuu keessaa hinhambisiin jechoota gaggabaaboo ta’anitti gargaaramuudhaan xalayaa karaa gabaabaa ta’een barreessuun akka danda’amu qabxiin kun nutti hima.

2.1.8.1.1.3. Sirna Barreeffamaa Eeguu

Barreeffama barreessinu keessati seera barreeffama afaanichaa eeguun barreessuun jabina barreessichaati. Barreessaan tokko xalayaa barreessu keessatti qubeessuu, sirna tuqaalee, qub-guddeessafi caasluga afaan sanaa hineegne taanaan barreessaan xalayaa sanaa dogongoraadha jedhama. Kanaafuu, wayita barreessinu caasaa afaan barreeffama sanaa eeguun barbaachisaadha. Haalli kun garuu kan hinegamne taanaan ergaan barreeffama sanaa hafee hanqinni isaa ifatti kan mul’atu ta’a.

2.1.8.1.1.4. Jechoota Salphaa Fayyadamuu

Namoonni tokko tokko jechoota salphaatti hubachuun isaa nama rakkisanitti fayyadamuudhaan xalayoota isaanii barreessu. Kunimmoo, dogongora sababni isaas dubbisaan akka sodaatu kan taasisaniidha. Dubbisaan salphaatti hubachuu hindanda`u kanaafuu, jechoota namoota hunda biratti beekamoo ta`anitti gargaaramanii barreessuun filatamaadha.

2.1.8.1.1.5. Yaada Murta`aa irraa Gara Dimshaashaatti Barreessuu

Dubbisaan xalayaa yeroo dubbisu odeeffannoo barbaachisoo ta`an kanneen akka: qabatama jiruu, cuunfaa yaadaafi yaada furmaataa argachuuf dubbisa. Kanaafuu, wayita waa`ee dhimma tokko akkamitti gaarii yookiin gadhee, cimaa yookiin dadhabaa akka ta`e ibsinu kuni gaariidha yookiin gadheedha, kuni cimaadha yookiin dadhabaadha jedhuun hinbarbaachisu. Yeroo kamiyyuu yaada murtaawaa ta`e gargaaramuun dhimma sana ibsuun barbaachisaadha. Ciminaafi dadhabina eeruu barbaadame ifatti kaa`uuf gahee guddaa qaba jechuudha.

2.1.8.1.1.6. Keeyyata Gaggabaabaatti Qoqqooduun Barreessuu

Xalayaa utuu keeyyataan gargagar hinqoodin barreessuun dubbisaan akka nuffu kan taasisuudha. Garuu, gaggaabaabsanii keeyyataan barreessuun salphaatti akka dubbisaniif kaka`umsa uuma. Kanumaan walqabatee, yaada himoota dhedheeroo keessa jiran hubachuurra kanneen himoota gaggabaaboo keessa jiran hubachuun bay`ee salphaadha. Kana gochuudhaaf immoo himoota hafuura tokkoon dubbifamanitti gargaaramuun filatamaadha.

2.1.8.1.1.7. Qindoomina Qabaachuu

Adeemsa xalayaa barreessuu keessatti hanqinni inni guddaan qindeessanii barreessuudha. Xalayaan qindoomina hinqabne dubbisaa birattis fudhatama hinqabu. Hanqina qindoominaa kan ta`uu malu immoo, rakkoo seeraan karoorfachuu dhabuuti. Kanaafuu, xalayaa barreessuudhaan dura qabxiilee ijoorratti karoorfachuun barbaachisaadha.

2.1.8.1.1.8. Bal'ina Daangessuu

Hanga dandaa`ametti xalayaan barreeffamu tokko fuula waraqaa tokko qofarratti yoo xumurame gaarii ta`a. Tajaajila garaagaraatiif jecha yoo fuulli xalyaa barreeffamuu kan baay`atu ta`e mataduree garaagaraatti qoqqooduudhaan walitti maxxansuun barbaachisaadha. Yaada karaa gabaabaafi ifaa ta`een barreessuunimmoo xiyyeeffannaafi ogummaa addaa keessa deebi`anii gulaaluufi fooyyessanii barreessuu kan gaafatuudha. Kanaafuu xalayaa bal`isanii barreessuurra jechoota filatamootti dhimma bahuudhaan gabaabsanii barreessuun bay`ee barbaachisaadha. Ta`uu yoo baate namicha dubbisu sanaaf nuffisiisaa ta`e argama.

2.1.8.2. Beeksisa

Akka Robert (2004:197-211) ibsutti, “The verb ‘announce’ means to declare publicly; give notice of formally; proclaim. The key to announcement is news you are telling others something important, news, and relevant to their interests.” Yaada kanarraa waanti hubachuun dandaa`amu gochimni ‘Beeksisuu’ jedhu hawaasatti waalabsuu, yaadannoo idilaawaa ta`e kennuu kan jedhuun yoo walqabatu; ‘beeksisa’ kan jedhu immoo, oduu barbaachisaa ta`e waan namoota biroof himamu kan fedhii isaaniitiin walqabatu jechuudhaan ibsee lafa kaa`a. Beeksisni dhimmoota adda addaatiif barreeffama fakkeenyaaf, sadarkaa guddina hojjettoota beeksisuuf, qaxarii garaagaraa geggeessuuf, haala geejjibaa hubachiisuuf, leenjii garaagaraa beeksisuufi akeekkachiisa garaagaraa kennuuf beeksisatti dhimma bahama. Kanaafuu beeksisni hojjettoota mootummaatiin mana hojii mootummaa keessaa bahanii maxxanfamanis odeeffannoo wayitaawaa qabatanii waan dhiyaataniif karaa ifaafi salphaatti hubatamuu danda`uun barreessuun bay`ee barbaachisaadha.

Kanumaan walqabatee, (website [www.http://www.hosa.org](http://www.hosa.org))jedhamu yoo ibsu adeemsa beeksisa barreessuu keessatti; kaayyoo inni maxxanfamuuf dursanii adda baasuu. Beeksisni tokko kan maxxanfamuuf dhimma murtaa`e tokko raawwachuuf yookiin dhimma tokkoof hawaasa dadammaqsuuf ta`uu dandaa`a. Kanaafuu, beeksisa barreessuun dura kaayyoo inni barreeffamuuf adda baasuudhaan barreessuun

barbaachisaa ta`a. Gabatee beeksisni ittimaxxanfamuu qabus murteessuu. Odooffannoon kun eenyuun bira gahuu qaba jedhanii adda baasuudhaan odeeffattoonni bakka ittargaman mirkaneeffachuun maxxansuun barbaachisaadha. Dabalataanis, wayita barreeffamus waantirratti xiyyeeffatamuu qabu: karaa gabaabaa ta`een barreessuu, afaan ifaafi qulqulluu ta`etti gargaaramanii jiruufi jireenya dubbistootaa waliin walqabsiisuun barreessuufi qabxiilee ijoo ta`an ibsuudhaan dubbistoota kakaasuu akka ta`e lafa kaa`a.

2.1.8.3. Qaboo Yaa`ii / Meeting Minutel

Akka Robert (2004) irratti ibsutti, raawwiin wantootaa tartiiba barbaachisummaa isaaniitiin barreeffamuu qabu. Yeroo barreeffaman qabxiileen ijoon gurraacha`uu, luucca`uufi ifatti mul`achuu qabu. Wayita walgahiin geggeeffamu yaadannoon qabatamuudhaan erga walgahiin xumuramee booda yaada duraanii qindeessuun irradeebi`uun barreessuun barbaachisaadha.

2.1.8.4. Gabaasa

Akka Robert (2004:233), irratti ibsutti, “A report is an account that is prepared, presented, or delivered. Long reports are usually written in the format of formal, multipage documents bound in some sort of cover.” Akka yaada hayyuu kanarraa hubachuun dandaa`amutti hiikni Robert jecha gabaasa jedhuuf kenne; gabaasa jechuun wanta qophaa`ee dhiyaatu yookiin galfamuudha jedha. Gabaasni bal`ina qabu haala idilee ta`een qophaa`ee maxxanfamuun dhiyaatuu qaba. Gabaasni hojii karaa lamaan ilaalamuu nidanda`a:

2.1.8.4.1. Gabaasa Haalaa Hojii

Gabaasni halaa, gabaasa ittiin haalli hojii tokko maal irratti akka argamu ittiin ibsuuf gargaaramaniidha. Hoggantoonni waajjiraalee wayita gabaasa isaanii barreessan isa kanatti dhimma bahu. Gabaasa qopheessuu keessatti unka qulqulluu, ifa ta`eefi salphaatti hubatamuu danda`u gargaaramuun barbaachisaadha.

Ademsa gabaasa haalaa keessatti wantoota hordofamuu qaban:

- ✚ Mata-duree guddaa jalaa xixiqqaa baasuudhaan kutaa adda addaatti qooduu.
- ✚ Kutaalee gabaasichaa barbaachisummaa ol'aanaa qabanirraa gara isa gad-aanaatti tartiiba isaaniitiin kaa'uu.
- ✚ Himootaafi keeyyattoota gaggaabaabootti dhimma bahuu.
- ✚ Seenaa tokko wayita haala kanaan gabaasan tartiiba yerootti dhimma bahuun gabaasuudha.

2.1.8.4.2. Gabaasa Adeemsa Hojii

Gabaasni kun hubannoo waa'ee dhimma hojii geggeeffamaa jiruu tokkorratti miseensonni/ qaamni dhimmi ilaalu tokko/ qaban jijjiiruuf kan dhimma ittibahamudha. Gabaasa kana haala gaarii ta'een barreessuuf kallattiifi duraa duuba gochaa eeguun guca barbaachisaa ta'etti qopheessuudha. Namoonni dubbisanis salphaatti ilaalanii hubachuu danda'u jechuudha.

Adeemsa qindeessuu gabaasa kanaa keessatti wantoonni hordofamuu qaban:

- ✚ Hojii raawwatameefi kan raawwatamuu qabu jechuudhaan gabatee keessatti walbira qabuudhaan ibsuu.
- ✚ Sochii wayitii sana keessa jirus keessatti hammachiisuudhaan gabaasuu.
- ✚ Yeroo gaafataman ragaa barbaachisu kana dhiyeessuuf, gabaasicha mana galmee keessa seeraan kaa'uu.

Walumaagalatti, qabxiileen barreeffamoota hojjettoota mootummaatiin walqabatani kaa'an kunniin mana hojii mootummaa keessatti kan hojiirra oolaniidha. Isaanis caljedhamanii kan barreeffaman osoo hintaane adeemsa mataasaanii qaban. Kanaafuu, hojjettoonni mootummaas hojii isaanii guyyuu keessatti wayita barreessan adeemsa kana beekanii barreessuun barbaachisaa ta'a jechuudha.

2.2. Sakatta`a Barruu Walfakkii

Mata duree kana jalatti qorannoowwan kanaan duraa hojjetamanii mataduree qorannoo kana waliin walsimatan iddootti sakatta'amudha. Barbaachisummaan mata duree kanaa

inni guddaan tokkummaafi adda addummaa qorannoon kun kanneen biroo wajjin qabu iddootti adda ba'anii dhiyaatanidha.

Haaluma kanaan, Balaay (2007) mata duree, “Dandeettii barreessuu gabbifachuu keessatti rakkoowwan barattoota mana barumsa sadarkaa lammaffaafi qophaa'ina Shaambuu kutaa 11^{ffaa} mudatan,” jedhuun qorannoo adeemsisee jira. Kaayyoon qorannoo Balaay barattoonni kutaa 11^{ffaa} mana barumsaa Shaamboo dandeettii barreessuu fooyyeffachuuf akkam gochaa akka jiran adda baasuuf kan yaaleedha. Kaayyoon qorannoo kanaa barreeffamoota waajjiraalee mootummaa aanaa collee xiinxaluudha. Qorannoon Balaay dandeettiin barattoota kutaa 11^{ffaa} karaa ittifooyya'uu danda'urratti hojjetamee jira. Qorannoon kun garuu, madda rakkoo barreeffamoota hojjetoota mootummaafi rakkoonsaanii fayyadama Afaan Oromoo keessaa kamfaa akka ta'an adda baasuurratti xiyyeeffata. Kanaafuu, qorannichi qaawa barattoota biratti guutamuf yaaliin godhame hojjetoota birattis guutuuf kan adeemsifameedha.

Dabalataanis, Geettoo (2012) mata-duree “Rakkoo dogoggora qubeessuu Afaan Oromoo Waajjiraalee Mootummaa Aanaa Baalee Gaasaraa keessatti mul'atan” jedhurratti qorannoo adeemsisee jira. Kaayyoonsaas, hojjettoonni waajjiraalee Aanaa Baalee Gaasaraa rakkoo qubeessuurratti qaban qaaccessuunkan hojjetameedha malee fayyadama afaaniifi sirna tuqaaleerratti kan hojjetame miti. Qorannoon kun garuu barreeffamoota hojjetoota mootummaa mana hojii mootummaa xiinxaluun qubeessuu dabalatee hanqinoota biroos kan ilaaleedha.

Akkasumas, bara (2012) Kadiir kan adeemsise matadureen, “Rakkoowwan keeyyata afaan Oromootiin barreessuurratti barattoota kutaa 9ffaa mudatan” jedhurratti qorannoo adeemsisee ture. Kaayyoon qorannoo Kadiir rakkoowwan bu'uuraa Afaan Oromootiin barreessuurratti barattoota kutaa 9ffaa mudatan adda baasuudha. Qorannicha keessatti rakkoowwan ogummaa barreessuu keeyyataa barachuu barattootaa ilaallatan hojjetamanii jiru. Kaayyoo qorannoo kanaafi kaayyoo qorannoo Kadir kan adda taasisu, qorannoon Kadir geggeesse rakkoowwan keeyyata barreessuu adda baasu yoo ta'u, qorannoon kun garuu, keeyyata qofa utuu hintaane barreeffamoota dheeraas ta'e gabaabaa hanga

sadarkaa jechaatti rakkoolee achi keessatti argaman hunda xiinxalee fala kan kaa`eedha. Qorannoon kun barattootaafi manneen barnootaarratti kan xiyyeeffate osoo hinta`in, hojjettoota waajjiraalee mootummaarratti kan xiyyeefateefi qaaccessa barreeffama isaanii kan ilaaluudha.

Qorannoo walfakkii inni biroonimmoo, Shimallis (2015) mata-duree, “Sakatta`a rakkoolee Afaan Oromootiin barreessuu waajjiraalee mootummaa Godina Shawaa Lixaa Aanaa Jibaat keessatti mul`atan.” Kan jedhurratti adeemsisee ture, kaayyoon isaa immoo “Rakkoolee Afaan Oromootiin barreessuu waajjiraalee mootummaa Godina Shawaa Lixaa Aanaa Jibaat keessatti mul`atan sakatta`uun yaada kaa`uu.” Kan jedhuudha. Kaayyoon isaanii adda addummaa qabaatus qorannoowwan kun lamaan waajjiraalee mootummaarratti hojjetamuun isaanii tokko isaan taasisa. Kaayyoonsaa sakatta`uu wayita ta`u kan qorataa kanaa garuu xiinxaluudha.

Walumaagalatti, qorannoowwan olitti ibsaman kunniin dhimmoota mata duree kanaan walqabatanirratti bakkeewwan garaagaraatti kan geggeeffaman yoo ta`u, kaayyoofi argannoowwan isaanii kan qorataa kanaa irraa adda.

BOQONNAA SADII

Ijaarsaafi Mala Qorannichaa

Boqonnaa kana jalatti qabxiileen hammataman saxaaxa qorannichaa, madda ragaalee, mala qorannichaa, mala filannoo iddattoofi meeshaalee odeeffannoon ittiin funaanamaniifi adeemsa qaaccessa ragaalee kan jedhan akka armaan gadiitti dhiyaatanii jiru.

3.1. Saxaaxa Qorannichaa

Kaayyoon qorannoo kanaa barreeffamoota hojjettoota mootummaa waajjiraalee mootummaa Godina Arsii Aanaa Collee xiinxaluudha. Kana gochuuf immoo, qorataan gosa qorannoo makaa (akkamtaafi ammamtaa) fayyadamee jira. Sababni malli kun filatameef, odeeffannoon walitti qabaman mala lakkoofsaafi mit-lakkoofsaan /ibsaan/ hiikuun waan barbaachisuufidha. Kunis kan ta'eef ragaalee bifa bilchina qabuun funaanamu qaaccessuuf barbaadameeti. Kun immoo, mala tokkotti fayyadamuu caalaa rakkoolee mul'atan gadi-fageenyaan akka hubatamaniif gargaara (Creswell, 2009). Yaada kanarraa malli kun gadi fageenyaan xiinxaluudhaaf humna qabaachuufi gama amanuufi hubannoo bal'isuuf haala kan mijeessu ta'uu hubanna. Kanaafuu, qorannoo kana keessatti akkuma odeeffannoon argameen duraafi duubatti deemuun qaaccessuun nidanda'ama.

Walumaagalatti, odeeffannoon kallattii adda addaatiin funaanamee qaacceffamu ragaaleefi tooftaalee walitti fiduun dhimma cimaa tokko keessaa baasuuf haala mijeessa. Amala kanas qorannoon makaan isa tokkoorraa bu'aqabeessa. Kanaafuu, xiyyeeffannoon qorannoo kanaas xiinxala barreeffamoota hojjettoota mootummaa waajjiraalee mootummaa Godina Arsii Aanaa Collee irratti kan xiyyeeffate waan ta'eef qoratichi mala kanatti dhimma ba'ee jira.

3.2. Madda Ragaalee

Qorannoon kun kan adeemsifame waajjiraalee Godina Arsii Aanaa Collee keessaa waajjiraalee saddeet filachuuni. Waajjiraaleen filataman kunniin waajjiraalee mootummaa warra ta'aniidha. Waajjiraaleen mootummaa aanaa kanaa hedduu ta'anillee isaan keessaa saddeettan sababni filatamaniif inni jalqabaa, dhimmoonni waajjiraalee kanneen keessatti raawwataman caalmaatti dhimmoota hawaasichaan walqabatan ta'uusaaniiti. Inni biroon, barreeffamoonni waajjiraalee kanneen irraa gadibu'an hawaasa barateefi kan hinbaratin birallee gahuuf carraa waan qabaniifidha. Kanaafuu, barreeffama isaanii keessatti hanqina fayyadama afaanii ergaa barbaadame sana galmaan gahuuf gufuu ta'an argachuuf qoratichi xiyyeeffatee filatee jira.

3.3. Mala Iddateessuu

Iddattoon qorannoo kanaa hojjettoota waajjiraalee mootummaa Godina Arsii Aanaa Collee keessatti argman yoo ta'u, qorattichi tooftaalee iddatteessuu jiran keessaa waajjiraalee filachuuf mala al-carraa fayyadamuun iddatteessuu gaggeessee jira. Sababni malli kun filatameef, odeef-kennitoota keessaa fudhachuuf waajjiraaleen filataman kunneen qorannoo kana sirriitti galmaan naaf gahu jedhee qorataan waan ittammanneef al-carraan filachuun barbaachise.

Kanumaan walqabatee, qoratichi gosa iddatteessuu miticarraa kana keessaammoo mala iddatteessuu akkayyootti dhimma ba'ee jira. Sababnisaas, iddattoon filataman qabiyyee qorannichaafi kaayyoo qorannichaarratti waan xiyyeeffatuufidha. Dabalataanis malli kun akkaayyoo qorannichaatti ykn qoratichaatti odeef-kennitoota filachuuf gaariidha jedhamee waan amanamuuf (Yaalew 2006:132). Kanaafuu, qorannoo kanarratti qoratichi gosa iddatteessuu keessaa kaayyoo isaa wajjiin walqabsiisuun dhimma bahuun odeeffannoo guuree jira. Haaluma kanaan, milkaa'ina qorannoo kanaatiif odeeffannoon kanirraa funaanaman hojjettoota mootummaa waajjiraalee mootummaa Godina Arsii Aanaa Colleerratti hundaa'uun waajjiraalee 27 keessaa 8(saddeet) mala kaayyeffataatti gargaaramuun filatamanii qorannoon kun irratti adeemsifameera.

Dabalataan, hojjettoota waajjiraalee saddeet keessa jiran (dhi= 102 +dub=42) walitti qabaa 144 kan qabu yoo ta'u; isaan keessaa odeef-kennitota karaa loogii hinqabneen mala carraa keessaa walmakiinsa (stratified random sampling) gargaaramuun filatee jira. Kana ilaalchisee Yaalew (2006) akka ibsutti, jamaan qorannoo tokkoo yoo garee amala garaagaraa qabu kan hamamatu ta'e malli kun filatamaadha jedha. Kanaaf, qoratichi hojjettoota 144 keessaa dhiira 33 fi dhalaa 13 waliigalatti odeef-kennitootni 46(%32) akka iddattootti mala iddateessuu waliin makaa (stratified random sampling)tti dhimma bahuun kan filatamanidha. Kanaafuu qoratichi gosa iddatteessuu kanatti dhimma bahuun odeef-kennitoota isaa murteeffatee ragaaleemmoo meeshaalee gadiitti dhimma bahuun funaannatee jira.

3.4. Meeshaalee Funaansa Ragaalee

Qoratichi qorannoo isaa adeemsiisuuf ragaa qabatamaafi amansiisaa ta'e argachuuf, meeshaalee ragaan ittiin funaanamu fayyadameera. Meeshaaleen kunis: sakkatta'a sanadaa Bargaaffiifi Afgaaffii garaagaameera. Isaanis, akka armaan gadiitti ibsamani jiru.

3.4.1. Sakatta'a Sanadaa

Akka Dastaan (2013) ibsetti, barreeffamoonni akka odeeffannoo qorannootti nama tajaajilan hedduutu jiru. Isaan keessaa kanneen akka kitaabotaa, xalayaalee, gaazexaa, barruulee adda addaa, ajandaa, qaboo yaa'iifi kanneen kana fakkaatan ta'uu danda'u jedha. Yaada kana bu'uura godhachuun, qorannoon kun kanirratti xiyyeeffate barreeffamoota hojjettoota mootummaa waajjiraalee mootummaa xiinxaluun hanqinoota adda addaa achi keessatti mul'atan baasuudhaan; maddasaaniitiifis furmata barbaada. Haaluma kanaan, ragaalee dookimantii waajjiraalee qorannoon kunirratti geggeeffamees kanneen akka: xalayaalee bahii ta'anii, beeksisoota isaan dhimmoota adda addaatiif maxxansaniifi gabaasaalee hojii isaanii kanneen bara 2008/16 xiinxalamuun madda ragaalee qorannichaa ta'uun tajaajilanii jiru. Tofataan kunis kan barbaachiseef fayyadamni afaanichaa barreeffamoota mana hojii kana keessatti eegaamuu isaanii

xiinxaluuf; akkasumas, hanqinni caasaa afaanii, qubeessuu, sirna tuqaaleefi qub-guddeessaa barreeffama hojjettoota mootummaa keessatti mul`atuu isaanii adda baasuuf qoratichi mala kanatti fayyadamee jira.

3.4.2. Bargaaffii

Qorannoon kun kanirratti xiyyeeffatee ka'e barreeffamoota hojjettoota mootummaa waajjiraalee mootummaa xiinxaluun rakkoolee achi keessatti argamaniif furmaata kaa'uudha. Kana gochuuf ammo, meeshaaleen ragaan ittiin funaanamee dhimmichi ittiin addaan bahu keessaa tokko bargaaffiidha. Innis, gaaffiilee barreeffamaan dhiyaateef odeef-kennaan ragaa yookaan odeeffannoo kennuu barbaadan karaa barreeffamaan ibsataniidha. Yaada kana Zoltan (2007) irratti yoo ibsuu, bargaaffiin malleen odeeffannoon ittiin funaanamu keessaa isaa tokkoofi kan qorattoota baay'eedhaan filatamu ta'e argama. jedha. Akkasumas, meeshaalee ragaan ittiin funaanamu keessaa sababa kun filatameef dabalataan hayyuunumti kun yoo ibsuu, yeroo, humnaafi baasii qusata; eenyummaa odeef-kennitootaa waan hin ibsineef odeeffannoo sirrii argachuuf mala gaariidha; odeef-kennitoota hundaafuu gaaffii walfakkaatu dhiyeessa; bakka bu'aadhaan dalagamuu danda'a; qorataafi odeef-kennaa gidduu waliin duubiin murteessaa miti." jedha. Kanaaf, odeef-kennitoonni walaba tahananii yaada kennuubarbaadan ifaafi bilisaan barreeffamaan gaaffii dhiyaateef odeeffannoo quubsaa kennuu waan danda'aniif qoratichi ittifayyadamuu danda'eera. Bargaaffiin qophaa'es odeef-kennitoota dhi=33fi dub=13walittiqabaa odeef-kennitoota 46f raabsamee ragaan guuraamee jira. Dabalataan, kaayyoon meeshaa kanaan galma gahu: Hanqinni Afaan Oromoon barreessuu hojjettoota mootummaa biratti mul`atan maalafaa akka ta'an adda baasuuf; Afaan Oromoon barreessuu keessatti dogongorri hojjettoota mootummaa waajjiraalee mootummaa eessaa akka maddan eeruuf; Afaan Oromootiin barreessuu keessatti dogongorri hojjettoota mootummaa biratti mul`atan afaanicha rakkoo akkamii irra buusuu akka danda'an agarsiisuufi rakkooleen Afaan Oromoon barreessuu hojjettoota mootummaa biratti mul`atan akkamitti fooyya`uu akka danda'an fala kaa'uuf toftaa kanatti gargaaramee jira.

3.4.3. Afgaaffii

Af-gaaffiin gosoota odeeffannoon qorannoo ittiin funaanamu ta'ee kan qorattoonnifi odeef-kennitootni fuulaaf fuulatti walarguun odeeffannoo barbaachisu qorataaf kennaniidha. Akkasumas, malli kun hawaasa hinbaratiin yookiin barreeffama fayyadamuu hindandeenyeefi namoota baratan hirmaachisuuf gargaara.

Yaada kana deggeruun Brace (2004:24) yoo ibsuu “Odeeffannoo af-gaaffiidhaan funaanamu wanti gaarii taasisuu qorataan gaaffii isaa sirriitti ifa godhee akka ibsuuf odeef-kennaa gaafachuu danda'uu isaati” jedha. Yaada kanarraa kan hubatamu qorataafi odeef-kennitootni yaada ifaadhaan akka waliigaluu danda'aniif waliigaltee sirrii tahe akka gidduu isaaniitti uumame ragaa qabatamaa akka odeef-kennitootni kennaan taasisuun qorataa ragaa qabatamaa ta'e argachiisa. Dabalataanis, ibsa dabalataa yoo barbaachise irradeebini'ee gaafatee qulqulleeffachuuf kan dandeessisuudha. Kanaaf, afgaaffii geggeessuuf namoota tokko tokko waajjiraalee mootummaa filataman saddeet keessaa xiyyoon kaayyeffatee odeeffannoo barbaachisaa ta'e dabalataan af-gaaffiidhaan naaf laatu jedhee filachuun gaaffilee afgaaffii 8(saddeet) qopheessee dhiyeessuufiidhaan odeeffannoo funaannatee jira.

Dabalataan,meeshaa kanaan qoratichi kaayyoo kanneen irratti ragaa funaannachuuf ittifayyadameera isaanis: Afaan Oromoon barreessuu keessatti dogongorri hojjettoota mootummaa waajjiraalee mootummaa maalfaa akka ta'an adda baasuu; Dogongorri Afaan Oromoon barreessuu hojjettoota mootummaa waajjiraalee mootummaa eessaa akka maddan eeruuf; Afaan Oromootiin barreessuu keessatti dogongorri hojjettoota mootummaa biratti mul'atan afaanicha rakkoo akkamiirra buusuu akka danda'an agarsiisuufi rakkooleen Afaan Oromoon barreessuu hojjettoota mootummaa biratti mul'atan akkamitti fooyya'uu akka danda'an fala kaa'uuf, Kanneen irratti ragaa argachuuf ittifayyadameera.

3.5. Mala Ragaaleen Ittiin Qaacceffaman

Mataduree qorannoo, “Qaaccessa barreeffamoota hojjetoota mootummaa waajjiraalee mootummaa” jedhurratti odeeffanoowwan meeshaalee garaagaraan funaanaman mala akkamtaafi ammamtaatiin xiinxalamaniiru. Sababni isaas, odeeffannoowwan bifa ibsaafi lakkoofsaan waan xiinxalamaniif. Malli ammamtaa odeeffannoo argame sana gara lakkoofsaatti deebisuudhaan garaagarummaa jijjiiramoota gidduutti argamu ibsuun xiinxaluudha. Kanaaf, qoratichi odeeffannoowwan bargaaffiidhaan walittisassaabaman bifa gabateetti gargaaramuudhaan xiinxalee jira. Malli akkamtaa /ibsaa/ immoo odeeffannoo argame sana jechootaan ibsuudha. Kunis, kanneen jechaan taa’an qaaccessuun jechoota dogoggora qabaatanii funaanaman akka adeemsi isaa sirrii ta’utti waliin walbira qabaa qaaccessuun jechaan kan ibsi ittikennameedha. Kana bu`uureffachuun, qoratichi sanadoota sakatta`amaniifi afgaaffii geggeeffamanirraa ragaalee funaanaman mala ibsuutti gargaaramuudhaan qorannoosaa keessatti xiinxalee jira. Qoratichi rakkoolee ogummaa kanairratti hojjetoota mootummaa waajjiraalee mootummaa keessaa hojjetan biratti argamu xiinxaluuf malli makaan kun caalmaatti nigargaara jedhee waan amaneef ittigargaaramee ragaaleesaas xiinxalee jira.

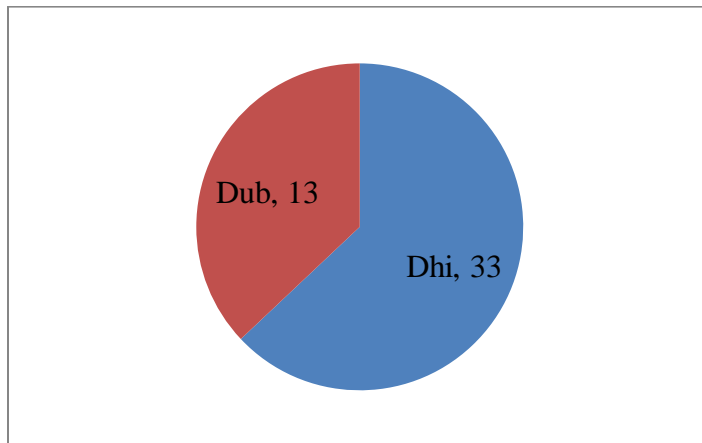
BOQONNAA AFUR

Xiinxalaafi Ibsa Ragaalee

Boqonnaa kana jalatti odeeffannoowwan sassaabaman iddootti hiikamaniifi xiinxalamaniidha. Ragaaleen sakatta`a sanadaa kallattii itti xiyyeeffataniin yookiin kaayyoo galmaan gahanirratti hundaa`uun mataduree xixiqqaa jalatti hIRamuun ibsi ittikennameera. Ragaaleen bargaaffiifi afgaaffiin guuraman gabaateefi ibsaan qaaceffamaniiru.

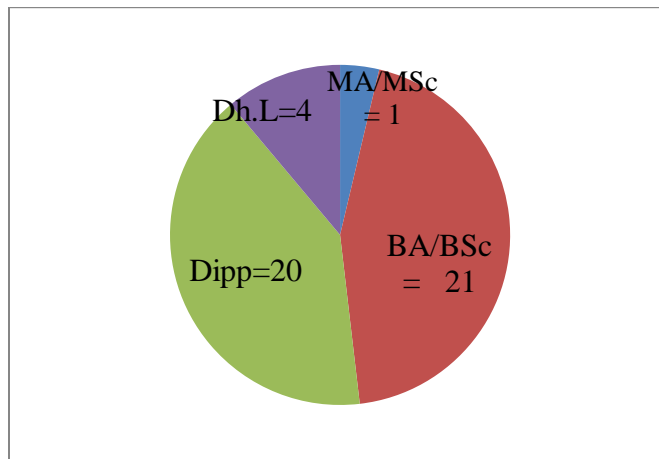
4.1. Seen-duuba Ragaa Kennitootaa

Taatoo:1. Saalaan

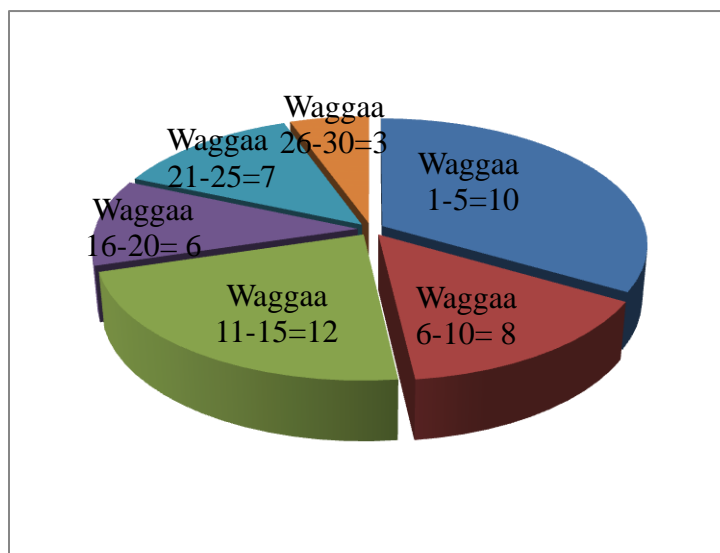
Akka **Taatoo:1** armaan olii irratti argisiifametti iddattoonni waajjiraalee saddeettan keessaa filataman dhiira 33fi dubara 13 waliigalatti 46 akka iddattoo odeef-kennitoota qorannoo kanaa ta`uudhaan warra hirmaataniidha.

Tattoo:2. Sadarkaa Barnootaa

Akka **Taato:2** armaan olii kana irraa hubachuun dandaa`amutti iddattoonni qorannoo kanaa sadarkaa barnoota isaaniitiin yoo ibsaman: MA/MSc kan qaban nama 1, BA/BSc kan qaban namoota 21, Dippiloomaa kan qaban 20fi dhaabbata leenjii adda addaa irraa eebbifamanii mana hojii mootummaa keessaa kan dalaganimmoo namoonni 4 odeeffannoo qorannoo kanaaf kennanii jiru.

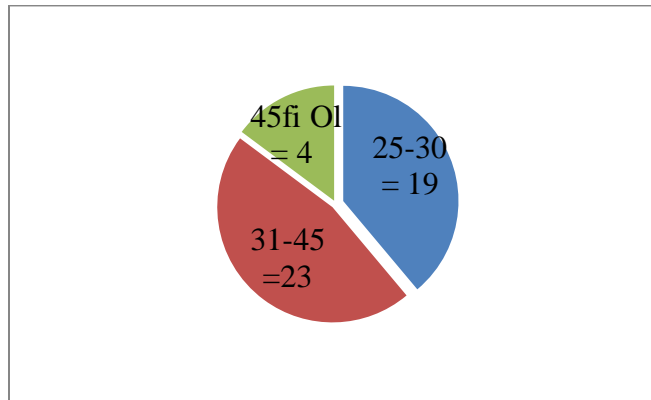
Taato:3. Tajaajila Hojiitiin

Akka **Taato:3** oliirraatti ibsuuf yaalame barri tajaajila hojii isaanii mana hojii keessatti qaban: Tajaajila waggaa 1-5 kan qaban hojjettoota 10, waggaa 6-10 kan qaban hojjettoota

8, waggaa 11-15 kan qaban hojjetoota 12, waggaa 16-20 kan qaban hojjetoota 6, akkasumas, waggaa 21-25 qaban namoota 7fi kanneen waggaa 26-30 qaban immoo hojjettoonni 3 odeef- kennitoota qorannoo kanaa ta`uun hirmaatanii jiru.

Taato:4. Umriidhaan

Akka **Taato:4** armaan olii kanarraa hubachuun danda`amu, odeef-kennitoonni qorannichaa umriidhaan yoo ibsaman namoonni 19 ta`an kanneen umriin isaanii 25-30 gahan yoo ta`u, namoonni 23 ta`an immoo kanneen umriin isaanii 31-45 gidduu jiraniidha. Akkasumas, namoonni 4 immoo kanneen umriin isaanii 45fi sanaa ol ta`aniidha. Namoonni kunniin qorannicha keessatti akka iddattootti filatamanii odeeffannoo barbaachisoo ta`an kan qoratichaaf gumaachaniidha.

4.2. Xiinxala sakatta`a dookimantii Afaan Oromoon barreessuu keessatti hanqinni hojjetoota mootummaa waajjiraalee mootummaa maalfaa akka ta`an adda baasuutiin walqabatan

Akkuma boqonnaa sadii keessatti eerame ragaa qo`annoo kanaaf barbaachisu walitti qabachuuf qoratichi sakatta`a ragaalee sanadaa taasissee jira. Sakatta`insi ragaalee kun kan gaggeeffame xalayaa, beeksisaafi gabaasa fuula tokko tokkoo kan hojjetoota waajjiraalee iddattoo qorannoo kanaaf filataman keessatti Afaan Oromootiin barreeffaman keessatti qabatamaan dogongorri mul`atu maal maal akka ta`an agarsiisuuf; dookimantiiwwan fudhataman kutaa kana jalatti xiinxalamaniiru.

4.2.1. Hanqina Qubeessuun Walqabatan

Qubeessuu keessatti wantoota sagaleen walqabatan hedduu ilaaluun nidanda`ama. Kanaaf, qaaccessa kana jalatti dhimmoonni qubeessuu ilaallatan martinuu: jabeessuu, laaffisuu, dheeressuufi gabaabsuun haala gadiitiin qaacceffamanii jiru.

4.2.1.1. Hanqina Jabeessuufi Laaffisuu Sagalee Dubbifamaa

Barreeffamoota hojjettoota mootummaa waajjiraalee armaan olitti filataman keessaa gosa sadii filachuun sagalee dubbifamaa ilaalchisee sakkatta`i godhamee jira. Sagaleewwan Afaan Oromoo wayita barreeffaman jechoota keessatti jabeessuufi laaffisuun hiika adda addaa kennuu akka danda`an beekamaadha. Sagaleen tokko jabaachuu kan danda`u qubeewwan bifa tokkoo walitti aanuun jecha keessatti galanii yoo kan dubbifaman yookiin dubbataman ta`edha. Kan biraan laafaadha jechuun kan danda`amu dubbifamaa tokko qofaan kan barreeffamu yoo ta`eedha.

Barreeffama ofii keessatti garuu kan jabaatuu qabu laafee; kan laafuu qabu immoo jabaatee kan barreeffamu taanaan hiika jechichaas ta`e barreeffamichaa jijjiiruuf gahee guddaa qaba. Yaada kanaan waanti hubannu jabaachuufi laafuun sagalee hiika akka jijjiiruu danda`u nutti agarsiisa. Dabalataanis, dhamsagni tokko yeroo qeenxee ta`ee katabamuufi dachaa ta`ee katabamu hanga hiika jijjiiruu danda`etti garaagara ta`uu isaanii nu amansiisa. Dhimma kanarratti, barreeffamoota waajjiraalee qorannoon kun irratti geggeeffamee wayita sakatta`amu seeraa Afaanichaa guutee kan hinbarreeffamne ta`uu isaatu argama. Kanaafuu, qaaccessi kun kan nutti mul`isu rakkoon qubeessuu sagalee jabaafi laafaa barreeffamoota hojjettoota mootummaa kana keessa akka jiru nuuf mirkaneessa. Seera afaanii keessatti dhamsagni tokko gatii guddaa qabdi, hiika jijjiiruus; lubbuu fayyisuus ta`e ajjeesuu dandeessi. Adeemsi akkasii immoo waanti yaadaniifi waanti barreessan masaanuu walii ta`uu agarsiisa. Kana keessatti dogongorri argaman haala gadii keessatti gabateedhaan dogongoraafi haalatti sirraa`uu qabuun xiinxalamee jira. Dabalataanis, kallattiin sanadarraa waraabamees ibsi ittikennamee jia.

Gabatee:1. Jechoota hanqina jabeessuutiin walqabatan

1.	Dogongora jabeessuufi laaffisuu sagalee dubbifamaa	Kan ta`uu qabu /sirreeffama isaa/
	- hojii	hojii
	- niyyaadataam	niyaadatama
	- Bitottessaa	Bitootessa
	- tajaajjila	tajaajila
	- beeksifinni	beeksifni
	- jira	jirra
	- hirmaana	jirmaannaa
	- hojjetaa	Hojjetaa

Hanqina Jabeessuu sagaleerratti mul`atu waraabbii kallattiitiin

- “Waajjira Qonnaa Aanaa Collee Hojjetaa yeroo qaxarii raawachuu barbaada.” Yaadni kun akkuma jirutti beeksisa waajjira qonnaatiin bahe keessaa kan fudhatameedha. Hima kana keessatti jechoota luucceffamanii jala sararaman yoo ilaalle sagalee jabaadhaan barreeffamuun isaanii hafee laafanii barreeffamanii jiru. Haalli kunimmoo, ergaa barreeffamichaa keessatti dogongora uumuu danda`a. Dabalees, hanqina jabeessuu sagalee irratti mula`atu nutti agarsiisa.
- “Akkumaa armaan olirii ibsuuf yaalametii waajjira keenyaa keessatii adeemsaa hojii Eegumsaa Naannoo irrattii hanqinii humna namaa waan nu qonameef eeddoo duwaa gita hojii irratiioogesii eddo san gaumsaa qabuu akka nuuf qacaramuu akka haala nuuf mijeesitan ta`a.” barreeffamni olii kun kan xalayaa mana hojii keessaa waraabameedha. Keeyyata kana keessatti jechi sirna qubeessuu Afaan Oromoo guutee barreeffame lakkoofsaan muraasa. Keeyyanni kunis, ergaa dabarsuuf barbaadame dabarsaa jira jechuun ofgowomsuu ta`a. Namoonni malaan waan barreeffamichi jedhuu barbaade bira gahuu danda`u hawaasni biroon garuu akkamitti hubata laata? Kun hundumaafuu gaaffii ta`uu mala. Kanaafuu, hanqinni

jechoota laafuu qaban jabeessuufi jechoota jabaachuu qaban immoo laaffisuu ifatti mul`ata. Gabaabumatti, barreeffamoota mana hojii mootummaa keessaa wantoonni waraabamanii olitti akka fakkeenyaatti xiinxalaman hanqina jabeessuufi laaffisuun walqabatan kan nuuf mirkaneessaniidha.

- “Ragaa humna namaa ji`a Mudee bara 2008fi caasaa harawaan bara 2008 nugaheen hojjataa W.L.B.E.N keenyaatiif hojetame isiniif ergu ta’a.” yaada xalayaa irraa waraabame kanas yoo ilaaluuf yaalle, jechoonni luucceffamanii jala sararaman kunniin akka galumsa barreeffamichaatti hanqina jabeessuu kan qabniidha. Kanaafuu, dabalataan hanqinni jabeessuu jiraachuu mirakaneessee jira.

Hanqina laaffisuu sagaleerratti mul`atu waraabbii kallattiitiin

- “Kanaafuu haaluma kannaan” yaadni kun akkuma jirutti fudhatame, galumsa gaalee kennamee keessatti jechi luucceffame kun hanqina laaffisuu ofkeessatti qabaatee argama. Seera barreessuu afaanichaas kan hordofee barreeffame miti jechuudha.
- Fakkeenya biros yoo dabalanne, “Akkuma armaan olittii ibsamuf yaalmeettii gabaasaa hojjiwwan idilee waajjira keenyaa ji`aa fi kurmaanaan isinii ergu ture niyyaadataama.” Hima fudhatame kana keessatti jechoonni luucceffamanii barreffaman kunniin hanqina laaffisuu ofkeessaa warra qabaniidha. Hanqina kana baatanii garuu ergaa barbaadamaniif bira gahuun baayyee ulfaataadha. Akka waliigalaatti, kan hubatamu hanqinni sagalee laafuu qaban jabeessuun barreessuu barreeffamoota mana hojii mootummaa keessatti akka mul`atan xiinxalli kun nimirkanessa. Ragaan kunis dabalee keessatti maxxanfamanii jiru.

4.2.1.2. Hanqina Dheeressuufi Gabaabsuu Sagalee Dubbachiiisaa

Sagalee dubbachiisaa irratti hundaa`uun jecha tokkoon sagalee gabaabaa yookiin sagalee dheeraa qaba jechuu dandeenya. Barreeffamoota hojjetoota mootummaa xiinxalaman keessatti seerri fayyadama afaanii keessatti dheeressuufi gabaabsuu sagalee kun haalaan hojiirra oolee hinmul`atu. Rakkooleen sagalee dubbachiisaa bakka dheerachuu qabanitti

dheeressuu dhabuufi iddoo gabaabbachuu qabutti dheeressanii barreessuu nimul`ata. Rakkoon dubbachiisaa seeraan qubeessuu dhabuu kun immoo ergaa barreeffamichaa hiika dabarsuu qabu dhorkata. Bu`aan isaa kunis, dubbisaadhaaf yaada barreeffamaan ergamu sana gufachiisa. Dogongorri qubeessuu sagalee dubbachiisaa kun sakatta`a godhaman keessatti haalaan mul`atanii jiru. Dhugummaa dogongora kanaas kan qoratichatti mul`isan gabatee gadii keessatti dogongoraafi sirreeffama isaanii walbira qabuun qoratichi xiinxalee jira.

Gabtee:2. Hanqina gabaabsuufi dheerressuurratti mul`atu

2.	Dogongora dheeressuufi gabaabsuu sagalee dubbachiisaa	Kan ta`uu qabu /sirreeffama isaa/
	- Dhimmii	Dhimmi
	- gabaasaa	gabaasa
	- tokkolle	tokkollee
	- yaalameettii	yaalametti
	- niyaadataama	niyaadatama
	- qiindeessiine	qindeessine
	- waldorgomsisee	waldorgomsiisee
	- afraasaa	afraasaa
	- haarca`an	harca`an
	- hafaan	hafan

Hanqina Dheeressuufi gabaabsuu mul`atu waraabbii kallattii

- “Akkuma armaan olitti ibsuuf yaalametti waajiira Dh/dub/Daa`immanii Aanaa Martii irraa gara waajiira Dh/Dub/Daa`immanii Aanaa Colleetti jijjiramanii hojjechudhaaf iyyannoo guyyaa 28/06/2008 dhiyyefatan bu`uura gochuudhaan waajira Dh/Dub/Daa`immanii Aanaa Collee gara waajjiira SSBG Aanaa Collee xalayaa lakk. WD.D.D.D399/08 guyyaa 06/07/2008 barreesseen hanqina human

nama jiru hiikuudhaaf jijjiiraan fudhachuuf waajjiira Dh/Dub/Daa`immanii Aanaa Martii xalayaa lakk.WSSBG/ 553/08 guyyaa 26/07/2008 barreeffame gaafatameen waajjirichis mormii akka hinqabne ta`uu isaa xalayaa lakk. 283/7/2008 guyyaa 26/7/2008 barreeffamaan nu beeksisee jira.” yaadni kun xalayaa waajjira SSBG keessaa kallattiin waraabame. Xalayaa kana keessatti waanti mul`atu jechoonni akka galumsa barreeffamichaatti dogongora qaban hedduu ta`uu malu garuu as jalatti waanti xiinxalamu hanqina dheerachuufi gabaabbachuu waan ta`eef, jechoonni luucceffamanii jala sararaman hanqina dheerinaafi gababinaa sagalee dubbachiisaa waaraabii kana keessatti qabaniidha.

- “Humnii namaa akka nuuf Qacaramuusiin gaafachuu ta`a.” kunis hima xalayaa W.L.B.E.N irraa kallattiin kan fudhatameedha. Adeemsa galumsa kanaatiin jechoonni luucceffamani jala sararaman kunniin dogoggoraan dheeratanii barreeffamanii jiru. Dubbisaan akka ergaa isaa seeraan hinhubanneefis gufuu ta`u. Barreeffama kana keessatti dubbataan yaada kanaa **isii** akka taate nutti mul`isa. Kanaafuu, kallattii jijjiiruus nidanda`a. Gabaabumatti, hanqinichi jiraachuu nuuf mirkaneesseera.
- “Akkumaa armaan olitii ibsuuf yaalametii waajjira keenya keessatii adeemsaa hojii Eegumsaa Naannoo irrattii hanqinii humna namaa waan nu qonameef eeddoo duwaa gita hojii irrattii ogeesii eddo san gaumsaaqabuu akka nuuf qacaramuu akka haala nuuf mijeesitan ta`a.” Yaadni kunis barreeffama mana hojiirraa akkuma jirutti fudhatameera. Akkuma xiinxalamuuf yaalame jechoonni luucceffamanii jala sararaman galumsa barreeffamichaa keessatti dheeratu osoo qabani gabaabbatanii kan barreeffamaniifi gabaabbachuu osoo qabani dheeratanii kan barreeffamanidha. Bakka tajaajila kennuuf dhufan sanatti immoo hanqinni kun mul`achuun dogongora ergaa fiduun hinoolu. Kanaaf, fakkeenyi eeraman kunniin hanqinni akkanaa barreeffamoota mana hojii keessa jiraachuu nuuf mirkaneessa.
- Dabalataan, “Gosaa barnootaa” kan jedhuufi “saalaa- lamaanuu” kanneen jedhan kunis kallattiin kan fudhatamaniidha. Isaan kanas, yoo ilaalle sagalee

gababbatanii barreeffamuu qaban dheeressanii barreessuutu mul'ata. Rakkooleen akkasii kunimmoo, ergaa darbuuf karoorfame nigufachiisu jechuudha.

Walumaagalatti, qaaccessa kanarraa waanti hubannu hojjettoota mootummaa mana hojii mootummaa biratti rakkooleen qubeessuun walqabate sagalee dubbachiisaa dheressuufi gabaabsuurratti akka jiru nuuf mirkaneessa. Ragaaleen sanadaa sakatta`amanis dabalee keessatti maxxansamanii jiru.

4.2.2. Hanqina Sagalee Hudhaa Gargaaramuu Waliin Walqabatan

Hudhaan (') qubee Afaan Oromoo keessaa akka dubbifamaa tokkootti kan ilaalamu ta'uu nimirkaneessu (Abarraa, 1995; Addunyaa, 2012). Kanumaan walqabsiisuun, hudhaan Afaan Oromoo keessatti iddoo garaagaraatti tajaajilaaf kan ooluu danda'u ta'uu lafa kaa'u. Kanniin keessaa dubbachiistuu gosti tokko lamaa ol ta'anii yoo walitti aananii dhufan, dubbachiistuu gosa addaddaa gidduu, dubbifamaafi dubbachiistuu gidduu galuun tajaajila. Gabaabumatti, bakka hafuurri sombaa bahu qoonqoorratti addaan citu galuun tajaajila kenna. Haata'umalee, odeeffannoo gabatee armaan gadii keessatti fayyadamni hudhaa yeroo dhabamu argina.

Gabtee :3. Hanqinaa fayyadama hudhaa

1.	Dogongora sagalee hudhaa	Kan ta'uu qabu /sirreeffama isaa/
	- Qulqullaayee	qulqullaa`ee
	- baayina	bay`ina
	- gaumsa	ga`umsa
	- galmauu	galmaa`uu
	- babalina	babal`ina
	- afa-yaaaii	Afa-yaa`ii

Hanqina fayyadama sagalee hudhaa waraabbii kallattiin

- Waraabbii kana keessatti haalaallu, “Wajaajirri Siivil Sarviisiifi Bulchiinsa Gaarii Aanaa Collee Waajjira Afa-yaarii Aanaa colleetiin gitoota hojii duwwaa qaban irratti hojii barbaaddota waldorgomsiisee qaxaruu...” kun akkuma jirutti beeksisa isaanii keessaa fudhatame. Waraabbii kana keessatti kan jala murame yoo ilaalle sagalee hudhaan waan keessaa hafeef hiika kennuu hindanda`u. Kunis, hanqina sagalee hudhaa fayyadamuu dhabuu jiraachuu mirkaneessa.
- Fakkeenya dabalataa barreeffama waajjira biroorraa fudhanee haalaallu, “Eddoo duwaa gita hojii irratti ogeesii eddo san gaumsaa qabuu akka nuuf qacaramuu akka mijeesitan yoo ta`u...” waraabbii kana keessa hanqinni hedduun jiraatullee kan ittixiyyeeffannu fayyadama hudhaa waan ta`eef; jechi luucceffamtee jala muramte sagalee hudhaa malee barreeffamtee jirti. Haalli kunis tajaajila jechichi galumsicha keessatti qabu hambisa. Gama biroon immoo, hanqinni fayyadama sagalee hudhaa akka jiru agarsiisa.
- Dabalataan, beeksisa WSSBG irraa kan fudhatame immoo, “Baayina Nama 1(tokkoo)” kan jedhu ture hima kana keessattis jechi jala muramee jiru hanqina sagalee hudhaa qaba. Namoonni hubannoo duraan qabaniin ergaa barreeffamichaa yoo hubatanillee; nama hundaaf salphaatti kan hubatamu ta`uu dhiisuu mala. Akka waliigalaatti, barreeffamootni hojjetoota mootummaa mana hojii mootummaa sagalee hudhaa iddoo barbaachisutti gargaaramuu dhabuun akka hanqinaatti mul`achuusaa xiinxalli kun nuuf mirkaneessa.

4.2.3. Hanqina Ijaarsa Jechootaan Walqabatan

4.2.3.1. Dubbifamaa Sadii Walitti Aansuun Barreessuu

Afaan hunduu seera mataa isaa qaba seera afaanichaa eeganii barreessuun immoo ergaa barreeffamichaan dabarfamuuf murteessaadha. Sakatta`a barreeffamoota hojjetoota mootummaa manneen hojii mootummaa filatamanii sakatta`amuun xiinxalamaniiru. Dogongorri gama ijaarsa jechootaa afaaniitiin mul`ate kanneen akka dubbifamaa sadii

walitti aansuun barreessuuti. Kunimmoo, beekumsa xinjechaafi qindoomina ijaarsa birsagaa beekuu dhabuun hojjetoota mootummaa barreeffama isaanii keessatti nimul`ata. Haalli kun, barreeffamicha jechoota hiika hinqabneen akka guutaman taasisa. Kanaafuu, barreeffama yeroo barreessan seera afaanichaa hojiirra oolchuuf xiyyeeffannaa barbaachisaa ta'e ittikennanii ofeeggannoon barreessuun barbaachisaadha. Rakkoo gama kanaan mul`ate haala gadiitiin gabateefi ibsaan akka galumsa sanadaa kessaatti xiinxalamani jiru.

Gabatee :4. Jechoota dubbifamaa sadii walfaana qabatan

1.	Dogongora dubbifamaa seeraan ala fayyadamuu	Kan ta`uu qabu /sirreeffama isaa/
	- Ispoortii	Ispoortii
	- sadrkaa	sadarkaa
	- wldorgommii	waldorgommii
	- shhora	Shora

Jechoota Dubbifamaa sadii walfaana qabatan waraabbii kallattiin

- “Waajjira Dh/Dar.fi Ispoortii Godina arsiif” yaada waraabamee fudhatame kana wayita xiinxallee ilaallu jechi luucceffamudhaan jala sararamtee jirtu seera afaanichaa eegdee kan barreeffamte miti. Akka seera barreeffama afaan Oromootti dubbifamaan sadii walfaana hiriiruu hindanda`u. Barreeffama kana keessatti garuu akka hanqinaatti mul`ate jira.
- “...xalayaa miiltoo tana waliin wal qabsiifnee isinii ergnee jira.” yaada waraabame kana keessattis dubbifamaa sadii ta`ee walfaana hiriiree jiru arganna. Kanaafuu, ammas dabalataan hanqinni kun jiraachuu nuuf mirkaneessa.
- Fakkeenya biroos fudhannee yoo ilaalle, “ Wldorgommii Ispoortii kubbaa miilaa, kubbaa saaphanaafi Atileetkisii...” kan jedhu arganna waraabbii kana keessattis

jecha sagalee dubbifamaa sadiin barreeffame argachuu dandeenya. Kan luucceffamee jala sarame kun hanqina kana qaba.

- Dabalataan, fakkeenya biroon “...adeemsa sirna dimookiraasiifi bulchiinsa gaarii keessatti shhora irraa eegamu akka bahaniif...” waraabbii kana keessattis jechi sirna afaanichaatiin ala argamu kan luucceffamee barreeffameedha. Walumaa galatti, xiinxala kana keessatti waanti hubatamu mana hojii mootummaa keessatti barreeffamni barreeffamu hanqinoota caasaa birsagaa ijaarsa jechootaa keessatti qabaachuu isaanii nuuf mirkaneessa.

4.2.3.2. Hanqina Sagalee Jechoota Keessaa Hambisuu

Cuunfaan sakatta`a sanadaa godhamee gama biroon wanti qoratichatti mul`ate barreeffamoonni hojjettoota mootummaa mana hojii mootummaa sagalee keessaa hanqisuun kan barreeffamanillee jiraachuu agarsiisa. Jechi tokko yeroo barreeffamu sagaleen keessaa hanqifamee kan barreeffamu taanaan hiikas ta`e unkas jijjiirrate jechuudha. Rakkoon akkasii kun immoo, ergaa barreeffama sanaan darbuuf karoofame kallattii jijjiira yookiin dhaamsa dhabsiisa. Rakkooleen akkasii barreeffamoota sakatta`aman keessatti argamanii jiru. Gabaabumatti, rakkoolee qubeessuun walqabatan keessaa dogongorri kunis jiraachuu qoraticchi mirkaneeffatee jira. Xiinxala isaanii haala armaan gadiitiin galumsa keessatti haalaallu:

- ✓ “Kanaaf W/keessan komii isaani kana ilaaluun maliif meeshaan waraandhunfaa isaanii akka hindeebinee sababa Abbaa dhimmaa Amansiisaa ta`ee barreeffamaan akka nuf keenitan isiin gaafana.” Qabxiin kun barreeffama waajjira bulchiinsaa keessaa akkuma jirutti kan fudhatameedha. Hima kana keessaa dogongorri hedduun jiraatullee kan qaacceffame garuu jecha “waraan” jedhu kan sagaleenirraa muramee hafeedha. Sababa jecha kanaatiif ergaan salphaatti hubatamuu danda`u ulfaachuu danda`ee jira.
- ✓ “Haaluma kanaan dorgomaan dandeettiiwwan barbaadaman gutaan kamiyyu Wa/SSBG Aanaa Collee Biiroo lakk.-3tti dhiyaachuun galmaa`uun ni

dada`ama.” Kunis, akkuma jirutti beeksisa waajjira SSBG irraa fudhatame. Hima kana keessatti jechi luucceffamee jala sararame sababa sagaleen tokko keessaa haqamteef ergaa dabarsuuf dhiyaate dhiisuudhaan ergaa barreeffamichaas kallattii jijjiiree jira. Kunis, gahee sagaleen tokko jecha keessatti qabu ija xiinjechaatiin yoo ilaalame rakkoo jechichaa kan nutti agarsiisuudha.

- ✓ “Gosa Qaxrii dhaabbii.” Hima kana keessattis jechi jala murame sagaleen kan keessaa haqamee barreeffame ta`uu isaa hubanna. Jechi tokko erga sagaleen inni ittiin ijaaramu keessa kan harca`u ta`ee ergaan inni galumsa sana keessatti dabarsuuf gales akkasuma jijjiirama yookiin hiika dhabeessa ta`a. Haaluma kanaan, jechi hima kana keessa jirullee sababa sagaleen keessaa haqameef gara hiika birootti jijjiiramee jira.
- ✓ Hima “Ganamaa sa`tti 2:30 irraa Eegalee ta`a hojjetaan Waajjiichaa dandeettiiwwan gitiine hojjiichaa barbaaddaman guutu kamiyyuu kan Galmaa`uu danda`u ta`a isaa isaanii nibeeksifna.” Hima beeksisaaf qophaa`e kana keessatti rakkooleen biroon qubeessuun walqabatan hedduun jiraatanillee jechoonni luucceffamuun jala sararaman hiika isaanii duraan dabarsuuf dhiyaatan gad-lakkisanii jiru, kuun immoo hiika dhabeessa ta`ee jira. Haalli kunis, kan uumame sababa haqamuu sagaleetiin akka ta`e ifatti mul`ata jechuudha.

Walumaagalatti, rakkooleen jechoota keessaa sagalee hambisuudhaan barreessuu jechoonni galumsa isaanii keessatti hiika barbaadamaniif akka hindabrsine taasisuun barreeffamoota hojjettoota mootummaa mana hojii mootummaa keessatti akka argamu waraabbiiwwan kallattii armaan oliirraa hubachuun dandaa`amee jira. Dhumarratti hojjettoota mana hojii mootummaa hanqinoota akkasii kanarraa akka fooyyeffataniif irrattihojjetamuu qaba. Xalayaaleeniifi beeksifni ragaaleen kun irraa qaacceffaman dabalee keessatti dhuma qorannoo kanaatti maxxanfamanii jiru.

4.2.4. Hanqina Ittifayyadama Sirna Tuqaalee

4.2.4.1. Hanqina Fayyadama Tuqaafi Qoodduu

Barreeffamni seera barreeffamaa guute tokko sirna tuqaaleetiin badhaadhuu qaba. Sirni tuqaalee akkuma sagalee afaan tokkoo tajaajila guddaa kan kennaniidha. Sirna tuqaalee seeraan ittigargaaramuu dhabuun immoo, jijjiirraa ergaa barreeffama tokkoratti fiduuf human qaba. Faayidaa sirni tuqaalee barreeffama keessatti kennan irratti Crystal (1987) irratti iddoo lamatti qooduun yoo ibsu, Afaan barreeffamaa keessatti sirni tuqaalee faayidaa lama qaba: Inni jalqabaa duraa duubummaa eeguun bareeffamichi akka dubbifamuuf yoo ta`u, inni lammaffaa immoo miidhaginaafi halluu dubbichatti uumuuf jechuun teessiseera. Barreeffamni hojjetoota mootummaa mana hojii mootummaa sakatta`a dookimantii kana keessatti ilaalamanis rakkoolee sirna tuqaalee kan qabaniidha. Dogongorri gama kanaan mul`atanis, kanneen akka xumura yaadaa tokkoratti tuqaa galchuu dhabuufi walqabsiiftuun booda qoodduu gargaaramuu dhabuun isaanii bal`inaan kan mul`atuudha. Yaada kana dogongora sirna tuqaalee sakatta`amanii mul`ataniin yoo tumsinu haala gadii keessatti ilaalla. Dabaltaanis, mirkaneeffannaaf dookimantiiwwan sakatta`aman dabalee keessatti maxxanfamanii jiru.

4.2.4.1.1. Hanqina Ittifayyadama Qoodduu (,)

Qoodduun sirna-tuqaalee keessaa kan yeroo barreessinu barreeffama keenya keessatti irradeddeebiidhaan ittigargaaramnuudha. Qoodduun adeemsa yaa`iinsa yaadaa keessatti bakka ittigalanii tajaajilan niqabaatu. Walqabsiiftota akka gaaleetti tajaajilan duubaan qoodduun seenuu qabdi. Jijjiirama hiikaallee fiduu baatan adeemsa yaada qindeessuun hubachiisuutiif gahee guddaa qabu. (Levin 1996:26-27). Yaada kanaan walqabsiifnee waraabbii sanada waajjiraalee keessaa fudhataman gadii haalaallu.

- ✓ Yaadni armaan gadii akkuma jirutti kan xalayaa Waajjira Bulchiinsaa Aanaa Collee keessaa fudhatamaniidha. “*Haata`u malee yakka sanarraa bilisa ta`uu koo M/M/Olaanaa Godina Arsiitiin qulqullaa`ee yakka sanarraa bilisaan nageggeessee jira. Kanaafuu meeshaa waraanaa koo kilaashii meekkaa yakka kamirraayyuu*

bilisa ta'e waajjira poolisiitti amaanaan kaayadhee akka naaf deebisan deddeebi'ee iyyadhus deebiin tokkollee naaf hinkennamne."

- ✓ "Bu`uuruma kanaan IMX koree teknikaa akka ilaalu waan nugaafateef isiin koree teknikaa sekterootaa walitti qabdanii akka qaamaan deemanii ilaaluudhaan %50 kaffaltiin raawwatamu isin gaafanna." Kunimmoo, xalayaa waajjira Qonnaa irraa kallattiin fudhatameera.
- ✓ "Haaluma kanaan dorgomaan dandeettiiwwan barbaadaman guutan kamiyyuu biiroo lakk.3 tti dhiyaachuun nidanda`ama." Kunimmoo, beeksisa waajjira SSBG irraa akkuma jirutti fudhatame.

Qabxiilee olitti dhiyaatan kana keessatti hanqinni fayyadama qoodduu nimul`ata. Barreeffamoota mana hojii kana keessatti ittifayyadamni qoodduufi qoodduu jabaa kun seeraan galee hinmul`atu. Walqabsiiftota kannee akka: haata`u malee, bu`uuruma kanaan, haaluma kanaan kan jedhan duuba waanti gale tokko hinjiru. Yeroo barreeffama tokko dubbisan garuu walqabsiiftota kanneen booda boqonnaa xinnaas ta`u fudhachuun hinoolu wayita sana garuu mallattooleen kunniin hojii isaanii hojjechuu qabu. Kanaafuu, waraabbiin olii hanqina ittifayyadama sirna tuqaalee keesaa isaan kun jiraachuu isaanii nuuf mirkaneessa.

4.2.4.1.2. Hanqina Ittifayyadama Tuqaa (.)

Tuqaan sirna tuqaalee keessaa isa yaada tokko xumuruuf gargaaruudha. Himni ergaa guutuu dabarsu tokko xumuramuu isaa kan ittiin beeknu mallattoon kun yoo dhumasaa irratti galeedha. Sana ta`uu baannaan barreeffama keessatti kan ittifufee yookiin hinxumuramin jiru fakkaata. Yaadni gadii kun akkuma jirutti barreeffamoota waajjiraa keessaa kan waraabameedha.

- ✓ "Gabaasa kurmaana 3^{ffaa} isinii erguu ta`a"
- ✓ "Waajjira Saviil Sarvisiifi Bulchiinsa Gaarii Aanaa Collee mana hojii Bu/Fayyaa maanyaa eddo duwwaa qaban irratti hojii barbaaddota waldorgomsiisee qaxaruu barbaada"

Qabxiilee barreeffamoota mana hojii keessa fudhataman olii kana yoo xiinxalle, ergaan isaan dabarfachuuf barbaadan xumuramee jira. Hata`u malee, mallattoo tuqaatiin kan hinxumuramne ta`uunsaa hanqinni fayyadama tuqaa akka jiru nuuf mirkaneessa.

4.2.4.2. Hanqina Ittifayyadama Qubguddeessaa

Barreeffamni kamiyyuu seera barreeffama afaan sanaa eegee barreeffamuu qaba. Barreeffama keessatti qubguddeessa gargaaramuun seera afaanii keessaa tokko akka ta`e nibeekama. Yaada hayyoota adda addaa irrattis hubachuun akka dandaa`amu qubguddeessi jalqaba himootaafi jechootaarratti galuun kan tajaajiluufi ergaa darbu tokko akka barbaadametti dabarsuuf gargaara. Yaaduma kana Tasfaayee (1991) yoo ibsu, “Seera maqaa barreessuu Afaan Oromoo keessatti yeroo maqaa barreessinu qubee guddaadhaan jalqabna.” Jedhuun ibsee jira.

Yaada kana bu`uura godhachuun barreeffamoota sakatta`aman yoo ilaallu immoo, seerri qubguddeessaa haalaan hojiirra oolee hinmul`atu. Rakkoon barreeffama kana keessatti hanqina kanaan walqabatee mul`atu immoo ergaallee gufachiisuudhaa baatu seera barreessuu Afaan Oromoo garuu faallessee jira. Ittifayyadama qubguddeessaa keessatti waanti bal`inaan mul`atan jalqaba himootaa irratti qubguddeessa gargaaramuu dhabuu, jechoota gidduu himaatti seeraan ala qubguddeessa gargaaramuutu barreeffamoota mana hojii keessatti mul`ata. Haalli kunimmoo, hanqinni ittifayyadama qubguddeessaa seera barreeffama afaanichaa hineegganne jiraachuu qoratichatti mul`isee jira. Kanammoo, xiinxala waraabbii gadiitu mirkaneessa.

Hanqina ittifayyadama qub-guddeessaa waraabbii kallattii

- Qubee guddaan iddoo isaan itti galfaman galumsa keessatti yaa ilaallu, “Akkuma mata duree irratti ibsuuf yaalametti *Bara Bajataa* 2008 akka Waajjira Qonnaa mana hojjetaa...” waraabbii kana keessatti waanti mula`atu seerri fayyadama qubguddeessaa cabee argama. Gaaleen bara baajataa jedhu gidduu himaatti dhufe, jalqaba himaas miti. Dabalees, dhimmi akka qubee guddaan jalqabu isa taasisu

hinjiru. Kunimmoo hanqina fayyadama kanaan mul'atuudha. Kunis, sirna malee gidduu himaatti gargaaramuu mul'isa.

- Dabalataan, waraabbii kanammoo yaalaallu, “Ganama *Sa`atii* 2:30 irraa *Eegalee* ta’a hojjetaan *Waajjirichaa* dandeettiiwwan gitiine hojjiichaa barbaadaman guutu kamiyyuu kan *Glmoo`uu* danda’u ta’a isaa isaanii ni beeksifna.” Waraabbii kana keessattis jechoonni luucceffamuudhaan jala sararaman ittifayyadamni qubguddeessaa keessa himaatti jechoota akkamiitiif seera oolu sana kan hordofe miti. Kanaafuu, hanqina ittifayyadama qubgudeessaa ta’ee mul’ata.
- Fakkeenya biroota yoo cimsinu, “...xalayaa lakk.kss01/WG-2/8/184 guyyaa 04/01/99 *biiroo siivil sarvisiifi bulchiinsa gaarii oromiyaa* iraa darbee...” waraabbii kana keessattis kan jala sararame maqaa dhaabbataa waan ta’eef jechoonni hundinuu qubee guddaan jalqabuu barbaachisa. Barreeffama kana keessatti garuu hanqina ta’ee mul’ata.

4.2.5. Hanqina Caasaa Afaaniitiin Walqabatan

Caasaan afaanii barreeffama tokkoof lafee dugdaati. Barreeffamni caasaa afaan ittiin barreeffamee san utuu hineegin barreeffame ergaa barbaadame tokko galmaan gahuu hindandaa’u. Caasaan barreeffama Afaan Oromoo yeroo barreessan eegamuu baannaan ergaa dabarsuuf yaadame kallattiisaa jijjiiruu danda’a. Fayyadama caasaa afaanii keessaa inni tokko qindoomina mathimaafi xumuraati. Yaada kana William (2005:270) irratti yoo ibsu, “A verb must agree with subject in number and person.” Jedha. Haaluma kanaan, barreeffamoota hojjetoota mootummaa waajjiraalee mootummaa qaaccessuun rakkoolee caasaa isaan qaban ilaaluuf yaalamee jira. Haala gadiitiin waraabbii kallattiin barreeffama isaanii keessaa fudhatamuudhaan ibsi barbaachisu ittikennamee jira.

- ✚ “...*Waajjira Bulchiinsaaf Nageenya Aanaa Colleetiif*”, hima kana keessatti waanti caasaa Afaanichaa faallessee argame ittifayyadama walqabsiiftuutiin walqabata. Kunis, ergaa barreeffamichaa kallattii jijjiiree jira. Yoo hiikne “nageenya waajjira bulchiinsaaf, Aanaa Colleef kennuu” kan jedhu ta’a. ‘fi’n

walqabsiiftuu barbaadamteedha garuu, ‘f’n abbummaa mul’istu hojiirra oolte. Kan barreeffamuuf yaadame “*Waajjira Bulchiinsaafi Nageenyaa Aanaa Colleetiif*” jedhuutu barbaadame.

✚ Dabalataan, “...*ajeechaa obbo Masarat Maammuyyee fi du`aa obbo Shimallis Asaffaatiin raawwate...*”, kan jedhu keessatti jechi ‘*du`aa*’ jedhu, ibsa maqaa ta`ee jira silaa bakka sanatti galuuf kan barbaadame maqaa ‘*du`a*’ jedhu ture. Haalli kunimmoo, jijjiirraa hiikaa barreeffamicha keessatti fida. Kan nuhubachiisus, jechi kam maal akka ta`ee fi eessatti akka gargaaru beekuu dhabuu isaanii agarsiisa. Gabaabumatti hanqina caasaa Afaan Oromoo dhabuu hojjetoota mana hojii mirkaneessa.

✚ Akkasumas, xalayaa biroo irraa “...*argachaa iddoo hojii akka ramadan...*” hima kana keessatti caasaa afaanii kan hineegganne jecha ‘*ramadan*’ jedhuudha. Jechi kun silaa iddoo galumsa sanaatti mathima ramaddii lammaffa danuu ‘*isin*’ jedhu waliin hojjetuuf kan gale ture. Amma garuu ramaddii isaa dhiisee gara ramaddii sadaffaatti jijjiirame. Kun kan agarsiisu, rakkoo hanqina walsimannaa dhabuu lakkoofsaafi ramaddii nutti mul’isa. Ittidabalees, xalayaa waajjira Aadaafi Turizimiirraa baate keessaa fudhatame “... *ayyaana kana kabajuuf naannoo biroof konkolaataan waan dhufaniif...*” kan jedhu keessatti jechi ‘*biroof*’ jettu caasaa himichaa utuu hineegiin seenee hiika isaa jijjiiree jira. ‘*biroof*’ kan jedhu ‘*dhufaniif*’ kan jedhu waliin kan deemu miti. Kanaaf, ‘*biroof*’ osoo hintaane ‘*biroorraa*’ kan jedhu yoo ta’e caasaa himichaa faana deemuu danda’a. “*biroof*” kan jedhu wanti tokko akka kan biraaf raawwatamu kan mul’isuudha; “*biroorraa*” kan jedhu garuu durduubee bakkaan walqabatu ta’a.

✚ Gama biroon xalayaa waajjira biroo keessatti kan mul’atu immoo, “... *Gabaasaa hojii kurmaana 3^{ffaa} bara 2008 erguu ilaala.*” Kan jedhu yeroo ilaallu; hima kana keessatti caasaafi ergaan isaa jijjiiramee jira. Akka yaada kanaatti waanti ergame namicha gabaasarra hojjetuudha malee gabaasa miti jechuudha. Kunis, waanti barreeffamuuf yaadameefi kan barreeffame ergaan inni dabarsu walhinargu jechuudha. Akkasuma, yaada biroos yoo ilaalle “...*akka waajjiraatti adeemsota*

mana hojii keenyatti jiru qindeessinee xalayaa miiltoo fuula — tana waliin walqabsiifnee isinii ergnee jira.” Hima kana keessatti walsimannaan mathimaafi gochimaa hinjiru. Gochima isaa yoo ilaalle ‘jira’ jedha kun mathima ramaddii sadaffaa waliin kan deemuudha ramaddii 1^{ffaa} danuu waliin kan deemu miti. Ta’uu kan qabu garuu, mathima ramaddii tokkoffaa danuu waliin kan demu ta’uu qaba ‘jirra’ kan jedhu isa sirrii ta’a. Kunis, hanqinni walsimannaa jiraachuu nuuf mirkaneessa.

✚ Dabalataan beeksisaa biroo keessatti, “Ganamaa sa’atii 2:30 irraa eegalee ta’a hojjetaan waajjirichaa dandeettiiwwan gitiine hojjichaa barbaaddaman guutu kamiyyuu kan galmaa’uu danda’u *ta’uu isaa isaanii* nibeeksifna.” Hima kana keessatti hanqina walsimannaa mathimaafi gochimaatu mul’ata. Innis haala kamiin kan jedhuuf abbummaa lama gonkumaa walbiratti gargaaramuun hindanda’amu *isaa isaanii* kan sirreeffamuu danda’u garuu yoo isaa/isaanii jedhe qofadha.

✚ “Jijjiirraa addee Maqdas Hayiluu raawwatamee *isiin* beeksisuu ilaala.” Hima kana keessattis yoo xiinxalle jechi “*isiin*” jettu hiika raawwataa/mathima gocha kanaa jijjiirtee jirti. Akka jiru kanatti hiikni isaa kan beeksisaa jiru aadde Maqidaa ta’uu hubachiisa garuu, kan barreeffamuuf barbaadame W/SSBG Aanaa Colleetu W/Dh.Dub.Daa’immanii akka beeksisaa jirutti barreeffame. Kanaafuu, jechi ‘*isiin*’ jedhu gara ‘*isin*’ kan jedhuutti sirrachuun barbaachisaadha. Yoo ta’uu baate garuu caasaa afaanichaa duukaa walfaallessee argama. Akka xiinxalichaatti hanqinni caasaa jiraachuu sakatta’i sanadaa kun mirkaneessee jira.

4.2.5.1. Hanqina Irradeddeebiin Walqabatan / reduplication/

Irradeddeebiin yaaduma ergaa tokkoof dhaabbatan sarara himaa yookiin keeyyataa keessatti yeroo lama yookiin sanaa ol-deddeebisanii jechoota garaagaraa fayyadamuun barreessuudha. Kunimmoo, karaa gabaabaa ergaan darbu dhiisanii tulluu naanna’aa ooluudha. Yaada kanas waraabbii garaagaraatiin deggerree haalaallu:

- “Ragaa human nama dhaab.fi BLTO fi WLTO Barnoota fi leenjii irra jiran isiniif erguu ibsuu ilaala.” Kan jedhu ‘erguu’ yookiin ‘ibsuu’ kan jedhu tokko keessaa fayyadamuun sirrii ta’a. Barreeffama waajjira kanaa keessatti kan mul’atu xumura muummee lama walfaana gargaaramuu isaati, ‘erguu’ kan jedhuufi ‘ibsuu’ kan jedhu akka galumsichaatti hojii tokkoof waan dhaabbataniif isaan keessaa tokkotti yoo gargaaramne ergaa sirrii ta’e dabarfachuu nidanda’a.
- Fakkeenyi biroon immoo, “Iddoo duwwaa gita hojii irratti ogeessi iddoo sana ga’umsa qabu akka nuuf qacaramu haala nuuf mijeessitan gaafanna.” Gaaleewwan luucceffamanii jala sararaman himicha keessatti ergaa tokko bakka bu’an kanaafuu, irradeeddeebi’amanii kan barreeffamaniidha. Gaaleen yookiin jechi ergaa tokkoof dhaabbatee hima tokko keessatti yeroo lama irradeebi’amee barraa’e irradeeddeebii mul’isa.
- “Kanaafuu haaluma kanaan” beeksisa mana hojii keessaa bahe irraa kallattiin kan fudhatameedha. Walqabsiiftuu kana yoo ilaalle yaaduma walfaakkatu ofkeessaa qabu. Garuu altokkichatti bakka tokkotti ittifayyadamanii jiru. Akka fayyadama afaaniitti garuu kun hanqina barreessaati. Kanaafuu, rakkooleen akkasiis jiraachuu isaaniitiif fakkeenya ta’uu danda’a jechuudha.
- Dabalataan, “...akka waajjiraatti adeemsota mana hojii keenyatti jiru qindeessinee xalayaa miiltoo fuula — tana waliin walqabsiifnee isinii erginee jira.” yaada kana keessatti jechi ‘waajjiraatti’ jedhuufi gaaleen ‘mana hojii keenyatti’ jedhu hiikaan tokko. Barreeffamicha keessatti garuu irradeeddeebiin jiraachuu kan mul’isaniidha.

Walumaagalatti, barreeffamoota hojjettoota mootummaa kana keessaa kan hubachuu dandeenye hanqina irradeeddeebii akka qabaniidha. Rakkoon kunimmoo, gahumsa gadifageenya qabu caasaa afaaniirratti dhabuu kan mul’isuudha.

4.2.6. Dhiibbaa Afaan Birootiin Kan Walqabatu

Barreeffamni tokko hawaasa walfaakkaatee afaan tokko dubbatu keessatti ergaa ifaa ta’e dabarsuudhaaf dhiibbaa afaan biroo irraa bilisa ta’uun baay’ee barbaachisaadha. Afaan

tokko cunqursaa jala turuun rakkoolee gama kanaan mul'ataniif akka saaxilamu taasisa. Jechoonni afaan biroo afaan sana keessatti olaantummaa akka argatan godha. Sapir (1921), dhiibbaa afaan biroo jedhee wayita ibsu, dhiibbaa afaanni tokko kan biraarraan gahu inni salphaa jedhamu ergifannaa jechootaati. Dabalees, hawaasni tokko aadaa kan waliif ergisu taanaan jechoonni aadaa sanaan hidhata qabanillee duukaa fudhatamu jechuudhaan lafa kaa'ee jira. Haaluma kanaan, barreeffamoota mana hojii mootummaa keessattis dhiibbaan jechoota afaan biroo bal'inaan kan mul'ataniidha. Fakkeenyaaf, jechoota akka: *paakeejii, siistema, cheek-liistii, orijinaala, footo-koppii, seektera, poolisii, zoonii, atileetiksiifi* kan kana fakkaatan barreeffama hojjetoota mootummaa keessatti ni'argamu. Isaan kunimmoo, ergaan sun akka dubbisaa bira hingenyeef gahee guddaa taphatu. Walumaagalatti, xiinxalli kun dhiibbaan gama kanaas jiraachuu nuuf mirkaneessee jira.

Gabatee:5. Xiinxala bargaaffilee Afaan Oromoon barreessuu keessatti hanqinni hojjetoota mootummaa waajjiraalee mootummaa maalfaa akka ta'an adda baasuutiin walqabatan

Tartiiba Gaaffilee	Filannoowwan kennaman	Bay`ina deebistootaa			
		Dhi	Dub	W/Q	%`n
1. Akaakuu bareeffamaa kanneen gadii keessaa kam irratti hanqina qabdu? Maaliif?	A. Xalayaa	2	1	3	6.5
	B. Beeksisa	10	5	15	32.5
	C. Gabaasa	10	7	17	37
	D. Qaboo yaa`ii	11	-	11	24
	Idaa`ama	33	13	46	100
2. AfaanOromoon wayita xalayaa barreessitan hanqinni keessan inni ifatti mul`atu maali?	A. Caasluga	6	2	8	17.5
	B. Sirna-tuqaalee	4	3	7	15
	C. Qubeessuu	13	7	20	43.5
	D. Hundaa	10	1	11	24
	Idaa`ama	33	13	46	100
3. Afaan Oromootiin xalayaa, beeksisaafi gabaasa barreessuu keessatti irra caalaa rakkoon sinquunnamu kami?	A. Filannoo jechootaa	5	1	6	13
	B. Ittifayyadama sirna tuqaalee	6	4	10	22
	C. Qubeessuu	14	5	19	41
	D. Caasaa afaanii	4	1	5	11
	E. Ijaarsa birsagaa	4	2	6	13
	Idaa`ama	33	13	46	100

Akka **Gabatee 5** gaaffii 1^{ffaa} irraa arguun dandaa`amutti, odeef-kennitoonni 3(%6.5) akaakuu barreeffamaa keessaa kan isaan irratti hanqina qaban xalayaa bareessuudha. Odeefkennitoonni 15 (%32.5) Kan ta`an immoo hanqinni isaanii beeksisa barreessuurratti; dabalataan, odeef-kennitoonni 17(%37) immoo hanqina barreessuu wayita gabaasa barreessan qabaachuu isaanii ibsaniiru. Dhumarratti, odeef-kannitoonni 10(%24) kan ta`an kanneen qaboo yaa`iirratti malee hanqina hinqabnu kan jedhaniidha. Kanumaan walqabatee, gaaffii maalif? Jettu wayita deebisan, gabaasa barreessuun yaada bal`aafi qindeessuu gaafatuudha. Adeemsa qindeessuu keessatti immoo dogongorri uumamuuf karaan akka banamu kan taasisuudha. Kunis, kan dhufu wayita barreeffamu waan hundatti xiyyeeffannoo kennuu dhabuudha. Bal`inni barreeffamaa dabalaa wayita deemu hanqinni uumamus dabalaa deema. Kanaafuu, caalmaatti hanqinni isaan qabanis barreeffamoota jiran keessaa gabaasa gubbaatti akka ta`e ibsanii jiru. Sakatta`a sanadaa keessaa waanti argames yaaduma kanaan kan walsimatuudha.

Kana qofaa miti, afgaaffii biroon akaakuu barreeffamoota mana hojii keessaa kam irratti hanqina qabdu? Gaaffii jedhuuf odeef-kennitoonni yaada gaditti qaaceffame laatanii jiru. Yeroo hedduu barreeffamni nurkaa dheeratu gabaasa. Gabaasa barreessuuf yaada qindeessuu gaafata, yaadni qindeeffamu kunis bal`ina waan qabaatuuf hanqinaan guutamuu danda`a. Sababni isaas, hojjettoonni kan irratti xiyyeeffatan yaadicha malee seera afaaniifi fayyadama isaatiif xiyyeeffannaa guddaa hinlaatani. Haalli akkasiimmoo, hanqina kanaaf isaan saaxila jechuudha. Kanaafuu, xiinxala kanarraa waanti hubatamu xiyyeeffannaa kennuu dhabuun isaanii akka dogoggoran taasissee jira. Xiinxalli sanadaas yaaduma kana nuuf cimsa jechuudha.

Akka **Gabatee 5**, gaaffii lakkoofsa 2^{ffaa} irraa xiinxalamutti, odeef-kennitoonni 8 (%17.5) dogongorri isaan uuman inni guddaan caasluga akka ta`e yoo ibsan; odeef-kennitoonni 7(%15) immoo dogongorri isaanii inni guddaan sirna tuqaalee akka ta`e ibsaniiru; 11 (%24) kan ta`an immoo rakkoon isaanii inni guddaan qubeessuu, sirna-tuqaaleefi caasluga yoo ta`u; 20 (%43.5) garuu dogongorri isaanii inni guddaan qubeessuun kan walqabate akka ta`e ibsanii jiru. Yaada odeef-kennitootaa kanarraa hubachuun kan

dandaa`amu harki caalu hojjettoonni mootummaa mana hojii mootummaa dogoggorri guddaan isaan qaban kan qubeessuu, waliin walqabate ta`uu qoratichatti agarsiisee jira. Qubeessuun sagalee iddoo malee dheeressuu, iddoo malee gabaabsuu akkasums, jabeessuufi laaffisuu dabalatee hanqina qindoomina sagalee qabaachuu isaanii nutti agarsiisee jira. Kanafuu, qaaccessi bargaaaffii kun qabxiilee qaaccessa dookimantii geggeeffame keessatti mul`atan nuuf mirkaneesseera.

Akka **Gabatee 5** oliitti gaaffii 3^{ffaa} irraa xiinxalamutti, odeef-kennitoonni 6(%13) rakkoon isaanii filannoo jechootaa akka ta`e ibsanii jiru, odeef-kennitoonni 10 (%22) immoo rakkoon isaan quunnamu ittifayyadama sirna tuqaalee akka ta`e ibsaniiru. Dabalataan, odeef-kennitoonni 19 (%41) rakkoo qubeessuu akka qaban ibsaniiru. Odeef-kennitoonni 5(%11) immoo rakkoo caasaa afaanii akka isaan qaban nihubachiisu. Dhumarratti, odeef-kennitoonni 6(%13) rakkoo isaan qaban gama kanaan osoo hintaane ijaarsa birsagaa akka qaban ibsaniiru. Waliigalatti, deebii odeef-kennitoota gaaffii kanaa irraa hubachuun kan dandaa`amu rakkoon isaan quunnamu kan qubeessuun walqabate akka ta`e ifatti kan mul`atuudha. Kunis, bu`aa qaaccessa ragaalee sakatta`a dookimantiirraa argaman nimirkaneessa.

Gama biroota, Af-gaaffii yaada kana waliin walqabaturratti odeef-kennitoonni yaadni isaan kennan, rakkoon irracaalaatti isaan mudatu qubeessuun kan walqabatan ta`uu akka rakkoo olaanaatti ibsanii jiru. Rakkoon kun immoo, seera qubeessuu Afaan Oromoo irratti gahumsi isaanii bay`ee gad-aanaa akka ta`e nuuf mirkaneessa. Xiinxalli kunis, hanqina sakatta`a dookimantii keessatti mul`atan waliin kan waldeggeraniidha.

Gaaffii 4^{ffaa} barreeffamoota mana hojii Afaan Oromoon barreessuu irratti hanqina qabdan sadarkaadhaan ibsaa

Gabatee:6. Xiinxala hanqina barreessuu Afaan Oromoo hojjettoota mootummaa sadarkaadhaan

Hanqina	Safartuu											
	5		4		3		2		1		Idaa`ama	
	Lakk.	%	Lakk.	%	Lakk.	%	Lakk.	%	Lakk.	%	Lakk.	%
Caasaa afaanii	8	17.4	2	4.3	-	-					10	21.7
Qubeessuu	12	26.1	4	9	-	-					16	35
Sirna tuqaalee	7	15.2	2	4.3	1	2.2					10	21.7
Xinjecha	5	10.8	-	-	1	2.2					6	13
Filannoo jechootaa	4	9	-	-	-	-					4	8.6
Idaa`ama	36	78.3	8	17.4	2	4.3					46	100

Furtuu = Daran olaanaa-5, Olaanaa-4, Giddu-galeessa-3, gad-aanaa-2, Daran gadaanaa-1

Akka **Gabatee 6** armaan olii gaaffii 4^{ffaa} irraa hubatamutti, odeef-kennitoota bar-gaaffiin kun raabsameef keessaa sadarkaa hanqina qabani yeroo ibsan qubeessuun namoota 16(%35) sadarkaa duraa qabatee jira. Ittidabaluudhaan, hanqinni sirna tuqaalee hojjettoota kana biratti mul`atu namoota 10(%21.7) sadarkaa lammaffaa qabatee akka argamu xiinxalli ragaa argamee nuuf mirkaneessa. Haaluma walfakkaatuun, hanqinni caasaa afaanii hojjettoota mana hojii mootummaa biratti argamu namoota 10(%21.7) argachuun sirna tuqaalee waliin sadarkaa tokko irratti argamuu danda`ee jira. Hanqinni xinjechaan walqabatani, barruu isaanii keessatti argama jedhaanii filatanillee namoota 6(%13) argatee gulantaa ittaanu qabatee jiraachuu isaa xiinxalichi mirkaneessee jira. Dhumarratti, hanqina filannoo jechootaatiin walqabatan jiraachuu isaayyuu waan hinamanneef namoota 4(%8.6) sadarkaa dhumaarratti barreeffama isaanii keessa jiraachuu mala jedhanii ibsuuf yaalii godhanii jiru. Xiinxalliin kun kan nutti agrsiisu ammallee qubeessuu dadhabuun mana hojii mootummaa keessatti hojjettoota

mootummaa biratti bal`inaan argamuu isaaf cuunfaa amansiisaa ta`uu mul`isee jira. Sakatta`a ragaalee dookimantii wajjin walbira qabamee yoo ilaalames qabxiin kun sirriitti kan mirkaneessudha.

Gabatee:7. Xiinxala bargaaftii Dogongorri Afaan Oromoon barreessuu hojjetoota mootummaa waajjiraalee mootummaa eessaa akka maddan eeruun walqabtan

Tartiiba gaaffilee	Filannoowwan kennaman	Bay`ina deebistootaa			
		Dhi	Dub	W/Q	%`n
5. Hanqinoonni caasaa afaanii beeksisa, xalyaafi gabaasa Afaan Oromoon barreessuu keessatti mul`atan kam irraa maddu?	A.Xiyyeeffannoo ittikennuu dhabuu	7	1	8	17.5
	B.Shaakala barreessuu dhabuu	3	2	5	11
	C.Beekumsa caasluga afaanichaa dhabuu	18	8	26	56.5
	D.Hundaa	5	2	7	15
	Idaa`ama	33	13	46	100
6. Afaan Oromoon xalayaa, gabaasaafi beeksisa barreessuu keessatti madda hanqina qindoominaa kan ta`u kami?	A.Fedhii barreessuu dhabuu	1	--	1	2
	B.Imaammata barnootaa	3	--	3	6.5
	C.Shaakala barreessuu dhabuu	6	5	11	24
	D.Gahumsa fayyadama afaanii dhabuu	23	8	31	67.5
	Idaa`ama	33	13	46	100
7. Leenjiiwwan gagga-baboon Afaan Oromooratti kennamuu dhabuun madda hanqinaa ta`uu danda`aa? Akkamitti?	A. Eeyyee	29	11	40	87
	B. Lakki	4	2	6	13
	Idaa`ama	33	13	46	100

Akka **Gabatee 7** gaaffii 5^{ffaa} irraa hubatamutti, odeef-kennitoonni 8(%17.5) xiyyeeffannoo ittikennuu dhabuudha kan jedhan yoo ta'u; 5(%11) shaakala barressuu dhabuudha jechuudhaan yaada isaanii ibsanii jiru. Dabalataanis, 26(%56.5) beekumsa caasluga afaanichaa dhabuu hojjettoota mootummaa mana hojii mootummaa madda rakkoo kanaa akka ta'e xiinxalichi ni agarsiisa. Dhumarratti, 7(%15) immoo maddi rakkoo beekumsa caasluga afaanichaa dhabuu, shaakala barreessuu dhabuu, akkasumas, xiyyeeffannoo ittikennanii barreessuu dhabuu akka ta'e ibsanii jiru. Walumagalatti, deebii odeef-kennitootaa kanarraa waanti hubatamu hojjettoonni mootummaa mana hojii mootummaa yeroo barreeffamoota kanneen akka gabaasaafi dhimmoota adda addaa Afaan Oromoon barreessan caasaa afaanichaa beekuu dhabuun madda hanqina barreessuu isaanii akka ta'e xiinxala kanarraa hubachuun danda'ameera.

Xiinxallii gaaffii kanaafi kan sakatta'a dookimantii walbira qabamuun yoo ilaalamanis hanqinni walfakkaataan barreeffamoota sakattaa'aman keessatti mul'ataniiru. Mathimaafi xumura walhinsimne, jechoota ulaagaa ijaarsa hinguunnetu mul'ata akkasumas, himoota seeraan hinqindooftetu jiru. Kanaafuu, hanqina mul'atan kana nuuf mirkaneessa jechuudha.

Akka **Gabatee 7** olii gaaffii 6^{ffaa} irraa argametti, odeef-kennitoonni 1(%2) fedhii barreessuu dhabuu yoo jedhan, 3 (%6.5) immoo imaammata barnootaati nudanqe jedhaniiru. 11(%24) shaakala barreessuu dhabuu isaanii yoo ibsan. 31(%67.5), immoo wayita beeksisaafi xalayaa barreessan hojjettoonni mootummaa mana hojii mootummaa gahumsa fayyadama afaanii dhabuun akka madda hanqina isaanii ta'e ibsanii jiru. Yaada odeef-kennitootaa kanarraa hubachuun akka dandaa'amutti; hojjettoonni mootummaa gahumsa fayyadama barreeffama isaanii Afaan Oromoon barreessanirratti dhabuun dogongoraan barreessuu barreeffama isaanii keessatti uumaa akka jiru hubachuun nama hindhibu.

Dabalataanis, yaaduma kana bifa afgaaffiitiin odeeffannoon argame wayita xiinxalamu, maddi isaan eeranis hojjettoonni mana hojii mootummaa gahumsi isaan ogummaa kanaan

qaban yeroo hedduu gad-aanaadha sababni isaas Afaan Oromoon barreessuu salphisanii ilaaluudha. Kunimmoo, yeroo bay`ee madda rakkoo ta`ee argama.

Gama biroon, namootuma baratani waa`ee afaanichaa beekantu, Afaan Oromoo barreessurratti xiyyeeffannoo ittikennuu dhabuunsanii madda rakkoo kanaa akka ta`e hojjettoonni mana hojii tokko tokko ni`ibsu. Yaadni isaanii kun hanqinoota sakatta`a dookimantiifi xiinxala bargaaftiitiin argame waliin kan walsimatu ta`e argama. Walsimachuun xiinxala kanaa immoo dhugummaa waan kanaa nuuf mirkaneesseera.

Akka **Gabatee 7** armaan olii gaaffii 7^{ffaa} irraa hubatamutti, odeef-kennitoonni 40 (87%) kan taa`an `eeyyee` rakkoo barreessuu hojjettoota mootummaatiif sababa ta`uu danda`a kan jedhan yoo ta`u. 6 (13%) kan ta`an immoo sababa ta`uu hindanda`u jedhuudhaan yaada isaanii laatanii jiru. Odeeffannoo odeef-kennitootaa kanarraa waanti hubatamuu danda`u garuu leenjiidhaaf barnoota bu`uura ogummaa barreessuu isaanii guddisuufi cimsu dhabuun isaanii madda rakkoo kanaa akka ta`e salphaatti kan hubachiisuudha. Xiinxalli ragaalee dookimantii isaaniirraa argames, beekumsi isaan ogummaa kanaan qaban gama fayyadama afaaniitiin gadifageenya kan hinqabne ta`uu nutti mul`isa. Kunis, jijjiirama yeroo yeroon qoratamee dhimma afaaniirratti ifa bahu argachuu dhabuun hanqina barreessuu hojjettoota kanaaf sababa ta`ee jira.

Yaada dabalataa gaaffii 7^{ffaa} irratti yoo ibsan, leenjiin hojiirraa ogummaa kanaan dabalataan kennamuu dhabuun hanqina barreeffama isaanii keessatti isaan mudataa jiruuf sababa ta`uu akka danda`e ibsanii jiru. Gama biroon, Namoonni waajjira keessaa hojjetanillee ilaalcha namni kamiyyuu Afaan Oromoon barreessuu danda`a jedhamu qabaachuun isaanii hanqinoota kana fakkaataniif saaxila isaan baaseera. Walumaagalatti, yaada isaaniirraa waanti hubatamu, leenjii gaggabaabaa yeroo yeroon haaromsa ogummaa barreessuurratti kennamuu dhabuun hojjettoota mootumaa rakoollee mul`atan kanaaf madda ta`uu akka danda`e xiinxalli bargaaftiifi afgaaffii xiinxala sakatta`a dookimantii keessaa bahan bu`uureffachuun nimirkaneeessa.

4.3. Afaan Oromootiin barreessuu keessatti dogongorri hojjetoota mootummaa biratti mul`atan afaanicha rakkoo maaliirra buusuu danda`a yaada jedhuun kan walqabatu

Gaaffiin 8^{ffaa}n gaaffii banaa odeef-kennitootaaf akka isaan yaada isaanii kennaniif dhiyaateedha. Afaan Oromoo yeroo ittiin barreessan rakkoolee garaagaraatiin guutamee kan barreeffamu yoo ta`e guddina afaanichaa duubatti harkisa. Dabalataanis, dogongorri barreessuu hojjetoota mootummaa biratti mul`atan namoota afaan sana qulqulleessanii barreessuu barbaadaniif gufuu guddaadha. Walumaagala, namoonni baratanii mana hojii mootummaa keessaa hojjetan rakkoo ogummaa barreessuu kan qaban yoo ta`e guddina ogummaa barreessuu afaan sanaa gara duubaatti kan harkisuufi afaanota biroo ogummaa kanaan guddatanii wajjin dorgomuu akka hindandeenye kan taasisu ta`uusaa sirriitti irraa hubanna. Dabalataanis af-gaaffii taasifame yoo xiinxallu, ergaan barreeffamaan darbu ciccitaa akka ta`uufi seeraan dubbisaa bira akka hingeenye taasisa jedhanii jiru. Kunimmoo, dhaloota dhufuufis dogongora dhaalchisuu akka ta`e ibsaaniiru. Walumaagalatti, yaada kanarraa kan hubannu hanqinni barreessuu hojjetoota mootummaa biratti mul`atu guddina afaanichaa akka gufachiisu ta`uufi waaltina afaanichaas duubatti deebisu akka ta`e mirkaneeffanna jechuudha.

Gabatee:8. Xiinxala bargaaffii Rakkooleen Afaan Oromoon barreessuu hojjettoota mootummaa biratti mul`atan akkamitti fooyya`uu akka danda`amu waliin walqabatan

Tarree Gaaffilee	Filannoowwan kennaman	Bay`ina deebistootaa			
		Dhi	Dub	W/Q	%`n
9. Rakkoo barreeffamoota mana hojii Afaan Oromootiin barreessuu irratti qabdan fooyyeffachuuf tattaaffiin isin gootan hammami?	A. Bay`ee olaanaa	1	1	2	4.3
	B. Olaanaa	2	-	2	4.3
	C. Gadaanaa	19	10	29	63
	D. Daran gad- aanaa	11	2	13	28.4
	Idaa`ama	33	13	46	100
10. Beeksisaa, gabaasaafi xalayaa Afaan Oromoon yemmuu barreessitan hanqina fooyyessuuf kanneen gadii keessaa kamirratti xiyyeeffachuu qabdu? Maaliif?	A. Qubeessuu	2	3	5	11
	B. Sirna tuqaalee	7	1	8	17
	C. Caasaa afaanii	8	2	10	22
	D. Hunda	16	7	23	50
	Idaa`ama	33	13	46	100
11. Seera barreessuu Afaan Oromoo barreeffama keessan keessatti hojiirra oolchuuf shaakala nitaassiftuu?	A. Eeyyee	31	12	43	93
	B. Lakki	2	1	3	7
	Idaa`ama	33	13	46	100
12. Afaan Oromootiin yemmuu barreessitan hanqinni jiraachuufi dhibuu isaa waliif nigulaaltuu?	A.Eeyyee	6	3	9	19.5
	B.Lakki	7	3	10	22
	C.Yerootokko tokko	20	7	27	58.5
	Idaa`ama	33	13	46	100

Akka **Gabatee 8**, Olii gaaffii 9^{ffaa} irraa argamutti, odeef-kennitoonni 2 (%4.3) daran olaanaa akka ta'e kan ibsaniidha. Dabalataan, 2 (%4.3) olaanaa akka ta'e kan ibsan yoota`u, 24 (%52) sadarkaa gadaanaan fooyyeffachuuf yaalii akka isaan godhan kan ibsaniidha. 13 (%28.4) hanqina isaanii fooyyeffachuuf yaaliin isaan godhan daran gadaanaa akka ta'e kan ibsaniidha. Deebiin odeef-kennitoota kanaa yeroo xiinxalamu, hojjettoonni dhibbeentaan caalan sadarkaa gadaanaatiin hanqina isaanii fooyyeffachuuf yaalii akka taasisan kan hubachiisuudha. Sadarkaa gadaanaa ta`uun isaa kunimmoo hanqinni jiru hidda isaarraa akka buqqa`u kan taasisu utuu hintaane akkuma jiruun akka ittifufu kan taasisuu ta`uu mirkaneessa.

Dabalataan, afgaaffiin dhimma kanaan walqabate wayita dhiyaatuuf deebiin isaanii hanga tokko rakkoolee mul`atan furuuf walii waliisaanii akka tumsan ibsaniiru. Ta`ullee, kana gochuun furmaata gahaa miti rakkoolee kana hundee isaarraa furuu kan danda`u hojjettoota kanneeniif bakki hanqina isaanii qoratamee addaan baafamee barnootaafi leenjii gahaan kennamuu yoo danda`eedha yaada jedhu odeef-kennitoonni fala kaa`anii jiru. Xiinxallii bargaaffiifi afgaaffii kanarraa waanti hubannu dhugaan jiru hanqina isaanii furuuf yaaliin isaan taasisan kan sadarkaa keessa seenuu danda`u akka hintaane hubanna. Hanqinni sakatta`a dookimantiirraa argames kanuma nuuf mirkaneessa.

Gabatee 8, olii keessatti gaaffii 10^{ffaa} n yeroo xiinxalamu, odeef-kennitoonni 5 (%11) kan ta`an qubeessuu irratti xiyyeeffachuu qabna warra jedhaniidha. Odeef-kennitoonni 8 (%17) kanneen ta`an immoo xiyyeeffannoon sirna tuqaaleerratti kennamuu qaba kanneen jedhan wayita ta`u; 10 (%22) kan ta`an immoo caasaa afaaniirratti xiyyeeffachuu barbaachisa warra jedhaniidha. Dhumarratti garuu, odeef-kennitoonni 23 (%50) kan ta`an qubeessuu, sirni tuqaaleefi caasaan afaan sanaa barreeffama keessatti jijjiirama fiduuf xiyyeeffannoo warra barbaadaniidha jedhanii jiru. Xiinxala kanarraa hubachuun kan dandaa`amu qabxiilee eeraman kanatti xiyyeeffachuun barreeffama mana hojii keessatti fooyya`insa fiduu akka danda`u nuhubachiisa. Sakatta`a dookimantii keessatti hanqinni mul`atanis isaanuma kanaan kan walqabatan waan ta`eef isaan kanarratti xiyyeeffachuuf, beekumsa iddoofi bakka ittibarbaachisanii qabaachuun isa dursuudha. Gaaffii Maalif?

jechuuf xiyyeeffannoon isaan kanarratti taasifamu barreeffama tokko qindaawaa akka ta`u warra taasisaniidha. Isaan keessaa tokko kan hanqatu yoo ta`e ergaan barbaadame darbuu hindanda`u. Kanaafuu, addeemsa barreessuu Afaan Oromoo keessatii namni kamiyyu qabxiilee kanneenirratti xiyyeeffachuun barbaachisaa ta`uusaa akka yaada furmaataatti ibsaniiru.

Gaaffii afaaniin dhiyaateef yaadni odeef-kennitootarraa argame irracaalaan isaanii maalirratti akka xiyyeeffatan kan beekan akka ta`e hubachiisa. Isaanis waanti isaan irratti xiyyeeffatan ittifayyadama sirna-tuqaalee, qub-guddeessa, dheeressuufi gabaabsuu sagalee dubbachiisaa, jabeessuufi laaffisuu sagalee dubbifamaafi filannoo jechootaa dhimma barreessanii wajjin adeeman sirriitti beekuu akka ta`e ibsanii jiru. Haata`u malee, xiinxala sakatta`a dookimantii taasifamerraa; xiyyeeffannoo isaanii kana yaadaan beeku malee gochaan waraqaarra qubachiisuun hanqina ta`ee isaan biratti mul`ata. Yaaduma kana raawwii barreeffama isaanii sakatta`a dookimantii keessatti akka rakkootti arganna jechuudha. Kanaafuu, beekumsa sammuu isaanii keessa jiru baasanii akka ittigargaaramaniif deggersi barbaachisaan furmaata rakkoo kanneeniif ta`a jechuudha.

Akka **Gabatee 8**, olii gaaffii 11^{ffaa} irraa argamutti, odeef-kennitoonni 43 (%93) ‘eeyyee’ shaakala nigoona jedhanii kan ibsan yoo ta`u, 3(%7) immoo lakki shaakala barbaachisaa ta`e hintaasifnu jedhuun yaada isaanii laatanii jiru. Yaada odeef- kennitootaa kanarraa hubachuun akka dandaa`amutti hojjettoonni mootummaa waajjiraalee mootummaa Afaan Oromootiin yeroo barreessan hedduun isaanii hanqina gama seera afaanichaa eeganii bareessuutiin qaban fooyyeffachuuf yaalii barbaachisaa ta`e akka godhan hubachuun nama hindhibu. Shaakallii taasisuun garuu gahumsaan alatti bu`aqabeessa miti. Dabalataanis, xiinxala sakatta`a dookimantii isaaniirraa akka isaan yaalii akkasii taasisaa jiran waanti ifatti mul`isus hinjiru. Sababni isaas himoota muraasa keessatti dogongora qubeessuu, sirna tuqaaleefi caasaan walqabatan argachuun salphaa waan ta`eef. Namoota fooyya`insaaf hojjetaniif garuu jijjiirama arguun salphaa ture. Kanaafuu, yaaliin isaan jedhan gocha isaan raawwatan waliin yoo walhinsimu ta`e tattaaffiin isaan godhan

bu`adhabeessa ta`a. Haaluma kanaan, xiinxalli barreeffama isaanii faallaa filannoo isaanii ta`ee waan argameef yaalii godhuun isaanii bu`aa akka hinqabne nuuf mirkaneessee jira.

Gama birootiin hanqinoota kana furuun akkamitti akka dandaa`amurratti gaaffii dhiyaateef akka yaada odeef-kennitootaatti leenjiin ogummaa barreessuu Afaan Oromooratti yeroo yeroon hojjettoota mootummaatiif akka kennamuu qabuu eeranii jiru. Akkasumas, namoota hojii waajjiraa mana hojii mootummaatti bobba`aniif madaqiinsi akkaataatti Afaan Oromootiin xalayoota, beeksisaafi gabaasaalee mana hojii keessatti barreessan ilaalchisee kennamuufii akka qabullee eeranii jiru. Qabxiin kunis, xiinxala bargaaaffiifi sakatta`a dookimantiitiin waldeggeruun jiraachuu hanqina barreessuu hojjettoota mootummaa biratti argamu mirkaneessuun furmaata kaa`a.

Gabtee 8 olii gaaffii 12^{ffaa} Afaan Oromoon yeroo barreessitan hanqinni jiraachuufi dhibuu waliif nigulaaltuu? jedhuuf odeef-kennitoonni 9 (%19.5) ‘eeyyee’ waliif nisirreessina kan jedhan yoo ta`u, 10 (%22) kan ta`an immoo dogongora keenya waliif hinsirreessinu jedhuun yaada isaanii kennanii jiru. 27 (%58.5) immoo dogoggora isaanii yeroo tokko tokko kan waliif sirreessan akka ta`e odeeffannoo kennamerratti ibsanii jiru. Yaada odeef-kennitootaa kanarraa hubachuun kan dandaa`amu yeroo tokko tokko qofa sirreeffama waliif kennuun isaanii irracaalaan hojiisaanii dogoggora sirreeffama hinqabneen akka guutame kan mul`isuudha.

Dabalataanis, afgaaffii dhiyaaterratti yaada laataniiru isaanis: beeksisaafi gabaasaalee hojii yeroo adda addaa al-tokko tokko akka waliif gulaalan ibsaniiru. Haata`u malee, dhimmoonni isaan gulaalan ulaagaa ogummaa barreessuu guutuu barreeffamichaafi fayyadama afaanii utuu hintaane dhimma barbaadameef barreeffamuu barreeffamichaa akka ta`e ibsanii jiru. Kunimmoo, gulaaluu seera-qabeessa ta`e miti. Yaada kanaraa, waajjiraalee mootummaa gulaalaa afaanii akka isaan barbaachise hubachuun nama hindhibu. Gulaalliin caasaa afaanii irratti hinxiyyeeffanne rakkoolee ogummaa barreessuu isaanii fooyyeessuuf gahaa akka hintaane hubachuunis nidanda`ama.

Walumaagalatti, gabatee kanarraa waanti hubatamu hojjettoonni mootummaa waajjiraalee mootummaa keessaa hojjetan hanqina barreessuu Afaan Oromooratti qaban sadarkaan isaan ittiin fooyyeffachuuf yaalan olaanaa ta`uu dhabuu; rakkoo isaanii fooyyeffachuuf yaaliin isaan godhan akka jiru, yaalii godhuun isaanii kunimmoo rakkoo barreessuu qabaachuu isaanii isaanumtuu akka hubatanii jiran kan nutti mul`isu akka ta`e. Ittidabalees, dogongorri jiraachuufi dhibuu waliif sirreessuuf waanti isaan taasisan darbee darbee qofa ta`uun isaa rakkoo sana furuuf gahaa akka hintaane xiinxala dookimantiirraa bu`aan argame xiinxala bargaaffiifi afgaaffii taasifameen waldeggeruun nimirkaneessa.

BOQONNAA SHAN

Gudunfaafi Yaada Furmaataa

5.1. Gudunfaa

Qorannoon kun qaaccessa barreeffamoota hojjettoota mootummaa waajjiraalee mootummaa Godina Arsii Aanaa Colleerratti xiyyeeffatee kan geggeeffameedha. Mataduree kanarratti qoratichi akka geggeessuu ka`umsa kan ta`eef barreessuu Afaan Oromoo waajjiraalee mootummaa keessatti hanqina fayyadama afaanii mul`ataniidha. Kaayyoo ijoon qorannoo kanaa barreeffamoota hojjettoota mootummaa waajjiraalee mootummaa Godina Arsii Aanaa collee xiinxaluudha. Xiinxala taasifamu kana keessattis, hanqinni adda addaa gama ogummaa barreessuu hojjettoota kanaatiin mula`ataniif furmaata barbaachisoo ta`an kan kaa`edha. Xiinxala qorannichaaf bu`uura waan ta`uuf yaada hayyoonni adda addaa barreffama mana hojii ilaalchisee barreessaniifi fayyadama afaaniitiin walqabatee jiru boqonnaa lama keessatti yaadrimee bal`aarraa gara dhiphaatti mataduree xixiqqaa jalatti qooduun qorannoo isaatiif lafe dugdaa taasisee jira. Dabalataan, qoratichi malli ijoon qorannoo kana ittiin geggeesse mala makaadha. Mala kanatti gargaaramuudhaan odeeffannoo funaannatee ragaalees qaaccessessee jira. Qorannoo kana keessatti qoratichi madda ragaalee kan ta`uuf waajjiraalee aanaa Collee keessa jiran keessaa kaayyeeffatee waajjiraalee saddeet filachuun achi keessaa namoota odeeffannoo kennuufii danda`an mala walmakaatiin filachuudhaan hojjettoota 46 ta`anirraa odeeffannoo walitti qabatee ragaa qorannoo isaatii taasifatee jira. Adeemsuma kanaan, ragaalee sanadaa, bargaaiffiifi afgaaffiin walitti funaanaman mala lakkoofsaafi ibsaatti gargaaramuun xiinxalee jira.

Dabalataanis, ragaaleen funaanaman tartiiba gaaffilee bu`uuraafi kaayyoo gooreetiin xiinxalliin barbaachisu taasifamee jira. Xiinxallii taasifame kana keessattis dursa sakatta`a dookimantii taasisuun bu`aa achi keessatti argaman xiinxala bargaaiffiifi afgaaffiitiin mirkaneeffamee jira. Xiinxala taasifamerraa bu`aan qorannicha irraa argame haala gadiitiin gaaffilee dhiyaataniif deebii kennuudhaan tarreeffamee jira:

1. Ittifayyadama afaaniitiin walqabatee hojjettoonni mootummaa mana hojii mootumma beekumsi isaan qaban gadaanaa ta'uu mirkaneeffateera. Dabalataanis, qubeessuu keessatti sagalee dheerachuu qaban gabaabsuudhaan; sagalee gabaabbachuu qabanimmoo dheeressanii barreessuun hiikni barreeffamichaa kan jallatu ta'uu bira ga'amee jira. Akkasumas, jechoota akkaataa seerri afaanichaa hineeeyyamneen dubbifamaa adda addaa sadii walfaana hiriirsuudhaan jechoota keessatti kan ittifayyadaman ta'uu ifa baasee jira. Ijaarsa caasaa afaaniitiin walqabatee jechoonni hima keessatti iddoo tajaajila barbaachisaa ta'e kennuu danda'anitti galuu dhabuun barreeffamoota mana hojii keessaatti argamee jira. Ittifayyadama sagalee hudhaarratti hanqinni barreeffamoota hojjetoota mootummaa keessatti mul'atan, jechoonni sagalee hudhaa malee ijaaramuun hiika dhabeessa ta'uufi sagaleen kun akka waan dagatameettis barreeffama isaanii keessatti mul'atee jira. Dabalataan, jechoota afaan biroo barreeffama isaanii keessatti fayyadamuun hiika salphaatti hubatamuu malu ulfaataa taasisee argamee jira. Walumaagalatti, Afaan Oromoon barreessuu keessaatti hojjettoonni mootummaa mana hojii mootummaa hanqinni isaanii qubeessuu, sirna-tuqaaleefi caasluga akka ta'aniifi isaan keessaa caalamaatti kan bal'inaan mula'atu 'qubeessuu' akka ta'e qoratichi adda baasee jira.
2. Akka argannoo qorataa kanaatti madda hanqina barreeffamoota hojjetoota mootummaa ta'ee kan argame gahumsa fayyadama afaanii Afaan Oromootiin barreessuu dhabuu akka ta'e mirkanaa'ee jira. Dabalataan, hojjettoonni mootummaa mana hojii mootummaa keessaa hojjetan dalagaa eegaluudhaan dura akkaataa barreessuu mana hojii mootummaa ilaalchisee madaqiinsi kennamuu dhabuufi erga hojii keessa seenanii leenjiin hojiirraa yeroo yeroodhaan haaromsa ogummaa barreessuu hojjetoota mootummaatiif kennamuu dhabuun ka'umsa hanqina barreessuu ta'uusaa adda baafameera. Akkasumas, irracaalaan hojjetoota waajjiraalee mootummaa namoota ogummaa barreessuutiin walitti dhufan osoo hintaane, dhimma hojiif qofa kan waliin hojjetan ta'uun isaanii hanqina seera afaanii eeganii barreessuutiif isaan saaxiluun adda baafamee jira.

Dabalaataais, waajjiraaleen mootummaa ogeessota afaanii kan barreeffama isaanii gulaaluu danda`u dhabuun isaanii madda rakkoo kanaa ta`uu adda baasee jira. Ittidabalees, hojjettoonni haareyyiin leenjii madaqiinsa barreessuu mana hojii mootummaa argachuu dhabuun ka`umsa hanqina bbarreessuu ta`uusaa adda baafamee jira.

3. Dogongorri barreessuu hojjettoonni mootummaa mana hojii mootummaa Afaan Oromoo barreessuu irratti uuman kunimmoo guddina afaanicharratti dhiibbaa guddaa akka qabu qoratichi adda baasee jira. Haalli kunimmoo, dhaloota dhufu dogongora barreessuu afaansaanii dhaalchisuu akka ta`e qoratichi mirkaneeffatee jira. Hanqinni barreessuun walqabate mana hojii mootummaa keessatti irradeddeebi`ee kan mul`atu taanaan fayyadamni afaanii mana hojii rakkoo qaba jechuudha. Hanqinni kunimmoo, waaltinaafi guddina afaanichaatiif gufuu ta`uu akka malu qoratichi eeree jira.
4. Hanqina barreessuu qaban fooyyeffachuuf yaaliin hojjettoonni mootummaa godhan laafaa ta`uufi xalayaa yookiin beeksisa tokko barreessuuf shaakallii gahaa ta`e akka isaan hintaasifnellee qoratichibira gahee jira. Dabalataanis, erga barreessanii booda gulaalliin isaan taasisan kan ittifufiinsa qabu osoo hintaane kan addaan ciccite ta`uu qoratichaan bira gahamee jira. Hanqinaalee kanneeniif furmaata jedhanii akka bu`aa xiinxalaatti kan argaman immoo yeroo yeroon ogummaa barreessuutiin ofhaaromsuun hojjettoota mootummaarraa akka eegamu, barreeffama isaanii xiyyeeffannoodhaan caasaafi afaan isaa gulaaluun barbaachisaa akka ta`e xiinxallii taasifameen adda baasuun danda`amee jira. Qaawa hanqina barreessuu isaan biratti mul`atu kana cufuudhaaf leenjii ogummaa barreessuutiin walqabatan yoo kennameef fudhachuuf fedha qabaachuusaanii akka falaatti eeruusaanii qoratichi eeree jira.

5.2. Yaada Furmaataa

Goolaba qorannoo kanaa bu`uura godhachuudhaan yaadni furmaataa akka armaan gadiitti keeyamee jira. Hanqinoota ogummaa barreessuu hojjetoota mootummaa mana hojii mootummaa biratti mul`atan ilaalchisee qabxiilee bu`aa qorannichaa keessatti tarreeffamaniif furmaata ta`u jedhamanii kan yaadaman haala gadiitiin ka`amanii jiru:

- Barreeffamoonni hojjetoota mootummaa caasaa Afaan Oromoo eeggachuun qulqullaa`ee barreeffamuudhaan dhaloota afaanichaan barataa jiraniif fakkeenya gaarii ta`uun irraa eegama. Kanaafuu, guddina afaanichaaf quuqamuun qaamni barbaachisu hundi hordoffii utuu taasisee gaariidha.
- Hojjettoonni mootummaa barreeffamoota isaanii keessatti jechoota adda addaa yeroo qubeessan bakka sagaleen ittidheeratuufi gabaabbatu, akkasumas, jabaatuufi laafu adda baasuun xiyyeeffannoo ittikennuun barreessuun; Akkasumas, ittifayyadama qub-guddeessaa irratti jalqaba himootaafi jechoota barbaachisan, maqaalee adda addaa qub-guddeessaan jalqabuun seera ogummmaa barreessuu waan ta`eef, hojjettoonni mana hojii mootummaa keessatti barreessan adeemsa kana utuu hojiirra oolchanii gaarii ta`a.
- Jechoota keessaa sagalee hambisanii barreessuun jecha sana hiika dhabeessa waan taasisuuf tajaajila sagaleen tokko jecha kessatti qabdu mirkaneessuuf hojjettoonni mootummaa kanarraa ofqusachuun, Afaan Oromoofi jechoota afaan biroo walitti makanii barreessuun hawaasa biratti hubannoo argamu waan daangessuuf hanga dandaa`ametti jechoota hawaasa biratti fudhatama qaban gargaaramanii barreessuun ergaa barbaachisaa ta`e utuu biraan gahanii gaarii ta`a.
- Namoonni mana hojii mootummaa keessatti Afaan Oromoon fayyadamanii barreessan kamiyyuu wayita barreessan rakkoon isaan uuman guddina afaanichaa miidhuu akka danda`u tilmaamuudhaan; barreeffama isaanii keessatti dogongora uumuurraa of-qusachuun guddina afaanichaatiif gaarii ta`a.

- Seera barreessuu afaan tokkoorratti gahumsa dhabuun madda hanqina barreessuu ta`uu waan maluuf, kitaabilee caaslugaa yeroo yeroon haaromfaman duukaa of-barsiisaa deemuun gaariidha. Dabalataanis, hanqina barreessuu mana hojii mootummaa keessatti argaman fooyyessuuf ogeessa barreeffama mana hojii gulaaluu danda`u waajjirri hundumtuu osoo qabaatanii gaarii ta`a. Ittidabalees, rakkoo dogoggora barreessuu waajjiraalee keessatti mul`atan kana maqsuuf moosaajiin (software) Afaan Oromoo yoo qophaa`e shora guddaa qaba.

Wabiilee

- Abarraa Nafaa. (1995). *Caasluga Afaan Oromoo*. Jildii 1. Finfinnee: Komishinii Aadaafi Turiizimii Oromiyaatti Gumii Qormaata Afaan Oromoo.
- Addunyaa Barkeessaa. (2011). *Akkamataa: Yaadrimee qorannoo hujoo*. Finfinnee: Efficient printing press.
- Addunyaa Barkeessaa. (2012). *Natoo: Yaadrimee Caasluga Afaan Oromoo*. Finfinnee: Mega Printing Press.
- Andrzejewski, B. (1980). *Some Observation on the Present Orthography for Oromo*. In the international conference Ethiopian studies, Rotterdam, Balakema, 5th pp.125-132.
- Arndt, V & White, R. (1991). *Proces Writing*. Harlow: Longman.
- Asafaa Tafarraa. (2009). *Eela: Seenaa Oguma Oromoo*: Fifiinne Oromiyaa. Far East Treading PIC.
- Atkins et al, T. (1996). *Skills development methodology-II*. Addis Ababa: AAU.
- Australian Department of Foreign Affairs and Trade.(2007). *Advancing the National Interest*: Retrieved July 10, 2007 from <http://www.dfat.gov.au/ani/>
- Balaay Shifarraa. (2007). “Dandeettii Barreessuu Gabbifachuu Keessatti Rakkoowwan Barattoota Kutaa-11^{ffaa} mudatan”: Mana Barumsaa sadarkaa 2^{ffaa} fi qophaa’inaa Shaamboo. AAU. MA Thesis (unpublished).
- Beekan Gulummaa. (2011). “Xiinxala Qulqullina Barreeffama Afaan Oromoo”: haala barreeffama Afaan Oromoo Taappeellaa fi beeksisoota magaalota naannoo Finfinnee. Univresitiitii Amboo Oromia.
- Branet, S & Stubbs.(1980). *Practical Guide to Writing (3rd Ed)*. Boston: Little, Brown & Company.
- Brown & Littlewoods, W. (1984). *Foreign & 2nd Language Learning*. Cambridge: Cambridge university press.
- Brown, D. (1994). *Principles of Language & Teaching*. London: Prentice Hall.
- Byrne, D. (1988). *Teaching Writing Skill*. London: Longman: Language group limited.

- Christine Polk.(2009).*Work Place Writing Skills*: South Berkshire Educational Collaborative, 662 Stockbridge Rd. Gt. Barrington,
- Creswell, J. W. (2009). *Research Design: Qualitative & mixed research methods approaches* (3rd ed). Thous & oaks, calif: sage publication.
- Crystal, D. & Williams. (1987). *The Cambridge Encyclopida Of Language*. Campridge university press
- Cunnigham, p. M.(2000). *Phonics: The Use Words For And Writing* (3rd ed) Longman. Addison-Wesley Ednl publishers INC.
- Dastaa Dassaaleny. (2013). *Bu`uura Qorannoo*: Mana Maxxansaa Boolee.
- Diyanni, R. & Hoyii, P. (1998). *The Scribner Handbook of Writers* (2nd ed). Newyork: Ellyn & Bacon
- Edward Sapir.(1921). *Language: An Introduction to the Study of Speech*. The Online encyclopedia books, AAU.
- Fedhaan Nagaasaa. (1999). *Bu`uraalee Barreeffama Afaan Oromoo*. Hidhata-II. Finfinnee: Dhaabbata mala quunnamtii giddu-galeessaa.
- Fergus, M. (1983). *Spelling Improvement: a program for self instruction* (4th ed). Newyork: Mcgraw-Hill, Inc.
- Gadaa Melbaa. (1988). *Oromia*: An introduction. Kartum Sudan.
- Gerald Levin .(1996). *A Brief Handbook of Rhetoric Harcourt*: Brace & world, Inc. New York/ Chicago/ Burlingame.
- Geetaachoo Rabbirraa. (2006). *Furtuu: Seerluga Afaan Oromoo*. Fifinnee: kuraz Intl.
- Geettoo Dhufeeraa. (2012). “*Rakkoo Dogongora Qubeessuu Afaan Oromoo*”: Haala hojjettoota waajjiraalee mootummaa aanaa baalee gaasaraa. AAU (unpublished).
- Gefvert, J.C. (1988). *The Confident Writer*: Aorton hand book (2nd ed). New York: w.w Norton
- Glencoe. (2001). *Writers Choice: Grammar & Compensation* (V-II). Texas: Glencoe McGraw Hill Companies Inc.

- Graagg, G. (1976). *Oromo of Wallaga in The Non Semitic Language Of Ethiopia*: Ed. MI Bender, pp. 166-195. East Lansing. Michigan state university press.
- Harmer, (1991). *The Practice of English Language Teaching*: Longman, New edition , Printed in Malaysia.
- Hedge, T. (1988). *Writing*. Oxford University Press.
- Hodge,C.(2009). *How Spelling Errors Impact Your Writing Scores at Helium*. From [http://www. Helium.com/knowledge/ 2008030-spelling errors-on-helium](http://www.Helium.com/knowledge/2008030-spelling-errors-on-helium).
- Hudge,A.(1996). *Academic writing addition*: Wesley published company inc.
- Ian Brace.(2004).*How to plan, structure and write Survey material for effective Market research*: London & Sterling, VA . 120 Pentonville London United Kingdom
- Kadir Bulloo.(2012). “Rakkoowwan Afaan Oromootiin Barreessuurratti Barattoota kutaa 9^{ffaa} mudatan haala mana barumsaa dajjasmaach garasuu dhukii sadarkaa lammaffaa irratti.” AAU. (unpublished)
- Kelly, J. W. (1998). *Odyssey: A guide to better writing*. Needham heights: Allyn & Bacon.
- Kumar, R. (2005). *Research methodology*: step by step guide for beginners. London: sage publishers.
- Langan, J. (2005). *College writing skill*. Network: Mc Growth
- Lentz, P. (2013). *MBA students’ workplace writing*: Implications for business writing pedagogy and workplace practice. Business Communication Quarterly.
- Mabrito, M. (1997). *Writing on the front line: A study of workplace writing*. Business Communication Quarterly.
- Mary Cross .(1987). *Persuasive business writing*. 135 west 50th street, New York, NY 10020
- Misgaanuu Gulummaa. (2011). *Kattaa. Oogummaa barreessuu*. Finfinnee Oromiyaa.
- Norrish. (1983). *Language learners & there errors*. London: illustrations Mc millan publishers.
- Nunan D, (1989). *Designing tasks for the classroom*. Cambridge. Cambridge university press.

- Pincas, A. (1982). *Teaching English writing*. Oxford: Oxford university press.
- Raimes Ann. (1983). *Techniques in Teaching writing*. Oxford: Oxford university press.
- Robbins, B. (2001). *Weaving workplace writing into the English classroom*. English Journal-Illinois.
- Robbins, EW & Triggs, F. (1955). *Improve your spelling*. New York Farrar & Rinehart. INC.
- Robert W.Bly, .(2004). *Letter Writing Handbook*: By Wiley publishing, Inc., Indianapolis.Indiana.
- Sabin, William .A .(2005). *The Gregg reference Manual: a manual of style, grammar, usage and formatting*. Published by McGraw Hill/Irwin, a business unit of the McGraw-Hill companies,Inc.New York.
- Sapp, D., & Zhang, Q. (2009). *Business Communication Quarterly*:Trends in industry supervisors' feedback on business communication internships
- Sharon I. Pywell .(1994). *Writing that works*. Business one IRWIN/ MIRROR press. New York
- Shimallis Laggasaa. (2015).“Sakatta’a rakkoolee afaan oromootiin barreessuu: waajjiraalee mootummaa godina shawaa lixaa aanaa jibaat keessatti mul’atan”: AAU. MA Thesis (unpublished).
- Tafarii Ayyaanaa. (1998). *New systematic book series*. Finfinnee: Aster Nega publishing Entrs.
- Tesfaye Abebe. (1991). “Teaching writing in garade eleven the existing practice versus the controlled and the guided method.” (MA thesis).Addis Ababa;AAU.
- Tilahun Gamta. (1994). *Qubee Afaan Oromoo*. From [www.africa.upenn.edu/hornet/Afaan-Oromo- 19777.html](http://www.africa.upenn.edu/hornet/Afaan-Oromo-19777.html).
- Troyka, Q.L .(1996). *Handbook for writers (3rd ed)*. Newjersey: prenticeHall.
- Zoltan Dornyei. (2007). *Research methods in applied linguistic*: Oxford university press.
- Website [www.http//www.hosa.org](http://www.hosa.org)
- ያለው እንዳወቀ፡፡ (2006)፡፡ የምርምር መሠረታዊ መርሆዎችና አተገባበር፡፡ አዲስ አበባ፤ የንግድ ማተሚያ ርዕሰ ቤት፡፡**

DABALEE -A
YUNIVERSITII ADDIS ABABAA
MUUMMEE AFAAN OGBARRUUFU FOOKILOORII OROMOO
KOLLEEJJII NAMOOMAA, QO'ANNOO AFAANII, JOORNAALIZIMIIFI
QUUNNAMTHIITI

Gaaffii Barreeffamaa Hojjettoota mootummaaf dhiyaate.

Bargaaffiin kun qaaccessa barreeffamoota hojjettoota mootummaa waajjiroolee mootummaa irratti odeeffannoo funaanuuf kan qophaa'edha. Kanaafuu deebiin isin kennitan dhimma qorannoo kanaaf qofa kan oolu ta'uu hubattanii amanamummaadhaan odeeffannoo sirriifi qulqulluu ta'e akka naaf laattan kabajaan isin gaafadha.

Galatoomaa!

Gaaffilee dhiyaataniif filannoo keessan duratti mallattoo (X) saanduqa keessa kaa'aa.

Yaada dabalataa yoo qabaattan barreessuu hindagatinaa.

Maqaa barreessuun hinbarbaachisu.

Waajjira keessaa hojjetan_____.

Saala : Dhiira ☐ **Dubara** ☐

Umrii : 25-30 ☐ 31-44 ☐ 45fi ol ☐

Bara Tajaajilaa: 1-5 ☐ 6-10 ☐ 11-15 ☐ 16-20 ☐ 21-25 ☐
26-30 ☐ 31fi ol ☐

Gahee Hojii: _____.

Sadarkaa Barnootaa: Dhaabbata Leenjii ☐ Dippiloomaa ☐ BA/BSc ☐
MA/MSc ☐

1. Akaakuu barreeffamaa armaan gadii keessaa kam irratti hanqina qabdu? Maalif?

A.Xalayaa ☐ B. Beeksisa ☐ C. Gabaasa ☐ D. Qaboo Yaa`ii ☐

2. Afaan Oromoon yeroo barreessitan hanqinni keessan inni ifatti mul`atu maali?

A. Caas-luga ☐ B. Sirna tuqaalee ☐ C. Qubeessuu ☐ D. Hunda ☐

3. Afaan Oromotiin xalayaa, beeksisaafi gabaasa barressuu keessatti kanneen armaan gadii keessaa irra caalaatti rakkoon si qunnamu kami?

A. Qubeessuu ☐ B. itti fayyadama sirna tuqaalee ☐
C. Seera afaanichaa eeganii barreessu dhabuu ☐ D. Filannoo jechootaa ☐
E. Kanbiroo ☐

4. Barreeffamoota mana hojii Afaan Oromoon barressuu irratti hanqinni isin qabdan sadarkaadhaan hammami? Mallatto (X) fayyadami.

Sadarkaa	5	4	3	2	1
A. Caasaa Afaanii	☐	☐	☐	☐	☐
B. Qubeessuu	☐	☐	☐	☐	☐
C. Sirna- Tuqaalee	☐	☐	☐	☐	☐
D. Xiinjecha	☐	☐	☐	☐	☐
E. filannoo jechootaa	☐	☐	☐	☐	☐

Furtuu- D/olaanaa-5, Olaanaa-4, G/galeessa-3, Gadaanaa-2, D/gadaanaa-1

5. Hanqinoonni beeksisa, xalayaafi gabaasa Afaan Oromoon barreessuu keessatti mul`atan maal irraa maddu isinitti fakkaata?

A. Xiyyeeffannoo ittikennuu dhabuu ☐ B. Shaakala barreessuu dhabuu ☐
C. Beekumsa caasluga afaanichaa dhabuu ☐ D. Hundaa ☐

6. Afaan Oromootiin xalayaa, gabaasaafi beeksiisa barreessuu keessatti hanqina qindoominaa mul`ataniif maddi isaa maal isinitti fakkaata?

A. Fedhii barreessuu dhabuu ☐ B. Imaammata barnootaa ☐

C. Shaakala barreessuu dhabuu ☐ D. Xiyyeeffannoo itti laachuu dhabuu ☐

7. Leenjiiwwan gaggababoon Afaan Oromooratti hojjettootoota waajjiraaf kennamuu dhabuun madda hanqina barreessuu hojjettoota mootummaa ta'uu danda'aa? Akkamitti?

A. Eeyyee B. Lakki

8. Afaan Oromoon yeroo barreessan dogongoraafi rakkoolee garaagaraan guutanii barreessuun afaanicha rakkoo akkamiif saaxila jettanii yaaddu?

9. Rakkoo barreeffamoota mana hojii Afaan Oromootiin barreessuu irratti qabdan fooyyeeffachuuf tattaaffiin isin gootan maal fakkaata?

A. Baay'ee ol- aanaa ☐ B. Ol'aanaa ☐ C. Gad'aanaa ☐
D. daran gad-aanaa ☐

10. Beeksiisaa, gabaasaafi xalaayaa Afaan Oromoon yemmuu barreesitan hanqina fooyyessuuf kanneen gadii keessaa kam irratti xiyyeeffachuu qabdu? Maalif?

A. Qubeessuu ☐ B. Sirna tuqaalee ☐
C. Caasa Afaanii ☐ D. Hunda ☐

11. Seera barreessuu Afaan Oromoo barreeffama keessan keessatti hojiirra oolchuuf shaakala ni taasistuu?

A. Eyyee ☐ B. Lakki ☐

12. Afaan Oromoon yommuu barreessitan hanqinni jiraachuufi dhibuu isaa waliif nigulaaltuu?

A. Eyyee ☐ B. Lakki ☐ C. Yeroo tokko tokko ☐

DABALEE -B
YUNIVERSITII ADDIS ABABAA
MUUMMEE AFAAN OGBARRUUFU FOOKILOORII OROMOO
KOLLEEJJII NAMOOMAA, QO'ANNOO AFAANII, JOORNAALIZIMIIFI
QUUNNAMTHITTI

Af-Gaaffii Hojjettoota Waajjiraalee Mootummaaf Dhiyaate

Afgaaffiin kun qaaccessa barreeffamoota hojjettoota mootumaa waajjiroolee mootummaa irraatii odeeffannoo funaanuuf kan qophaa'edha. Kanaafuu, deebiin isin kennitan dhimma qorannoo kanaaf qofa kan oolu ta'uu beektanii amanamummaadhaan odeeffannoo sirriifi qulqulluu ta'e akka naaf laattan kabajaan isin gaafadha.

Galatoomaa!

1. Akaakuu barreeffamoota mana hojii keessaa kam irratti hanqina qaba ofiin jettu? Maalif?
2. Afaan Oromootiin barreessuu keessatti irra caalaatti rakkoon isin quunnamu maali? Maaliif?
3. Afaan Oromootiin beeksisa, xalayaafi gabaasa barreessuu keessatti hanqinni mul'atan maalirraa maddu jettanii yaaddu?
4. Hanqinni barreeffamoota mana hojii Afaan Oromootiin barreessuurratti mul'atan kun akkamiin furamuu danda'a jettanii yaaddu?
5. Afaan Oromootiin xalayaa, beeksisaafi gabaasa barreessuu keessatti rakkoolee isin mudatan furuuf yaaliin isin taasifan jiraa? Yoo jiraate maalfa'i?
6. Barreeffamoota mana hojii Afaan Oromootiin yommuu barreessitan maalfaa iraatti akka xiyyeeffattan ni beektuu? Yoo beektan maalfaadha?
7. Dogoggora barreeffama Afaan Oromoo keessatti mul'atan gulaaluun akka barreeffamu waanti yaaltan jiraa? Yoo jira ta'e maal fa'i gootu?
8. Barreeffamoota mana hojii Afaan Oromootiin barreeffaman keessatti dogoggorri mul'atu afaanicha rakkoolee akkamiif saaxiluu danda'a jettanii yaaddu?

DABALEE-C

YUNIVERSITII ADDIS ABABAA

MUUMMEE AFAAN OGBARRUUFU FOOKILOORII OROMOO

KOLLEEJJII NAMOOMAA, QO'ANNOO AFAANII, JOORNAALIZIMIIFI

QUUNNAMTIITTI

Dookumentiiwwan Mana Hojii Mootummaarraa Funaanman

Dookimantiiwwan duuba kanaan maxxanfamanii mul`atan waajjiraalee mootummaa qorannoon kun irratti geggeeffame keessaa kan walitti qabamaniidha. Isaanis, qabatama barreeffamoota hojjettoota mootummaa qaaccessuuf gahee guddaa kan qaban waan ta`eef akka ragaatti dabalee kanatti maxxanfamuudhaan dhiyaataniiru.

- Xalayaalee
- Beeksisa
- Gabaasa hojii fuula tokko tokkoo, dabalee kana duubaan maxxanfamanii jiru.

Ibsa /Declaration/

Ani qorataan maqaafi amllatoon koo armaan gaditti eerame, qorannoon kun hojii koo ta`uu isaafi kanaan duras Yunivarsitii kamiyyuu keessatti qorannoo eebbAAF hindhiyaanne ta`uusaa, akkasumas wabiileen qorannoo kanaaf dubbise haala seera qabeessa ta`een fudhadhee ; wabii keessatis kaa`uu koo nanmirkaneessa.

Maqaa _____.

Mallattoo _____.

Guyyaa _____.